

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

Факультет суспільно-гуманітарних наук

Кафедра всесвітньої історії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ДИТИНА У ВІЗІЇ ІТАЛІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ**

**Спеціальність: 032 «Історія та археологія»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)**

Лазько Єлизавета Сергіївна
Студентка IV курсу групи
ІСТб-1-21-4.0 д.

Науковий керівник:

Драч Олександра Олександрівна
професор кафедри всесвітньої історії,
доктор історичних наук, професор

Роботу захищено «___» _____ 20__р.

Оцінка _____

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, МЕТОДИ РОБОТИ.....	5
1.1. Історіографія теми.....	5
1.2. Джерельна база.....	9
1.3. Методи та принципи дослідження.....	11
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В ІТАЛІЇ ДОБИ	
ВІДРОДЖЕННЯ.....	13
2.1. Закононароджені спадкоємці.....	13
2.2. Позашлюбні діти.....	23
РОЗДІЛ 3. ДИТИНА В СИСТЕМІ СІМЕЙНОЇ ВЛАДИ.....	30
3.1. Взаємовідносини батьків і дітей.....	30
3.2. Права та обов'язки дитини в сім'ї.....	42
РОЗДІЛ 4. ДИТЯЧЕ ПОВСЯКДЕННЯ.....	51
4.1. Режим дня молодших і старших дітей.....	51
4.2. Виховання й освітня підготовка нащадків: гендерні аспекти.....	62
4.3. Зовнішній вигляд дитини.....	73
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	83
ДОДАТКИ.....	96

ВСТУП

Актуальність теми: Дитинство є періодом, в якому формують майбутню особистість людини під впливом обставин, середовища, оточення та виховання. Невипадково, що це викликало жвавий інтерес серед дослідників у 60-х роках ХХ ст., що призвело до створення нової історичної галузі – історії дитинства, яка зараз активно розвивається та обростає новими подробицями. Розгляд дитинства доби Відродження в цій галузі займає не останню роль, бо в цей час зароджується гуманістичні ідеї, які закладають основу для сучасних методів виховання. В контексті наших реалій ця тема актуальна тим, що зміни уявлень про дитину будувалося не лише на гуманізмі, але й під впливом епідемій та війн. Таким чином, вивчення дитини у візії італійського суспільства в добу Відродження – це занурення в минуле для пошуку відповідей, як можна жити та вибудовувати майбутнє дітей всупереч жахливим обставинам.

Об'єкт дослідження: дитина в візії італійського суспільства доби Відродження.

Предмет дослідження: уявлення італійського суспільства про соціально-правовий статус дитини, її місце в сімейній владі та її повсякдення в добу Відродження.

Мета дослідження: є скласти загальний образ дитини у візії італійського суспільства доби Відродження.

Завдання:

- Проаналізувати історіографію та джерельну базу дослідження;
- Визначити соціально- правовий статус законнароджених та позашлюбних дітей;
- Розкрити взаємовідносини батьків і дітей;

- Окреслити обов'язки та права дітей у родині;
- Прослідкувати зміни режиму дня залежно від віку дитини;
- Дослідити виховні та освітні практики доби Відродження;
- Реконструювати зовнішній вигляд дітей.

Хронологічні межі роботи: в основному припадають на XV –XVI ст., до яких більшість дослідників приписує період Відродження, але також дослідження торкнулося кінця XIV ст. та початку XVII ст. через джерела, які охопили ці два століття.

Територіальні межі: італійські держави в добу Відродження. Найбільше всього дослідження зосередилося на провідних італійських містах Відродження: республіка Флоренція, Венеціанська республіка, Генуезька республіка, Міланське герцогство та Папська держава. Зумовлено це також наявними джерелами.

Методи дослідження: у ході дослідження були використані історико-пошуковий метод та критичний метод для знаходження та опрацювання джерел. Порівняльний метод, щоб продивитися спільне та відмінне у візії дитини на правовому, гуманістичному, художньому і родинному рівні. Соціально-культурний, гендерний і зображальний аналіз, щоб дослідити впливи норм, стереотипів, цінностей та ідеалів на відношення до дітей у добу Відродження.

Наукова новизна дослідження: полягає в комплексному аналізі уявлень італійського суспільства доби Відродження про соціально-правовий статус дитини, її місце в сімейній владі та її повсякдення за матеріалами нормативно-правових документів, коментарів тогочасних адвокатів, трактатів, его документів та художніх творів мистецтва, що допомагає зібрати повний образ дитини доби Відродження.

Практичне значення дослідження: результати цього дослідження можна буде використати для подальшого розвитку цього напрямку історії дитинства, освіти, історії родини та гендерних студій у вітчизняній науці для ще більших глибинних

досліджень, а також у порівняльній італійських бачить з українськими практиками та пошуку спільних тенденцій.

Структура роботи: бакалаврська робота складається зі вступу, чотирьох розділів із підрозділами, висновків, списку джерел та літератури, додатків.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДжЕРЕЛА, МЕТОДИ РОБОТИ

1.1. Історіографія теми

Історія дитинства є достатньо молодою галуззю історичних досліджень, як закордонних, так і у вітчизняній історіографії. Найпершою працею в цьому напрямку більшість науковців називають «Дитина і родинне життя за Старого Режиму» Філіпа Ар'єса 1960 року. Ф. Ар'єс в своїй праці описує одяг, ігри, освіту, виховання дітей від Середньовіччя до Нового часу. Однак його праця є відомою тим, що викликало велику кількість суперечок через його висновок про те, що любов до дітей виразилась лише у XVII ст. Т.В. Орлова в своїй праці «Історія дитинства - новий напрямок соціальної історії України» пише, що спершу цю тезу наукове товариство підтримало. Його тези дотримувався Л. Демоз, Ж. Фландрен, Е. Шортер, Л. Стоун, Е. Бадинтер.

Спростування цієї тези починається з 80-х років XX ст., коли історики починають більше досліджувати щоденники та листування. Проти концепції Ф. Ар'єса виступали А. Макферлей, Л. Поллок, Дж. Босуел, Ш. Шахар, які доводили, що шлюб за домовленістю та висока смертність дітей не впливало на любов батьків до дітей.¹ Водночас зростає присутність жінок в історичній галузі та збільшення кількості робіт з історії жінок та гендерних досліджень, що теж сприяє розвитку думок про дитинство. Такі науковиці, як Лоран, Грайльсаммер, Клапіш-Цубер та Перро проводять дослідження про материнство, вагітність, пологи, грудне вигодовування, харчування, тобто про методи взаємовідносин жіночого світу зі світом дітей.²

У 90-х роках це питання переросло на новий рівень після того, як науковці, як Л. Хаас, Б. Робертс, І. Краусман Бен-Амос, П. Гріффітс та «почали досліджувати окремі практики виховання дітей, вивчати дрібніші соціальні групи,

¹ Орлова Т.В. Історія дитинства - новий напрямок соціальної історії України. *Гілея: науковий вісник*. 2011. Вип. 4. С. 141-142.

² Giallongo A. Rappresentazioni sentimentali dell'infanzia. *Studi sulla Formazione/Open Journal of Education*. 2010. P. 58-59.

використовувати географічний підхід та експериментувати із новими інтерпретаціями»³

Говорючу про того, хто першим присвятив увагу родині в епоху італійського Відродження, в праці Дж. Кіршера згадується, що це був італієць Ніно Тамасії, який в 1910 році написав працю «Італійська сім'я у XV та XVI століттях», який вів тезу, що агнатичні лінії пізнього Середньовіччя почали розчинятися в епоху Відродження в тісні сучасні сім'ї, що ґрунтуються на подружній парі та їхніх неодружених дітей. Там же він перший описав вплив германських звичаїв, римського цивільного та канонічного права на норми, як правоздатність жінок та процеси спадковості від Альп до Сицилії. Наступний розвиток розгляду італійської родини в добу Відродження починається в 60-х роках XX ст.⁴

У нашому дослідженні ми переважно зосередились на закордонних працях науковців кінця 90-х років XX ст. та XXI ст. Основною роботою дослідження стала праця П.Б. Ньюман «Дорослішення в Середньовіччі». У ній він розкриває у весь процес дорослішання дитини від народження та хрещення до її підготовки до кар'єри та опису дорослого життя. З цієї праці нам вдалося попрацювати лише з 4 розділами – це «Догляд за немовлятами та дітьми», «Гра», «Одяг та сукні», а також «Турбота та дисципліна». У першому розділі іде розкриття підбору годувальниці, про перше прорізання зубів, перше годування твердою їжею тощо. В «Гра» ознайомлює нас загальним дозвіллям дітей не лише іграми, але й читанням, танцями, грою на музичних інструментах та популярними видами спорту. В «Одяг та сукнях» надається уявлення про фасони, тканини та кольори одягу. «Турбота та дисципліна», де описуються батьківські практики у вихованні.

Беручи вже до уваги праці, які стосуються безпосередньо доби Відродження – це будуть роботи С. Кавалло «Батьківство та немайнові класи в епоху Відродження та на початку 19 століття», Дж.Б. Росс «Дитина середнього класу в міській Італії, з

³ Орлова Т.В. Історія дитинства - новий напрямок соціальної історії України. *Гілея: науковий вісник*. 2011. Вип. 4. С. 142.

⁴ Kirsher J. Family and marriage: a socio-legal perspective. *Italy in the Age of the Renaissance: 1300-1550*/ edited by Najemy J. M. New York: Oxford University Press, 2004. P. 82-83

чотирнадцятого до початку шістнадцятого століття» та С.Р. Міллер «Виховання дітей у палаццо: зображення та артефакти дітей в італійському домі епохи Відродження», які вже розкривають більш глибинно питання дитинства в добу Відродження, базуючись на тогочасних трактатах, картинах та особистих джерелах. Дж.Б. Росс та приділяють не малу увагу важливості матері у виховання дитини, а також діляться.

Соціально- правовий статус дітей розкривається в праці Дж. Кіршера «Сім'я та шлюб: соціально-правова перспектива», яка вплив зросту батьківської влади на законодавство в добу Відродження. Про правовий статус доньки в добу Відродження приділяється увага в статті І. Чабот «Жіноче багатство та родинні зв'язки в епоху Відродження», К. Бертаццо «До появи держави загального добробуту: місто та добробут у Венето, XIII–XV ст.», С. Хойнацький «Жінки та чоловіки у Венеції епохи Відродження: дванадцять есе про патриціанське суспільство» та Кюн «Сім'я та гендер в Італії епохи Відродження». В них більш детально розкривається питання посагу, який він був та які можливості він надавав, а також про переваги та недоліки статусу доньки.

Про статус бастардів найбільш фундаментальною працею є «Нелегітимність у Флоренції епохи Відродження» Т. Кюна. У ній він ділиться типологією бастардів, їх правами у родині та на родинну спадщину, відношенням до них у суспільстві та методами їх легалізації. Доповненням до неї є стаття М. Фолін «Бастарди та принцеси при дворах епохи Відродження: дослідницькі висновки», яка розкриває питання збільшення бастардів на троні, висовує гіпотези про причини, чому доба Відродження стала «золотою добою бастардів» та який вплив на це має збільшення жінок на троні.

Важливість книги «Благодійність та діти у Флоренції епохи Відродження: лікарня невинних 1410-1536» П. Гевітт полягає в тому, що розкриває роль лікарні у догляді та вихованні покинутих дітей в XV-XVI ст. Лікарні в її книзі розкривають, як місце, яка надавала захист та майбутнє дітей, які були або покинути або залишились без батьків.

Детально про дозвілля пише Р. Фреччеро «Історія фізичного виховання та спорту в Європі». У цій книзі автор розповідає про наявний культ фізичного виховання в добу Відродження, як повернення до античної традиції і її культу тіла. На скільки цей культ впливав на дозвілля дітей і їх виховання.

Питання освіти постає в роботах Л. Сандрі «Освіта, соціальна роль та смертність дітей у Тоскані в епоху Відродження», Д. А. Лайнса «Від шкіл до судів: етика епохи Відродження в контексті». Вони знайомлять з нами освітньою ситуацією на момент доби Відродження: з популярним видом навчанням, з поширенням шкільної практики, з освітньою програмою та методикою.

Дослідженням одягу для дітей у добу Відродження приділив увагу у двох працях науковець К.К. Фрік «Від хлопчиків до чоловіків: гультіки та маскуліність у Європі шістнадцятого століття» і «Одяг у Флоренції епохи Відродження: сім'ї, статки та вишуканий одяг». У них він описав тогочасну моду та пояснив, яку важливу роль відіграв зовнішній вигляд тоді. Щодо статей про аксесуари, то зазначимо статтю Л. Граціано «Коралове намисто: справжня необхідність для дитини», яка розкриває важливість ролі гілки карала в образі дитини і його магичні та практичні властивості в той період.

Не зважаючи на те, що в українській історіографії все більше стає праць, які стосуються історії дитинства. Ця галузь ще досі немає достатньо праць, які би охоплювали всі аспекти цього напрямку. Тому таке питання, як дитина в добу Відродження на землях Італії досі є не розкритим. Багато наших праць більше зосереджуються на Італії в добу Відродження, як осередка зародження ідей гуманного виховання.

Отже, як зазначено було раніше історія дитинства, як повноцінна галузь виникла у 60-х роках ХХ ст. з праці Ф. Ар'єса, який не лише подарував світу книгу повністю присвячений дитині, але й стимулював велику кількість науковців до більш поглибленого вивчення теми, щоб довести його не правоту про те, що батьки не любили власних дітей в Середньовіччі та Ранньому Новому часі. Це допомогло створити велику кількість праць, які намагаються розкрити всі аспекти життя дитини

і її взаємовідносин з батьками. Побачити це можна і на підібраній нами літературі, яка зосереджується, як загально на всіх аспектах життя дитина, так і її окремих напрямках, як правовий статус, освіта, дозвілля, зовнішній вигляд тощо.

1.2. Джерельна база

Джерельна база дослідження складається з різноманітних опублікованих джерел: статuti міст-держав, коментарів адвоката, трактатів, картин, ікон, спогадів, автобіографій, заповітів та епістолярію.

Першою групою джерел є нормативно-правові документи до них входить статуту міст-держав. З статутів міст-держав Флорентійської республіки статут 1415 року під назвою «*Statuta populi et communis Florentiae publica auctoritate collecta castigata et præposita anno salutis 1415*», але це передрук 1778 року. Також статут Генуї «*Statuta et decreta communis Genuae*» 1498 року та статут Міланського герцарства «*Constitutiones domini Mediolanensis*» 1541 р. Кожен з них розкриваю соціально-правовий статус дитини. Їх права на спадщину, посаг та захист родини, а також їх обов'язки. Кожному з них описаний вік повноліття і яка відповідальність після нього іде.

Ми також використали у дослідженні коментарі та роздуми міланського адвоката Андреана Алчіаті з галузі римського права у збірці «*Paradoxorum ad Pratum lib. VI; Dispunctionum lib. III; In treis libros Cod. lib. III; De eo quod interest liber unus; Praetermissorum lib. II.; Declamatio una; De stip. diuisionib. Commentariolus*». У перше книга була опублікована в 1523 року, але нами використана більш пізня версія 1530 року. В ній він розбирає спірні питання з права спираючись на думках попередників та сучасників, порівнюючи Кодекс Юстіліана з новим правом, а також висловлюючи свої судження, щодо цих моментів. Нами були розібрані саме питання, які стосувалися безпосередньо дітей, а саме ті, що стосуються питання спадщини. В його праці можна знайти такі випадки, які рідко побачиш в звичайних статутах тим самим – це збагатило нашу роботу.

Перед тим, як перейти до особистих джерел, пропонуємо почати з трактатів. Нами була використана праця домініканського монаха Джованні Домінічі під назвою «Правила управління сімейним піклуванням», яка була в перше була опублікована на початку XV ст. та трактат гуманіста Леона Баттіста Альберті «Родинна книга», який був зроблений між 1433-1440 роком. Джованні Домінічі є представником євангельською мораллю та релігійного бачення на виховання дитини. Повчання ідуть на прикладах святих. У ній досі присутня повна покора батькам та Богу, а також тілесні покарання. Леон-Баттіста Альберті є представником гуманістичних ідей, де у вихованні дитини з'являється більш нові та гуманні способи виховання. Текст вибудований у вигляді діалогу між Леонардо та Адовадо. В ньому вже з'являється ідея того, що дитина повинна любити та поважати старших, а не боятися. Тому вже з'являється альтернатива побиття, як поради і намагання перешкоди шкідливим впливам. Обидва демонструють ідеали та теоретичне бачення у виховання дитини в добу Відродження.

До джерел особистого походження належать спогади, автобіографії, епістолярій та заповіти. Спогади Дж. Мореллі, автобіографії Дж. Кардана «З власного життя» та Б. Челліні «Життя», листи Алессандри Строцці, Лукреції Борджія, Бернарда Тассо, Торквато Тассо, П'єтро Аретіно та Флоренції Капелло, заповіти Бенвенуто Челліні, Флоренції Капелло та Антоніо Грімани. Вони всі показують бачення виховання вже окремих осіб, розкривають бачення батьків на власних дітей, а також описи дітей, яке виховання та надії покладали їх батьки на них в реальності. Допмагаючи таким чином більше зрозуміти трактати та їх рекомендації. Розібратися чому одні люди тримались за старі практика, а другі брались за нові та гуманні методи.

Останню групу складають візуальні джерела: картини та іконографія. Це ікони намальовані Бернардіно Детті (1498-1572 рр.), Мазаччо (1401-1428), Фоппа Вінченцо (1430-1515) та П'єро делла Франческа (????-1492 рр.), картини Аньоло Бронзіні (1503-1572 рр.), Софонісбою Ангвіссолою (1532-1625 рр.), Бернардіно Луїні (????-1532 рр.), Андреа Соларіо (1465-1524 рр.) та Джорджо Вазарі (1511-1574

рр.). Вони складають візуальну частину роботи. Завдяки ним ми бачимо тогочасний вигляд, захоплення та іграшки дітей, а також ідеали та бачення суспільства доби Відродження про взаємовідносини матері та дітей. В них також демонструються дозволя та захоплення дітей.

Підсумовуючи всю джерельну базу дослідження, то вона є обширною та охоплює різні групи джерел. Вона надає не лише інформацію, як бачили дитину держава, церква, гуманісти та митці, а й з боку самих батьків. Таким чином роблячи комплексне уявлення про дитину. Проте це лише мала частина матеріалу, яку можна використати для дослідження дитини.

1.3. Методи і принципи дослідження

Під час дослідження був використовувався міждисциплінарний комплекс методів, що допомогло розкрити образ дитини в італійському суспільстві в добу Відродження.

Історично-пошуковий метод використовувався для пошуку потрібних джерел та історіографії за темою дипломної. Після чого була зроблена критика джерела для встановлення авторства, місця та часу створення джерела, а також достовірність його змісту, на скільки джерело може надати повноту інформації. Завдяки цьому вдалося зібрати надійну джерельну базу та якісного розкриття теми.

Порівняльний метод був використаний для співставлення соціально-правового статусу дітей в різних Італійських містах-державах для визначення різниці прав між доньками та синами, законнародженими та позашлюбними, використовувалася у порівнянні виховально- педагогічних практик та очікувань батьків. Цей метод допоміг окреслити спільні і відмінні риси законодавств міст- держав щодо питання дитини, бачення обов'язків та прав дитини у суспільстві, ідеалів виховання та реальних практик, а також уявний образ дитини зі справжнім. Таким чином розкривши з різних сторін бачення дитини в суспільстві доби Відродження.

Соціокультурний підхід був використаний для дослідження взаємозв'язку культури та соціальних взаємодій в період Відродження. Прослідкувати вплив тогочасних культурних цінностей, норм та традицій на виховання та створення особистості дитини. Значення стереотипних уявлень на різницю відношення до дівчат та хлопців, народженого в правильному шлюбі та не законному. Відзначити внесок ідей гуманізму в трансформації суспільства та культури Відродження щодо дітей. Демонстрація поширення цих ідей в суспільстві за допомогою картин, ікон та трактатів. Все це допомагає глибше зрозуміння бачення суспільства дитини.

Для дослідження різниці досвіду дітей жіночої та чоловічої статі в добу Відродження був використаний гендерний підхід. Він розкриває очікування італійського суспільства щодо поведінки та обов'язків дітей різної статі. Допомагає оцінити, як існування гендерних стереотипів впливало на виховання дівчат. Перешкоди доньок у отриманні спадку та освіти через упередженого ставлення патріархального суспільства попри зміни принесені гуманізмом. Поступове зростання роль жінки у вихованні та створення спадку дітям.

Для дослідження картин та ікон XV-XVI ст. було використано візуальний аналіз. Його було взято для вивчення ідей та послань закладених в працях художники гуманісти. Розкрити закладенні ідеали у взаємовідносинах матері та дитини через підбор композиції, ракурсу, міміки та пози. Зчитати деталі на картинах та іконах, які показують дозвілля та захоплення дітей, а також важливість використання того чи іншого кольору та елемента для демонстрації тогочасного символізму.

Отже, всі ці методи були взяті для того, щоб повному обсязі вибудувати чітке уявлення дитини в італійському суспільстві протягом доби Відродження. Історико-пошуковий для того, щоб знайти потрібні матеріали для дослідження, а критичний аналіз джерела, щоб перевірити їх достовірність. Порівняльний, соціокультурний та гендерний підхід стали у нагоді, щоб розкрити різні аспекти теми. Візуальний аналіз, щоб віднайти прихованні сенси.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В ІТАЛІЇ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

2.1. Закононароджені спадкоємці

У добу Відродження була проведена реорганізація та удосконалення місцевих статутів, а також переосмислене канонічне та римське право, щоб стабілізувати питання спадщини, яке загострилося через велику кількість епідемій та війн на території Італії. Дж. Керіш зазначає, що в той час не існувало монолітної правової системи, не кажучи про окрему сукупність сімейного права. Кожне місто або село мала свої власні статuti, які базувалися на лангобардському праві. Якщо місцеві статuti не справлялися, то зверталися до *ius commune* або загального права, яке посилалося на *Corpus iuris civilis* (Кодифікацію Юстиніана) та *Corpus juris canonici* (канонічне право). Також існували юридичні трактати, висновки та коментарі, які і розбирали питання родини та спадку.⁵ Основною тенденцією доби Відродження науковці, як Дж. Керіш, С. Кавалло та Кюн, зазначають зростання впливу батьківської влади над дітьми. В Кавалло С., навіть фігурує такий термін «золотий вік батьків».⁶

Батьківська влада включала в себе контроль батька або голови родини чоловічої статі над дітьми, а також відповідальність за них. Завдяки впливу батьківської влади діти від законного шлюбу отримували юридичний і громадянський статус свого батька. За римським правом законною дитиною вважалася та дитина, яка народилася в правильному шлюбі, а також ті, хто народилися не раніше 181 днів після одруження і не пізніше 300 днів після смерті чоловіка. Міланський адвокат Андреан Альчіато коментуючи Кодифікацію Юстиніана розбирає постанову про те, до якого моменту дитина в утробі матері

⁵ Kirsher J. Family and marriage: a socio-legal perspective. *Italy in the Age of the Renaissance: 1300-1550*/ edited by Najemy J. M. New York: Oxford University Press, 2004. P. 84-85

⁶ Cavallo S. Fatherhood and the non-propertied classes in Renaissance and early... P.31

вважається законним спадкоємцем. Він згадує, що постановою Юстиніана дитина, яка була народження на одинадцятому місяці після смерті чоловіка вважалася не законі і наводить ще А. Геллій, який у своїй книзі писав, що жінка доброчесної поведінки і бездоганної цнотливості, яка народила на одинадцятому місяці після смерті чоловіка, довго судилася за визнання спадкоємства. Однак Божественний Адріан, розглянувши справу, наголосив, що такі діти теж можуть бути законі.⁷ З цих роздумів Андреан Альчіато ми робимо висновок, що в добу Відродження вели роздуми, щодо збільшення терміну можливості визнання дитини на більше ніж 300 днів.

Починаючи з XV ст. у міських постановах починає йти, що відповідальним за поведінку своїх дітей є батько, як гарант громадського порядку, що в XVI ст. лише підсилюється на додачу поєднувалося з розвитком християнською етикою, яка б описувала батька як Божого намісника в управлінні сім'єю.⁸ Тому в добу Відродження за соціально-правовим статусом дитина повністю належала батьку та підпадала під його відповідальність, що навіть повноліття та шлюб не могли від неї позбавити, лише емансипація, але про це трохи згодом. Батько тримав свою владу над сином та донькою доти, доки він жив або поки сам їх не позбавляв від свого контролю. Через дуже сильний вплив батьківської влади діти не могли без згоди батька самі укласти угоди з третьою особою, оформити заповіт або вступити в шлюб. У випадку не послуху могли позбавити спадщини. Прибутками, подарунками, спадщиною від матері, родичів чи іншої особи контролювалися батьком.⁹ А. Альчіати зазначає, що право власності на майно матері залишається за синами, а батькові надається право користуватися ним, бо навіть якщо мати не залишала заповіт, спадщина належить саме сину.¹⁰ Проте не завжди було так за Флорентійським статутом сини або доньки, онуки або онучки, які ще досі

⁷ Alciati A. Paradoxorum ad Pratum lib. VI ; Dispunctionum lib. III; In treis libros Cod. lib. III; De eo quod interest liber unus ; Praetermissorum lib. II. ; Declamatio una ; De stip. diuisionib. commentariolus. Basileae: In officina Andreae, 1531. P. 23

⁸ Cavallo S. Fatherhood and the non-propertied classes in Renaissance and early. *The Power of the Fathers: Historical Perspectives from Ancient Rome to the Nineteenth Century*. 2016. P.33

⁹ Kirsher J. Family and marriage: a socio-legal perspective...P. 86-87

¹⁰ Alciati A. Paradoxorum ad Pratum lib. VI... P. 31-33

перебувають під владою батька або діда не мали право вимагати посаг або спадок від матері, лише після смерті батька та двох річної емансипації надавалася така можливість.¹¹

Інститут батьківської влади передбачав зобов'язання сина перед батьком, бо за загальним правом основним спадкоємцем завжди був син. Сини були тими, хто забезпечували безперервність прізвища, репутації, соціального становища та власності.¹² Син був продовженням свого батька. Вони немов були одним цілим. Батько міг розраховувати, що його сини будуть працювати на нього та підтримують його і у разі його смерті зможуть по піклуватися про його борги та взяти на себе його обов'язки. Сини були впевнені, що їх нагодують та підтримають.

Базуючись на таких статтях флорентійського статуту, як «Про спосіб встановлення та стягнення посагу та пожертвувань», «Як жінка успадковує за відсутності заповіту», «Про синів та інших нащадків, і про батьків та інших висхідних родичів, і про братів боржників, які припинили платити та втекли, і яким чином вони відповідають за них» ми бачимо, що син був продовженням свого батька. Узагальнюючи ці розділи окреслимо, що син після смерті батька відшкодував материнський посаг, якщо вона вимагала, він же утримував та забезпечував сестер посагом, він сплачував борги батька, якщо не був емансипованим і не мали жодного майна від батька.

Син та батько, брати та всі загалом родичі чоловічої статі, були у розумінні флорентійців не подільне цілим, найяскравішим прикладом є стаття флорентійського статуту під назвою «Щоб щодо знатних осіб, які виправдовуються або захищаються: їхні найближчі родичі були змушені поручитися за них, незалежно від того, чи були вони засуджені, чи ні», там демонструється, що син та батько несуть однакову відповідальність за контроль виконання зобов'язань та відповідальність у разі скоєння злочину. У разі порушення хтось з них буде «зобов'язаний сплатити присуд», якщо винний сам не сплатить до кінця терміну.

¹¹ Statuta populi et communis Florentiae publica auctoritate collecta castigata et præposita anno salutis 1415. Friburgi : apud Michaellem Kluch, 1777. Tom. 1. P. 160

¹² Cavallo S. Fatherhood and the non-propertied classes in Renaissance and early... P.33-34

Якщо винний не з'явиться, особливо, який засуджений до смерті, то в такому випадку вищезгадані родичі згідно з вищезазначеними постановами зобов'язані будуть сплатити громаді Флоренції 3 тис. флоринів. І це не єдиний приклад у статуті.

¹³ В Генуї син або донька, при довгій відсутності батька у місті, не могли продати будь-яке не рухоме майно, яке було передано в спадок або придбане батьком їм без дозволу магістрату. Навіть, якщо дозвіл був наданий, він міг стати не дійсний, якщо батько вирішить оскаржити цю угоду. Тут ми можемо побачити силу батьківської влади, навіть у його відсутність, бо в попередньо згаданому законі було наголошено, що таке робити не можна, навіть через багато років відсутності батька.¹⁴ Говорючі про обов'язки дітей у Венеціанській республіці нащадки обох статей повинні були відповідати за нужденними батьками і мали обов'язок забезпечувати їх необхідним, включаючи харчування та житло.¹⁵

Батьківська влада не лише накладала зобов'язання на дитину, але і дарувала захист та права. У Флорентійському статуті відповідно до статті «Про обов'язок сина перед родиною та про те, як можна домовитися про батька для сина» наголошується, що відповідальність за сина або онука у «справи здійснених у ремеслі, або торгівлі, лихварстві або обміні», а також за оплату боргів несе голова родини чоловічої статі. Проте потрібно зазначити, що такий захист міг син не отримати, якщо виконував дії без дозволу батька і не був його представником. У випадку, коли син або інший нащадок був фактором або посланцем у іншому місті та погано вчинив або вкрав, то відповідальність ніс батька або дід і саме вони повинні були відшкодувати збитки. Навіть при псуванні чогось майна, земель та вражаю хлопчик під захистом батьківської влади, тому вся відповідальність за їх вчинки неслася батьком або дідом або опікуном чоловічої статі.¹⁶ Про аналізувавши статут Генуї 1498 року. Ми змогли теж виділити декілька особливостей. З розділу про «Різноманітність аліментів» ми дізнаємося про важливість виплати сином

¹³ Statuta populi et communis Florentiae... Tom. 1. P. 358-359

¹⁴ Statuta et decreta communis Genuae. Bononia: Caligula de Bazaleriis. 1498. P. 57

¹⁵ Bertazzo C. Before the welfare state: the city and welfare in the Veneto, 13th to 15th centuries. Work and Welfare Reconsidered. 2007. P.188

¹⁶ Statuta populi et communis Florentiae... Tom. 1. P. 201-203

обов'язкових аліментів та надання їжі та житла для нужденного батька.¹⁷

Сильний на законодавчому рівні зв'язок батька та сина – це забезпечувало те, що батько без значної причини не міг позбавити спадку. Додомо, що за новітнім правом, як пише А. Альчіато, діти, які навіть народилися після смерті батька заборонено позбавляти спадщини без причини.¹⁸ Причиною для виключення сину заповіту могло бути становлення сина єретиком, спроба вбивства батька. До прикладу у Флоренції так і відбувалося через вбивство чи отруєння заповідача або спадкоємців спадок відбирали та передавали державі, а також відрубали голову.¹⁹

У разі відсутності причини, син мав права оскаржити заповіт та отримати свою частину. А. Альчіато в своїх коментарях до Кодифікації Юстиніана нам надає ще інформацію, що оскаржити заповіт потрібно до проходження 1 року, бо після цього вже скарги не приймаються. Ще він згадує випадок, коли двоє синів позбавлені спадщини, і обидва подали позов про неправомірний заповіт, а один потім вирішив не позиватися. То його частка переходить повністю до того, що зберіг позив.²⁰ За законом законнароджений син отримував завжди частину від спадку через право на власності батька. Тому рідко бувало, що позбавляли спадщини. Навіть законом було враховано, що при відсутності заповіту майно батька обов'язково переходить синам. Також спадщина ділилася між усіма спадкоємцями. В Міланському статуті 1541 року було цікаве формування закону на це, що власник після своєї смерті продовжує володіти майно, але вже через свого законного спадкоємця чи спадкоємців. Також спадкоємиць має право відновити своє право.²¹

Спадок синами отримувався після досягнення повноліття. Що стосується досягнення повноліття то за римським правом воно наставало у 25 років. Проте в різних місцях Італії воно було різне. У Флоренції за законом наступало у 18 років. XV ст. для Венеції принесло великі зміни у законодавстві, а саме у спадкуванні дитини патриціанського статусу від батька та входження до Великої Ради. Загально

¹⁷ Statuta et decreta communis Genuae... P. 51

¹⁸ Alciati A. Paradoxorum ad Pratum lib. VI... P. 24-25

¹⁹ Statuta populi et communis Florentiae... Tom. 1. P. 334-335

²⁰ Alciati A. Paradoxorum ad Pratum lib. VI... P.25

²¹ Constitutiones dominii Mediolanensis. Mediolani, 1541. P. 130

вхід до Ради відбувався в 25 років, але цей процес тепер можна було прискорити і вийти до неї у 20 років. Для того, щоб це зробити потрібно було у 18 років зареєструватися на Золотий бал або Барбарелла, який проходив 4 грудня. Реєстрацією переважно займався батько, але, якщо його вже не було в живих, це обов'язок надавався близьким родичам. Обрання відбувалося випадково за допомогою двох урн: з однієї урни діставалося ім'я претендента, а з іншої кульки і, якщо дістана кулька була позолочена, то юнак, чиє ім'я назвали входив до Великої ради. Таке раннє входження юнака у Велику Раду, окрім того, що робило їх повнолітніми, але і зміцнювало соціальне становище та додавало престижу їх родині. Ті, кому не пощастило потрапити в Раду до загального входження в 25 років, вважалися патріціями другого сорту, а авторитет родини знижувався.²² Різниця у відношенні була, навіть між одруженими синами та самотніми. Одружений син міг більшою ймовірністю стати наступною головою родини, ніж який не мав родини. Наприкінці XVI – на початку XVII, як ми бачимо зі заповіту Флоренції Капелло повноліття офіційно вже наставало 20 років, бо в ньому вона пише, що діти стануть повноправними власниками після досягнення її майна після 20 років або після одруження.²³ В Мілані повноліття наступало в 25 років про це ми дізнаємося з розділу про «Опіку та піклування над неповнолітніми».²⁴

Продовжуючи тему віку, ми зазначимо, що вже тоді існувало поступове надання прав та відповідальності за віком. Згідно з флорентійськими статутними цей поріг був розширений і динамічно включався у вік принаймні від 12 до 16 років. За статутом 1415 року після 12 років дитина вже сама відповідала за сплату штрафу у 10 лір за кидання каміння в людей або місця протягом січня, лютого та березня.²⁵

Єдине, що могло дати свободу дітям від батька було не повноліття, а емансипація. Діти, не лише позбавлялися батьківської влади, але переставали нести

²² Chojnacki S. Political Adulthood in Fifteenth-Century Venice. *The American Historical Review*. 1986. Vol. 91, No. 4. P. 795-804

²³ Capello F. Testamenti. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605* / a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 76

²⁴ Constitutiones domini Mediolanensis. Mediolani, 1541. P. 77

²⁵ Statuta populi et communis Florentiae... Tom. 1. P. 371-372

відповідальність за батьківські борги, лише могли забезпечувати нужденних батьків їжею, одягом, дахом і медичною допомогою. Син міг вийти з під батьківської влади завдяки заяві або після надання довгої самотійності, а також або за допомогою отримання імператорського рескрипту. Проте частіше батьки звільнялися від своїх дітей, щоб зменшити власну відповідальність за зобов'язаннями та боргами дітей.²⁶

Ми згодні з твердженням, що частіше емансипувалися від дітей батьки, бо про емансипацію батька в джерелах згадується частіше. З А. Альчіато стає відомо про причини завдяки, яким міг батька емансипувати сина: ночівля поза домом, віддання розпусті та опір батьківській волі. Після емансипації сина, батько не був зобов'язаний виховувати його і відпускав його зовсім бідним, роздягненим. Флорентійському статуті 1415 року надається навіть процедура оформлення емансипації.

Для отримання емансипації сина, батько повинен був повідомити голову об'єднання торговців міста Флоренція про те, яким чином він звільняє свою дитину від власної опіки та через якого нотаріуса складений документ. Після чого через 15 днів, якщо це місто Флоренція, або за місяць, якщо округ, або 2 місяці, якщо за межами складається заява про емансипацію, якщо вона не буде зроблена зазначені терміни вона буде не дійсною. Потім він повинен звернутися до високопосадовця з проханням скласти документ про вищезазначене повідомлення. В документі про емансипацію входило ім'я та прізвище того, хто звільняє, звільненого, нотаріуса, який склав цей документ, та того, хто повідомляє, а також час, день, рік звільнення та повідомлення про це. Зберігалось воно в архіві міста.²⁷

Потрібно зазначити емансипація не призводила до позбавлення спадщини. А. Альчіато в своїх коментарях наводить декілька пояснень. Спершу він наводить думки стовпів нової доктрини Аккурсія та Бартола, які стверджують, що у разі відсутності заповіту різниці між емансипованими та підвладними немає, але при наявності заповіту емансипованими не отримують спадок. Хтось дотримується ідеї

²⁶ Kirsher J. Family and marriage: a socio-legal perspective... P. 87-88

²⁷ Statuta populi et communis Florentiae... Tom. 1. P. 202-203

конституції імператора Юстиніана, де він каже, немає жодної різниці між тим чи то чоловіки, чи жінки, чи є вони під владою, чи є вони самостійними. На додачу до цього згадує Трибоніана, що першою підставою спадкування є походження, тому емансиповані допускаються.²⁸

Тепер пропонуємо розглянути правовий статус доньки. Донька немала такого зв'язку з батьком за законом, як син, бо не могла зберегти кров родини. Тому статuti мали тенденцію позбавляти їх спадком, навіть коли не було законнародженого сина, вірогідність дівчинці отримати спадок була менша ніж у позашлюбної дитини. Окрім слабкої спорідненості з батьком була ще 5 причин, чому вони не могли отримати спадок: вони були надто слабкі, щоб носити зброю, були скромними, були слабкими в порадах, були брехливими і не вміли зберігати таємниці.²⁹

Утім, де успадкування від батька до сина зазнавало невдачі, з'являлася дочка, яка прагне отримати право власності. Юристи ренесансу намагалися передивитися значення доньки у спадкуванні, але прийняття одруженою донькою спадщини, залишеної їй і тягар родини, як борг, а на це потрібна була згода чоловіка. Тому можливість успадкувати донькою була, навіть в деяких статутах це було прямо написано. Приклад зі статуту Генуї: «Якщо ж немає прямих чоловічих нащадків, тоді спадщину успадковують дочки, прямі нащадки по жіночій лінії, незалежно від їхньої статі, з урахуванням взаємного заліку приданого, якщо вони отримали його від померлого».³⁰ У Венеціанських статутах доньки обдаровані чи ні, відновлюють своє право на батьківську спадщину без заповіту вже за відсутності дітей чоловічої статі. Однак перевага все ж була у спадкоємців чоловічої статі. Що стосується успадкування матерів, то венеціанське законодавство дуже просто передбачає поділ між усіма дітьми, чоловічими та жіночими, без будь-якої дискримінації. Проте здається ризикованим стверджувати, що чоловіки не могли змінити рівний розподіл посагу померлої дружини між дітьми обох статей, бо все жінки не можуть забрати частину свого приданого, щоб віддати його своїм донькам поки їхній чоловік живий.

²⁸ Alciati A. Paradoxorum ad Pratum lib. VI... P.25-26

²⁹ Kuehn T. Family and gender in Renaissance Italy, 1300-1600. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P. 64

³⁰ Statuta et decreta communis Genuae... P. 44

³¹ У Флоренції регулятивний шлях, який проходив між XIV і XV ст., є дуже чітким: правила спадкоємства без заповіту окреслюють межі суворо патрилінійної сімейної ідентичності, зосередженої на агнатах чоловічої статі.³² Підтвердженням цього є в флорентійському статуті. Згідно закону донька не могла успадкувати майно від свого батька, діда чи прадіда, або від іншого родича чоловічої статі. Доньки, навіть за заповітом матері не могла отримати повний спадок, якщо в неї були брати, за винятком є частки що становить чверті майна. Повний спадок отримувався при відсутності братів та інших нащадків чоловічої статі.³³ Навіть І. Чабот в своїй праці наголошує про те, що вже з середини XIII ст. у Флоренції виключали можливість доньок отримати спадок матері при наявності хлопчиків.³⁴ У Міланському законодавстві теж дає чітко зрозуміти, що жінки не можуть успадковувати лише нащадки чоловічої статі за народжені або узаконені після шлюбу.³⁵

Були переваги у тому, щоб народитися донькою. Вони не зобов'язувалися платити борги батьків. Підтвердження цього ми можемо знайти в розділі про доньку у флорентійському статуті 1415 року: «Донька не може бути притягнута до відповідальності за батьківські борги, укладені з будь-якої причини...».³⁶ За статутами донька могла бути помічницею у родинній справі або замість заміжжя обрати піти в монастир. Авжеж вони мали право на спадок. В добу Ренесансу збільшення його було основною темою для обговорення. Приклад із Венеції може дати уявлення про тенденцію. У XV ст. патриціанський посаг у середньому становив близько 650 дукатів, а найбільший – близько 1540 дукатів. Уже на XVI ст. він міг доходити до 3000 дукатів.³⁷ У статуті Генуї 1498 року посаг доньки повинен був дорівнювати сумі майна спадку, яку він залишив одному з синів. Значення

³¹ Chabot I. Richezze femminili e parentela nel Rinascimento. Riflessioni intorno ai contesti veneziani e fiorentini. *Quaderni storici*. 2005. Vol. 40, No. 118 (1). P. 211-214

³² Там само P. 223

³³ Statuta populi et communis Florentiae... Tom. 1. P. 224-225

³⁴ Chabot I. Richezze femminili e parentela nel Rinascimento... P. 219

³⁵ Constitutiones domini Mediolanensis. Mediolani, 1541. P. 132

³⁶ Statuta populi et communis Florentiae... Tom. 1. P. 520-521

³⁷ Chojnacki S. Women and men in Renaissance Venice: twelve essays on patrician society. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2000. P.132

приданого, починаючи з Середньовіччя, змінилося: воно вже вважалося, як частина спадщини доньці.³⁸ В добу Відродження додалося, що законодавство тепер вимагало і матір брати участь у підготовці його, як ми можемо дізнатися з флорентійського статуту 1415 року. У Флорентійському статуті, окрім посагу неодружені доньки отримували обов'язкове забезпечення від батька. Овдовілим донькам надавалася ще можливість повернутися до рідного будинку та жити там, якщо мала живого сина, а у разі відсутності сина вона, але маючи живого рідного брата, то отримувала належне утримування зі спадщини батька або діда, навіть без вказання в заповіті.³⁹

Також вони їх на законодавчому рівні повинні були утримувати. У Флоренції не одружена донька за законом 1478 року могла залишатися під опікою до 25 років, якщо це було необхідно. У цьому випадку підключалися магістрати, щоб швидше знайти її чоловіка. У разі втратити батьків міське законодавство найбільше всього опікувалися молодими дівчатами. Слідкувати за забезпеченням приданого було покладено мерам міст. Його обов'язком було слідкувати, щоб передане не було втрачене, а навіть було збільшено родичами, щоб вона могла вийти заміж або вступити в монастир. Також слідкували, щоб дівчинки-сироти були нагодовані та доглянуті родичами.⁴⁰

Коли ми говоримо про повноліття для дівчинки, то потрібно пам'ятати, що прискорення повноліття, навіть у Ренесанс, відбувалося через шлюб. Загально у Флоренції, як і в деяких частинах, Італії для всіх повноліття було, як говорилося раніше, в 25 років, а у Венеції в 20 років. Проте, як було сказано все міг змінити шлюб. На прикладі Венеціанської республіки ми можемо побачити, що шлюб міг зробити повнолітню дівчину і в 16, а можливо навіть у 12 років. Хоча не всіма такі рані шлюби підтримувалися. Деякі вважали, що занадто молода дівчина не народить здорову дитину. З початком XVI ст. батьки все більше у Венеції починають дотримуватися думки, що доньки повинні одружуватися після досягнення законного або відповідного віку.

³⁸ Statuta et decreta communis Genuae...P.43

³⁹ Statuta populi et communis Florentiae... Tom. 1. P. 224

⁴⁰ Bertazzo, Claudia. *Before the welfare state: the city and welfare in the Veneto, 13th to 15th centuries*. na, 2007. P. 186-187

Отже, в добу Відродження продовжилась традиція того, що законними спадкоємцями були діти чоловічої статі. На думку суспільства, син та батько – це єдине ціле. Таким чином вони несуть відповідальність один за одного, а також вони мають не подільне майно. Ця єдність за законом надає сину автоматичний статус власника майна батька, навіть без заповіту. Хоча через це син повністю належить батьку до його смерті або емансипації. Доньки порівняно з братами не мали такого зв'язку з батьком тому рідко могли бути спадкоємицями, але ця можливість була, якщо їхній чоловік погоджувався. Однак відсутність спадковості мала свої переваги, як відсутність обов'язку сплатити борг батька та отримати придане не гірше за спадок.

2.2. Позашлюбні діти

Позашлюбна дитина ще в минулому столітті вважалася гріхом, що ж можна сказати про XV-XVI ст., яке тільки почало відходити від набожного Середньовіччя. Однак, починаючи з XV століття, юристи поступово отримують контроль над судами та починають відігравати важливу роль в інтерпретації права, особливо у Флоренції, унаслідок чого відбувається розширення юридичних трактатів, які піднімають проблемні питання, як нелегітимність і легітимність позашлюбних дітей. З цього століття також зростає байдужість до важливості законного народження дітей. Цей період називають «золотою епохою» байстрюків.

Нелегітимність, як пише Кюн Т. у своїй книзі «Нелегітимність у Флоренції епохи Відродження», була глибоко неоднозначною сферою права та соціальної практики, яка породжувала «проблемні справи», що торкалися концептуальних меж і сірих зон. У своїй праці він надає точну класифікацію таких дітей та їх права. Він вказує, що позашлюбні діти не належали до батьківської влади, як узаконені або усиновлені діти, їх заносили до «*sui iuris*» («власного права»). Їх ділили на два типи. Перший «*naturales tantum*» (діти, які народжені від наложниці). Вони могли отримати частину батьківської спадщини та стати спадкоємцям у разі відсутності.

Другий тип «*nec legitimi nec naturales*» (ні законні, ні природні) або «*spurii*» (незаконні діти), останніх ділили на дітей від випадкового союзу, в яких не відомо було, хто їх батьки, та дітей від забороненого союзу, в яких особистість була відома. Вони були повністю обмежені в правах і максимум отримати могли лише від матері і то, якщо не були від заборонених стосунків.⁴¹ Наприклад у Флоренції, незаконним шлюбом вважався той, що був укладений з ворогами держави. У статуті Флоренції було прямо прописано, що не можна було одружуватися з такими родинами, як графами Гвідоні, графами Альберті, Убертіні, Пацці з Валь д'Арно, або Убальдіні, або будь-якими повстанцями комуни Флоренції. Вони не могли в ніякому разі отримати спадок від родичів в Флоренції. З цього ми можемо винести висновок, що не всі, кого вважали позашлюбним народжувався за межами шлюбу, їх могли відносити до таких через не бажання робити шлюб їх батьків офіційно.⁴²

За законодавством Флоренції, позашлюбні діти мали право отримувати виплати катасто отримували - позашлюбні сини, а та «*monte delle doti*» - позашлюбні доньки. У Флоренції позашлюбні доньки могли отримати навіть посаг, але він завжди був менше порівняно з тим, який надавався законнародженим. З обмежень для бастардів, за флорентійськими законами, можна згадати відсутність можливості бути членом головних виконавчих і законодавчих рад, консулом гільдії, кимось важливим умісті. Обмеження можна було обійти лише заплативши велику кількість грошей. Наприклад, в 1428 році ця сума складала 500 флоринів. В інших містах Італії відношення для позашлюбних було зовсім іншим. У Венеційській республіці доля позашлюбної дитини залежало від того чи були її обидва батьки з родин патриціїв. Якщо родина матері не мала патриціанського статусу, дитину прибирали. У випадку обох батьків-патриціїв, то намагалися зробити дитину законною: узаконивши шлюб та дитину. Незаконна дитина не могла обіймати посади.

Втім, вони були найостаннішими в черзі заповіті за спадок. Лише деякі у разі відсутності законних навали перевагу позашлюбним. Інші вважали максимум

⁴¹ Kuehn T. *Illegitimacy in Renaissance Florence*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2002. P. 33-37

⁴² *Statuta populi et communis Florentiae...* Tom. 1. P. 380-282

надавати їжу для своїх бастардів і, у випадку дівчат, скромне придане. Така увага до приданого позашлюбної доньки пов'язано з не бажанням, щоб вона продовжила шлях своєї матері і не породжувала ще більше дітей, які могли забруднити кров. Однак, не всім так щастило, деяких бастардів виключали з дому та стирали з родової пам'яті. Для родини це все одно залишалось найбільшою ганьбою, яка зіпсувала родину кров, зламала шлюбні обітниці та порушила матеріальний та соціальний порядок. Найбільшою ганьбою мати позашлюбну дитину було жінці, бо тоді її називали розбещеною жінкою, гідною публічної зневаги. Тоді чоловік міг вбити або погрожувати смертю невірній дружині, це ж і відносилось до зганьбованих доньок. Були і спроби позбутися незаконної дитини через аборт або вже при разі народження зберегти це в секреті та передати на виховання іншим людям або залишити у лікарні – це був прояв найбільшої турботи та милосердя.⁴³

Порівняно з нелегітимними дітьми, легітимні бастарди могли створити труднощі для законних дітей та викликати велику суперечок під час студійних справ за спадок. У XV ст. позашлюбним дітям в Італії надана була можливість отримати легітимність, яка була вигідніше за усиновлення. Розроблення процесів узаконення для бастардів могла бути пов'язана з високою смертністю рідних дітей, особливо синів через чуму та війни. М. Фолін робить ще таке припущення, що це могло бути пов'язано ще з матерями іноземками, бо придворним колам був вигідний бастард спадкоємиць, який мав звітувати нікому, крім свого померлого батька. Тому бували моменти, що бастардів садили на трон при наявності живого законнародженого спадкоємця.⁴⁴

Легітимність була публічно встановлена та давала більші шанси їм стати спадкоємцям та зменшити недоліки позашлюбного статусу. Іншими словами, воно частково стерло позашлюбне минуле дитини. Міланський адвокат А. Альчіато думаючи, що таке легітимність прийшов до висновку, що це немов повернення до природнього права, за яким всі народженні законі. Там же його колеги висувають ще

⁴³ Kuehn T. Illegitimacy in Renaissance Florence...2002. P. 70-102

⁴⁴ Folin M. Bastardi e principesse nelle corti del Rinascimento: spunti di ricerca. *Schifanoia*. 2007. № 28. P. 251

одне пояснення легітимності, що це коли хтось відновлюється принципом імператора у правах народження, це відновлення поширюється й на попередні події. Однак він не згодній з цими твердженням, бо за цією логікою позашлюбні діти залишалися незаконними при отриманні легітимності.⁴⁵

Були різні види надання легітимності дітей. Дж. Кіршер наводить лише три різновиди отримання легітимності: грант імператора Священної Римської імперії або муніципальної ради, шлюб батька з матір'ю бастарда та усиновлення.⁴⁶ Т. Кюн надає більш розширену версію отримання легітимності та надає характеристику. Він виділяє 6 типів:

1. Легітимація наступним шлюбом. Цей тип був розрахований лише на «*naturales tantum*», бо він базувався на спроможності батьків дитини одружитися. Він перетворював конкубінатні стосунки в законний шлюб: чоловік одружується на своїй наложниці, в якій має дітей, після смерті дружини і тим самим робить їх дітей легітимними, навіть при наявності закордоннонароджених. За цивільним правом створюся офіційний договірний документ. Канонічне право для укладання такого шлюбу вимагало згоду на це. Однак не завжди діти відразу при укладанні такого шлюбу могли отримати законність, поки самі не погодились на це. В деяких випадках закон не вимагав згоди і це вже робилося *постфактум*.⁴⁷ Про такий тип легітимності незаконнонародженою згадаємо А. Альчіато, який в своїх роздумах про легітимність наводить цитату папи Олександра III про те, що хто народився раніше, після укладеного шлюбу вважають законом.⁴⁸ З міських статутів відразу спадає на думку Міланський статут, який теж включав такий тип легітимності.⁴⁹

2. Легітимація за пропозицією суду. Цей тип узаконення також надавалося лише «*naturales tantum*». Батько міг зробити сина через суд легітимним, при наявності законного. Позашлюбна донька в таких випадках могла отримати

⁴⁵ Alciati A. *Paradoxorum ad Pratum lib. VI...* P. 25

⁴⁶ Kirsher J. *Family and marriage: a socio-legal perspective...* P. 86

⁴⁷ Kuehn T. *Illegitimacy in Renaissance Florence...* P. 49-58

⁴⁸ Alciati A. *Paradoxorum ad Pratum lib. VI...* P. 25

⁴⁹ *Constitutiones domini Mediolanensis. Mediolani, 1541.* P. 132

законність лише після одруження. Вона дозволяла лише успадкувати права та обов'язки. Найрідше з всіх використовуваний тип легітимації.

3. Легітимація рескриптом імператора. Цим типом найчистіше користувалися флорентійці і міг застосовуватися для всіх позашлюбних дітей, навіть до «*spuri*». «*Spuri*», якщо отримували узаконення могли обійняти будь-які посади та бути допущеними до всіх дій, публічних і приватних. Для отримання такої легітимності батько та дитина повинні були дати згоду, але якщо це немовля, то тоді дозвіл не питався. Легітимація рескриптом правителя була єдиною формою узаконення для цього типу позашлюбних дітей. Вона видавалася імператором, принаймні на територіях, які були йому підлеглих осіб. Також це міг виконувати графам-палатинам від його імені. В Флоренції замість рескрипту імператора виконувати таку функцію акт Синьйорії та керівних рад. Організовував це отримання агент. Цікавим проходив процес такого узаконення: той, хто отримував легітимність ставав на коліно, давала присягу на вірність імперії, а її батько давав усне звернення щодо цього. Після цієї церемонії нотаріусом була складена грамота, яка не підлягала оскарженню. Проте її можна було отримати при відсутності законородженого спадкоємця. У разі появи законної дитини у батька, легітимність могли забрати у позашлюбної дитини, а могли просто лиши права стати спадкоємцем.⁵⁰ Не лише во Флоренції такий тип легітимації робився через посередників. Так само в Мілані рескрипт видавався намісником або сенатом Мілану і поки вони не надавали дозвіл на це будь-який акт легітимації був не дійсний. Однак це не стосувалося тих дітей, яких батько сам забажав узаконити.⁵¹ Так ми переходимо до наступного типу легітимності, про який говорить Т. Кюн легітимація із заповіту.

4. Легітимація із заповіту, де фізичні особи були призначені спадкоємцями. Він використовувався у випадку, якщо протягом життя батько не узаконив своїх позашлюбних дітей та не мав законних. Він міг це зробити в заповіті.

⁵⁰ Kuehn T. *Illegitimacy in Renaissance Florence*...P. 58-69

⁵¹ *Constitutiones domini Mediolanensis*... P. 130-131

Проте, щоб воля заповіту була виконана потрібно було подати петицію до імператора та пред'явити заповіт.

5. Легітимація із заповіту, де їх називали синами без згадки про їх незаконнонародженість і три свідки підписали заповіт. Ті позашлюбні діти, які були узаконені їхні права позначалися в нотаріальних грамотах. Також про право на надання легітимного статусу дитині було додано в цивільне та канонічне правах. В канонічне право воно було ведене через бажання церкви для контролю та зменшення консолідації маєтків.⁵²

Незважаючи до поваги та дотримання правових процесів, таких як легітимація, нелегітимність залишалася. Також позашлюбні діти ніколи повністю були законними, а назавжди залишалися, як узаконені. Вони узаконені порівняно з законами були лише фікцією закону. На надання легітимності позашлюбної дитини завжди дивилися чи вона може зашкодити правам інших. Наприклад, якщо успадкування іде за першонародженістю, то дивилися чи є позашлюбний старшим, бо, якщо так, то в такому випадку це могло порушити права законнонародженого. Закон завжди був на боці законних спадкоємців. Ми це бачимо і за легітимацією за рескриптом імператора, де могли її навіть забрати у разі народження законного. Однак узаконені діти могли спробувати оспорити це рішення, що викликало проблеми. Відповіддю на це італійські міста прийняли статут, щоб передавати звичайні спори на обов'язковий арбітраж.

Отже, позашлюбні діти мали менше прав порівняно з своїми законнонародженими братами та сестрами. Їх права залежало від походження діти, які були народжені від наложниці мали більше прав ніж діти від заборонених шлюбів таких, як інцест або зрада. Але обидві категорії могли отримати підтримку та турботу від батьків за законом. Також все залежало від відношення батьків до них. Люблячі батьки могли спробувати більше покращити їх життя, але це не було частою практикою переважній більшості вони вважалися клеймом родини, від якого потрібно позбутися. Порятунком для них в той час могло виступити усиновлення

⁵² Kuehn T. *Illegitimacy in Renaissance Florence*...P. 52-69

іншими людьми. Отримання легітимності стало порятунком для позашлюбних дітей, можливо не повністю приховати гріх свого походження, але зменшити його вплив на їх життя та покращити свої умови. Кожен шлях узаконення мав свої складнощі при отриманні. Чим був складніше шлях, тим більше видів позашлюбних дітей могла отримати свій шанс стати спадкоємцем.

РОЗДІЛ 3

ДИТИНА В СИСТЕМІ СІМЕЙНОЇ ВЛАДИ

3.1. Взаємовідносини батьки і дітей

Доба Відродження залишила за собою велику кількість джерел, які демонструють взаємовідносини батьків та дітей. Порівняно з Середньовіччям, якому кілька десятиліть деякі історики приписували те, що батьки не мали емоційних зв'язків зі своїми дітьми через високий рівень смертності та труднощі повсякденного життя, що навіть іншим прийшлося збирати багато переконливих доказів того, що батьки все ж мали велику прихильність до своїх дітей.⁵³ Відродження, особливо італійське, на початках дослідження дитинства надало інформацію про зміни у ставленні сім'ї до дитини, що сам Філіпп Ар'єс в своїй книзі « Дитина та сімейне життя за часів Старого ладу» підкреслював це. Спершу він пише у розділі « Відкриття дитинства», що в XV- XVI ст. з'являється світська іконографія з жанровими сценами, в яких одним з найчастіших персонажів стає дитина. В іншому розділі «Від середньовічної родини до сучасності» згадується негативна реакція італійця XV ст. на відношення англійців до свої дітей.⁵⁴

Спершу пропонуємо, як розпочав Ф. Ар'єс розглянути взаємовідносини батьків та дітей на прикладах картин та іконографії, бо, як стверджує С.Р. Міллер в добу Відродження більшість ідеалізував сильну любов та наближеність матері до дітей. Переважно це були зображення Мадонни з немовлям. Одні картини були зразком ніжного та тісного зв'язку між матір'ю та дитиною. Інші ж показували холодність відносин.⁵⁵ Важливість материнська любов демонструється в іконі Мазаччо «Мадонна лоскоту» (додаток А), Бернардіно Детті «Мадонна з Пергола» (додаток А), картина Леонардо да Вінчі «Свята Анна з немовлям та Богородицею»

⁵³ Newman P. B. *Growing up in the middle ages*. Jefferson: McFarland & Co, 2007. P. 105

⁵⁴ Ariès Ph. *Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris: Les Éditions du Seuil, 1975. P. 56; 252-253

⁵⁵ Miller S. R. *Parenting in the Palazzo: Images and Artifacts of Children in the Italian Renaissance Home. The Early Modern Italian Domestic Interior, 1400–1700: Objects, Spaces, Domesticities/* edited by Campbell E.J., Miller S.R, Consavari E.C. London – New York: Routledge, 2016. P. 71-72

(додаток А) , Андреа Соларі « Мадонна з зеленою подушкою» (додаток А), Бернардіно Луїні «Мадонна, що годує грудьми дитину» » (додаток А) тощо. Прояв тепла та любові на цих картинах можна зчитати за допомогою спільних елементів, як погляд матері, який повністю направлений в бік дитина, так і легка усмішка. З таких елементів показу близькості дитина та матері на картинах Андреа Соларі « Мадонна з зеленою подушкою» (додаток А) та Бернардіно Луїні «Мадонна, що годує грудьми дитину» (додаток А) є кормління грудьми немовляти. Прикладом холодності у взаємовідносинах між матір'ю та дитиною проглядається в « Мадонні зі Сенігалії» (додаток А) П'єро делла Франческа та «Мадонна і дитини з янголом» (додаток А) Вінчецо Фоппа, а також світській картині пізнього Відродження «Елеонора ді Толедо з сином Джованні» (додаток А) Аньойоло Бронзіно. Відстороненість матері в цих картинах проявляється через спокійний вираз обличчя та направлення погляду будь-куди, але не на дитину. Вони не мов і поряд з дитиною фізично, але є відчуття відстороненості.

Картини не лише були показом відносин між батьками та дітьми. Вони також могли слугувати, як один з варіантів прояву любові. Обґрунтувати цю тезу ми можемо на прикладі Козімо I Де Медічі. Кількість картин його дітей вражає, особливо, які були замовлені його придворному художнику Аньойоло Бронзіно: законим дітям Ізабелли Де Медічі, Гарсія Де Медічі, Джованні Де Медічі, а також позашлюбній дитині Біа Де Медічі.

В трактах продовжується тема ідеальних взаємозв'язків між батьками та дітьми. Л. Альберті закликав, що люблячі батьки зобов'язані забезпечити власних дітей більшою спадщиною, щоб вони знали, як терпіти бідність та не думати, як збагатитися.⁵⁶ Втім взаємовідносин між батьками та дітьми найбільш широко розкривають в джерелах особистого походження.

Відноси між батьком та сином у XV- XVI ст., як стверджує С. Кавалло, різнилися залежності від класу. У верхівка був присутній сильний вплив батьківської влади та міцний емоційний зв'язок в порівнянні з родинами середнього

⁵⁶ Alberti L.-B. Libri della famiglia. *Opere volgari*/ a cura di C. Grayson. Bari: Gius. Laterza & Figli, 1960. P.54

та нижчого класу. Він пояснював це тим, по перше, що верхівку зв'язувала важливість збереження спадкоємності прізвища, репутації, соціального становища та майна, а тим, які залежали від роботи бракувало матеріальних та символічних активів. По друге, діти цих верст розпочинають ранню економічну незалежність,десь у віці 13- 16 років вони вже покидали дім та відправлялись на навчання. Тому сила батьківської влади зменшувалася, а конфлікти поколінь та емоційна дистанція між ними відбувались частіше через нехтувати авторитетом батька.⁵⁷ Однак не можна погодитись повністю з цими твердженнями. Аналіз джерел показав, що емоційний зв'язок між батьками та дітьми міг не втрачався від дистанції. Розлука з дитиною було не стерпною для батьків. Найперший приклад, який спадає на думку – це взаємовідносини Бенвенуто Челліні зі своїм батьком Джованні. Бенвенуто в своїй автобіографії «Життя» пише про те, що його батьку було не стерпна розлука з ним. Це було продемонстровано в моменті, коли сам Джованні відав на навчання сина в майстерню, але через декілька днів забрав, бо не міг жити, щоб не побачити сина. Наступним моментом був тоді, коли Бенвенуто працював у майстра Улів'єрі делла Кьостра, то його батько постійно слав жалібні листи, щоб той повернувся до нього. Додомо, що про любов Бенвенуто до батька не згасала на відстані.⁵⁸

Так само для Бернарда Тассо було трагедією, що його донька, після смерті матері, перебувала в Неаполі сама без допомоги та порад в руках ворогів, поки він знаходиться в Римі. Зв'язку з цим в листі 18 лютого 1556 року він просить допомогу у принца Салернського, щоб хтось привіз її до нього.⁵⁹ Знову звертаючись до нього згадується епізод, де він перепрошує у сина, що рідко піше і виправдовується, що це не через брак любові, а розсудливості. Сам він дуже сильно дорожить листами сина та просить любити його.⁶⁰

⁵⁷ Cavallo S. Fatherhood and the non-propertied classes in Renaissance and early. *The Power of the Fathers: Historical Perspectives from Ancient Rome to the Nineteenth Century*. 2016. P.33-34

⁵⁸ Cellini B. Vita. *La vita di Benvenuto Cellini : scritta da lui medesimo, restituita esattamente alla lezione originale con osservazione filologiche e brevi note/ per cura di B. Bianchi*. Firenze: Successori Le Monnier, 1866. P. 13; 20-21

⁵⁹ Tasso B. Lettera al Principe di Salerno, 18 febbraio 1556. *Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi*. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 160-161.

⁶⁰ Tasso B. Lettera a Sig. Marzio Sarrefale, 17 Settembre 1559. *Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi*. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 473-474.

Маємо підкреслити не лише батько виражав тривогу та сум за дітьми, це ж робила і матір. Підкріплює наше твердження листи Алісандри Строцці. З її листування теж видно на скільки важко батькам було розлучатися зі своїми дітьми. В листі 26 грудня 1449 року вона виражає побажання зустрітися зі своїми синами у Римі, щоб встигнути побачити перед смертю, бо для неї це є великою втіхою. Там же вона пише, як її боляче розлучатися з ще одним сином.⁶¹ Або лист 5 червня 1450 року, де вона виражає своє хвилювання, що її син Маттео не пише і це викликає в неї меланхолію. Вона навіть писала сину, якщо він не буде вчитись добре, щоб його повернули до неї.⁶² Такий сум вона виражає у багатьох листах, коли її забувають сини писати. Тому коли вона отримує листи від синів та чує від інших, хто бачив їх, звістку про них, то це виклика велику втіху, як вона пише в листі 11 травня 1464 року.

⁶³

На наш погляд конфліктів поколінь, спираючись на джерела, виражався в бачення майбутньої кар'єри, дружини або чоловіка. Для підтвердження цієї думки знову повернемося до автобіографії Б. Челліні. Його батько, Джованні Челліні посварився зі своїм батьком, Андреа, через те, що другий не дозволяв одружитися на дівчині з не достатньо великим посагом. В наслідок чого Джованні одружився на ній і більше не просив іншого посагу, як пишеться в тексті. У Бенвенуто також присутній конфлікт з батьком, але в різних поглядах на майбутню кар'єру. Його батько бачив в ньому музиканта, тому з самого малечку змушував грати на флейті та співати. Навіть в факт знання того, що сину не подобається музика, а більш до вподоби малювання та ювелірна справа, не зупиняє його забрати сина від ювелірного майстра, до якого він сам влаштував, щоб знову змусити грати музику, поки Бенвенуто не покинув дім з братом у 15 років. І навіть після цього батько не полишає надії і шле свого учня до Бенвенуто, щоб відправити його до Болонії для навчання музиці. Також він постійно просив сина брати флейту та корнет. Наслідком

⁶¹ Strozzi A. Lettere . *Lettere di una gentildonna fiorentina del secolo XV ai figliuoli esuli* / pub. da C. Guasti. Firenze: G. C. SANSONI, 1877. P. 60-61

⁶² Strozzi A. Lettere ... P. 81

⁶³ Strozzi A. Lettere . *Lettere di una gentildonna fiorentina del secolo XV ai figliuoli esuli* / pub. da C. Guasti. Firenze: G. C. SANSONI, 1877. P. 306.

чого Бенвенуто не хотів через це повертатися ніколи до батька. Між тим Бенвенуто довгий час займався ненависною музикою заради батька, а також стає на бік батька, коли колишній батьківський учень, П'єріно Піфферо вказує про недоліки виховання батька Бенвенуто.⁶⁴

У Дж. Кардана були більш натягнуті відносини з його батьком, щодо бачення професії. Його батько бажав, щоб той став юристом, але Кардан горів бажанням бути лікарем, бо «вважати своїм обов'язком піклуватися про людські життя». Через це Кардан покинув юриспруденцію, щоб зайнятися вивченням філософії, що сильно засмутило батька. Більше того натягнутість їх стосунків відчувається у висловлюваннях Дж. Кардана про батька: «батька, який, окрім закону... опанував лише основи математики», «не був схильний до оригінального мислення і не користувався ресурсами грецької мови», «звичка мого батька відмовлятися від однієї життєвої мети заради іншої була потужною перешкодою на шляху до його успіху». Це підсилюється додаванням Кардана думки про себе, що він вірний своїм життєвим обов'язкам та дотримуватися своєї початкової мети.⁶⁵

Батько Франческо Сансовіно взагалі почав ігнорувати та перестав надсилати вже півтора місяці гроші сину. Пов'язано це було з тим, що Франческо хотів вступити до академію, а батьку це не сподобалося, тому тепер уникає та ставиться так, як не ставився б найжорстокіший ворог.⁶⁶ Про те на момент вересня Франческо Сансовіно не покидає надія, що батько йому пробачить після розмови з П'єтро Аретіно, бо батько вчиняє з ним так через любов. Як вважає Ф. Сансовіно: «справжні батьки люблять і, люблячи, думають не про те, що подобається дітям, а про те, що їм корисно, тому те, що нам здається суворим і жорстким, їм здається корисним для нас».⁶⁷ Ці факти переконують, що конфлікти поколінь не завжди означало дистанцію між батьками та дітьми. Це могло бути одним з родинних не порозумінь.

⁶⁴ Cellini B. Vita...P. 6-21

⁶⁵ Cardano G. The Book Of My Life. *The Book Of My Life (De Vita Propria Liber)* / translated from the latin by J. Stoner. New York: E. P. Dutton & Co, 1930. P. 40-41

⁶⁶ Sansouino F. Lettera al M. Pietro Aretino, 5 Ottobre 1540. *Lettere scritte al signor Pietro Aretino da molti signori, Comunità, Donne di ualore, Poeti, & altri Eccellentißimi Spiriti/* a cura di F. Marcolini. Venezia, 1552. P. 330-331

⁶⁷ Sansouino F. Lettera al M. Pietro Aretino, 18 Settembre 1540. *Lettere scritte al signor Pietro Aretino...* P. 331-332.

Звертаючись до фрази Ф. Сансовіно про те, що любов батька могла проявлятися через жорстокість, а також до виведеної закономірності Т. Тассо, що батьки, які найбільше люблять своїх дітей, найменше їх шанують, а ті, яких діти найменше люблять, найбільше шановані.⁶⁸ Робимо висновки, що жорстокість та суворість були одними з проявів любові до дітей в добу Відродження, на думку італійського суспільства. В своїй праці «Дитина середнього класу в міській Італії, з чотирнадцятого до початку шістнадцятого століття» Росс Дж. В., на прикладі Дж. Мореллі, пояснює, що в деяких родинах любов батька могла проявлятися не явно. Він згадує, що Дж. Мореллі, який любив свого сина, але ставився до нього більше як до чужого, не давав години відпочинку, не дивися ніколи схвально та бив у разі непослуху.⁶⁹ Зняти жорстоке та строге обличчя таких батьків могла лише смерть або хвороба дитини, особливо коли вона вражала спадкоємця або улюбленця. Зазначимо, що думки у Дж. Мореллі про те, що він був жорстоким, з'явилися після того, як побачив муки та смерть сина. І як розуміємо з спогадів його смерть через хворобу була страшна: «немає такого твердого серця, щоб воно не жаліло його, бучачи його біль»⁷⁰.

Дж. Мореллі не єдиний, у кого любов проявилася до сина в момент хвороби, але батько Дж. Кардана. Джироламо Кардано пригадав, як його батько плакав та просив допомоги у святого Ієроніма, коли Кардан захворів на дизентерію та лихоманку у 8 років, а після звільнив на якісь час від завдань та ролі пажа. Хоча до цього не шкодував сина та разом з матір'ю не справедливо шмагав батогом маленького Джироламо.⁷¹ Також цей фрагмент підтверджує те, що в добу Відродження батьки могли звертатися до святих за допомогою, коли їх дитина захворювала. В книзі П.Б. Ньюмана описується, як ще батьки могли попросити помочі у святого, окрім молитви. Це могли бути пожертви релігійним установам,

⁶⁸ Tasso Torquato. Lettera a Sig. Curtio Arditio. *Delle lettere familiari del sig. Torquato Tasso, nuouamente raccolte, e date in luce*/ T. Torquato. Bergamo, 1588. P.1-4

⁶⁹ Ross J. B. The Middle-Class Child in Urban Italy, Fourteenth to Early Sixteenth Century. *The history of Childhood*/ edited by L. DeMause. Lanham :Rowman & Littlefield Publishers, 1995. P. 198.

⁷⁰ Morelli G.-P. Ricordi. *Ricordi. Nuova edizione e introduzione storica* / a cura di Claudia Tripodi. Firenze: Firenze University Press, 2019. P. 274.

⁷¹ Cardano G. The Book Of My Life...P. 10

церква або собором, а також паломництво до місцевої святині, головне врятувати дитину. Тому вони були готові зробити все, навіть відати власне життя.⁷²

Хвороби не лише розкривала внутрішній стан жорстоких батьків, але й підсилювала прояв любові для нас тих, хто не ховав справжні почуття. Так ми бачимо любов Джованні Челліні, коли він два місяця лікує свого сина.⁷³ Або лист Бернарда Тассо, в якому його розум лихоманить від ще палкішої гарячки, спричиненої болем від того, що його люба донька та дружина тяжко захворіли і в них мало можливостей знайти ліки від цього. Загалом лист наповнений його описами власного хвилюваннями щодо цього: «рана, яка проникає...до серця», « ці почуття, можливо, сильніші, щоб зламати силу душі», а також він «як хворий, якому все неприємне та будь-яка їжа викликає огиду..». Він проклинає себе за свої минулі рішення, які призвели до того, що він покинув свою дружину та дітей, а зараз не може нічим допомогти.⁷⁴

Хвилювався при хворобі дитини не лише батьки, але й матері. Своє хвилювання, щодо хвороб виражала і Аліссандра Строцці, коли писала Флоренцо, що не хотіла би, щоб її син, Лоренцо, відправся до Лондане, де чума і 8 чи 9 людей помирає щодня. Її кидало в розпач в 17 листі, коли її улюбленого сина Маттео не стало через терційну лихоманку. Вона «відчував велику гіркоту через втрати такого сина і вона відчуває, що вона зазнаю ще більшої шкоди, окрім втрати синівської любові. Вона вірить, що Бог приготував для нього добре місце. Її турбота, окрім до померлого молодшого сина проявляється і до старших синів. Її заспокоює думка, що Бог може збереже їх життя. Також її турбує, щоб її син, Філіппе, правильно сприймає цю ситуацію та, відклавши справи на деякій час, попіклувався про своє здоров'я. Вона шкодує, що не змогла звільнити Філіппе від тягаря, як хвороба брата. В цьому ж листі є натяки і про турботу старшого сина про матір, бо він довгий час не писав її про хворобу молодшого, щоб вона не приїхала та не захворіла через це,

⁷² Newman P. B. Growing up... P. 105

⁷³ Cellini B. Vita...P. 21

⁷⁴ Tasso B. Lettera a M. Vincenzo Laureo, 6 settembre 1553... Vol. 2. P. 120-124.

зважаючи на її здоров'я.⁷⁵

Лукреція Борджія також не залишилась байдужою, коли помер її син. В листі до брата Франсеско вона ділиться про те, що її син помер і вона зараз перебуваємо у сльозах глибокої скорботи, відчуває біль та велике засмучення.⁷⁶ Свою турботу при хворобі доньки яскраво виразила Лаура Сандо у своєму листі, після того, як Флоренція написала, що має лихоманку через новину, що її доньку відправили в монастир. Лаура Сандо зазначена, що засмутилася через її хворобу, а також закликає берегти себе і не хвилюйся через К'ярету.⁷⁷

Важливо згадати про те, що хвороба, а після смерть дитини для деяких батьків могло бути святом. Якщо згадати лист П'єтро Аретіно вересня 1551 року, в якому він згадує, що він серед батьків бачать таких, що радіють втраті дітей, і трапезі, і сну, але він засуджує таких батьків.⁷⁸ Через це не можна сказати, що холодність могла бути завжди любов'ю. Все демонстрували екстремальні обставини.

Продовжуючи теми, що могло змусити показати любов батьків - це могла бути війна, як ми знаємо протягом XV -XVI ст. майже на всіх територіях Італії відбувалися війни, що змушує турбуватись батьків, куди відправити дітей для їх захисту. Такими роздумами в своєму листі 18 березня 1553 року ділиться Бернардо Тассо. Він пише, що був би радий, щоб його родина переїхала до Сорренто, бо там народився та має друзів його син Торквато, але він все ж вирішив Рим, бо це безпечніше, бо перше він захищений по друге там є брат дружини, який за кровною спорідненістю і заради честі світу зобов'язаний допомагати сестрі та племінникам.⁷⁹

Любов гарно проявлялася, коли рідну дитину чекала страта. Дж. Кардан в своїй автобіографії писав, коли його сина звинуватили до страти, що покарання сина гірше ніж власна смерть. Він надав таке обґрунтування: "Якщо вб'єте мене, гине

⁷⁵ Strozzi A. Lettere ...P. 34-35; 177-183

⁷⁶ Borgia L. Lettera a Francesco II Gonzaga, 16 Ottobre 1505. *LUCREZIA BORGIA LETTERE 1494-1519/* a cura di D. Ghirardo. Mantova: Tre Lune Edizioni, 2020. P. 249.

⁷⁷ Sanudo L. Lettera a Fiorenza Capello, marzo 1605. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605/* a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 57-59.

⁷⁸ Arentino P. Lettera al Saracino, Settembre 1551. *Il sesto libro delle lettere di M. Pietro Aretino*. Parigi, 1609. P. 46-48.

⁷⁹ Tasso B. Lettera a ???, 18 marzo 1553... Vol. 2. P. 98-102.

одна людина...якщо ви вб'єте сина, ви зруйнуєте всю перспективу спадковості".⁸⁰ Він не вважав, що любов та відповідальність припиняється, навіть якщо син має поганий характер або вчиняє ганебно. Він навіть проклинав цих судів, що вчинили з його сином несправедливо. Тому коли з кожним, хто виніс вирок його сину відбулося нещастя, наприклад, як смерть в стражданням від хвороби, ув'язнення, втрата синів та дружин. Він щиро радів цій справедливості світу. Ще одним підтвердженням є розповідь Б. Челліні, як після того, як його засудили, його рідний батько "увійшовши до «Оттона», упав на коліна, благаючи про пощаду" Бенвенуто, а коли не вийшло отримати пощади, Джованні разом з юнаком приніс сину меч і гарну кольчугу, щоб той захистив свою честь.⁸¹ Або Отець Філіппо Кавіччуолі, на той час посол у Венеції, дізнавшись про те, що його сина планують вбити за повстання, поїхав до Флоренції, щоб заступитися перед лордами за нього.⁸²

Однак, не всіх дітей любили однаково та не всі батьки проявляв рівномірну любов. Про це писав ще Кардан наприкінці XVI ст. проте, що його батьки «не були рівномірні навіть у любові до власних дітей».⁸³ Найбільше всього любов отримувала перша дитина чоловічої статі, яка частіше була ж спадкоємцем. Візьмемо до прикладу народження. Дж. Росс зазначав, що хороший батько обов'язково повинен був задокументувати у сімейних записках годину, день, місяць, рік, а також місце народження дитини.⁸⁴ Так робила більшість батьків, бо прикладів цього ми знаходимо в Дж. Мореллі., Дж. Кордана, Б. Челліні., Л. Борджія тощо. Проте в цих записках нам було помічено, що хлопцям первісток приділяли найбільше увагу. Для прикладу Лукреція написала в 6 листів, щоб всіх повідомити про народження сина⁸⁵ Її щастя народження сина передається у листі до чоловіка. Там вона вірить, що він отримає з цього таку ж втіху та радість, яку я отримав би з будь-якого з Ваших

⁸⁰ Cardano G. The Book Of My Life...P. 39

⁸¹ Cellini B. Vita...P. 33

⁸² Tripodi C. Il padre a Firenze nel Quattrocento: l'educazione ...P. 29-63.

⁸³ Cardano G. The Book Of My Life...P. 8

⁸⁴ Ross J. B. The Middle-Class Child...P. 192.

⁸⁵ Borgia L. Lettera ad Alfonso I d'Este, 19 Settembre 1505. *LUCREZIA BORGIA LETTERE 1494-1519*/ a cura di D. Ghirardo. Mantova: Tre Lune Edizioni, 2020. P. 230-231.

щасливих та процвітаючих успіхів.⁸⁶

Дж.Мореллі, який згадує, що його батько Паголо через те, що був наймолодшим не отримав любові та уваги. Спершу Бартоломео, дід Джованні Мореллі, відав свого рідного сина годувальниці, яка «була найнезвичайніша та найзвіріша жінка», бо вона постійно била його, що навіть коли він згадував про це, то відчував гнів і бажання вбити її. Звідти йде думка Джованні Мореллі, що люблячі батьки повинні підібрати хорошу годувальницю. Додати про нехтування Бартоломео своїм молодшим сином можна те, що він залишив йому мізерний спадок, який швидко витратили старші брати. На цьому ж прикладі можна побачити, що першу дитину та спадкоємця любили більше, бо найстаршому брату Паголо, Джованні, залишилась справа батька та найбільша частина спадщини.⁸⁷ Тут окрім не рівномірності любові демонструється, що більшою ознакою не любові була байдужість. Сам Дж. Мореллі не є взірцем рівномірної любові. В своїх спогадах найбільше всього приділив 14 сторінок, де описав детально смерть сина, а після своє каються про це. Іншим же дітям він приділив уваги на один- два абзаци.⁸⁸

Той же Дж. Кардан, який казав про не рівномірність любові теж грішив цим, бо він найбільше всього приділив увагу старшому сину та донці. Для розуміння Дж. Кардан відчув найбільше всього розпачи за старшого сина, який був з фізичними особливостями, ніж за молодшого, якого він вимушений був не одноразово ув'язнити, засуджувати на вигнання та прибирати з заповіту.⁸⁹

Народженню доньок менше раділи. С. Р. Міллер пояснив це тим, що це на пряму пов'язано з придани, бо всіх доньок потрібно було нагороди добрим приданим, що було затратно для родини. Єдиним рішенням цьому було відправлення доньок в монастир. Це створювало жахливі відносини між батьками та доньками.⁹⁰ Наприклад, для полегшення життя так міг вчинити Антоніо Грімані, чоловік Флоренції Капел, у якого було 5 доньок і з них двох були відправлені в

⁸⁶ Borgia L. Lettera a Isabella d'Este, 4 Aprile 1508... P. 345.

⁸⁷ Morelli G.-P. Ricordi... P. 189-191 .

⁸⁸ Там само - P. 247-299

⁸⁹ Cardano G. The Book Of My Life...P. 92-93

⁹⁰ Ross J. B. The Middle-Class Child...P. 205-206.

монастирів: Марію він відправив до Сан-Лоренцо, а Бетта – до Сан-Заккарії. З іншого боку він пропонував своїй іншій донці, К'ярі, посаг в 30 тис. дукатів для одруження.⁹¹

До одруження загалом, якщо батьки любили дітей, то ставились серйозно та намагалися підібрати партнера, з яким було би не лише вигідно, але і комфортно їх дитиням. Про бажання гарно одружити люблячу доньку нам демонструє Б. Тассо. Він шукає для своєї доньки, Корнелії, чоловіка у Бергамо, де зможе отримати, на його думку, спокійніше та безтурботніше життя. Він спершу розглядає для цього пана Н. М., який окрім гарної зовнішності та доброго розуму, має великі статками.⁹²

Навіть тоді, коли його донька одружується на менш заможному, він не сильно був проти через те, що він знав, що вони кохають один одного, а також хлопець має гарні якості. Виражає лише виражає прикрість, що вона одружилась в Неаполітанському королівстві, до якого він не хотів більше в житті повертатись.⁹³ З листа Алісандри до Філіппе 24 серпня 1447 року ще раз показується, як батьки, в цей раз мати, піклується, щоб любу доньку одружити на чоловіку, який є молодим, але забезпеченим. Так вона знайшла до своєї донці Катерини в чоловіки синові Паренте ді П'єра Паренті, на ім'я Марко. Йому 25 років, але він вже власник шовкової майстерні та з гарними статками. Також цей лист ще раз ілюструє важливість приданого в той час. Вона пише ключову фразу в листі: «хто бере жінку, той хоче гроші»⁹⁴. Наприклад, щоб скласти цю угоду Алісандрі потрібно було відати 1000 флоренів, які збиралися не дуже легко, бо її прийшлося частково брати з свої збережень та збережень сина, а також, щоб виплатити повністю домовитись відати частинами.⁹⁵

Постає питання чи могло бути так, що іноді придане було більше ніж

⁹¹ Grimani A. Testamenti. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605* / a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 87.

⁹² Tasso B. Lettera a Donna Affra de' Taffi, 6 marzo 1556. *Delle lettere di m. Bernardo Tasso* / a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 172-176

⁹³ Tasso B. Lettera all' Abbate dalle Fosse, 9 febbraio 1560... Vol. 2. P. 481-483.

⁹⁴ Strozzi A. Lettere . *Lettere di una gentildonna fiorentina del secolo XV ai figliuoli esuli* / pub. da C. Guasti. Firenze: G. C. SANSONI, 1877. P. 4

⁹⁵ Там само P. 4

залишений спадок. Скоріше за все могло і не бути, але воно через це було не менш бажане, бо в двох проаналізованих джерелах згадується про отруєння сестер їх рідними братами. Наприклад, на думку Б. Тассо його дружину отруїли її ж брати, щоб отримати її придане у 1000 скуді.⁹⁶ Дж. Кардан згадав про те, як нотаріус, Джампіетро Соларіо, звинуватив незаконнонародженого сина в спробі отруїти двох законних сестер заради того, щоб стати єдиним спадкоємцем майна свого батька.⁹⁷

Росс Дж. правильно сказав, коли говорив про повернення дітей від няні до дому, що після цього починалась іноді і справді змагатися за увагу своєї матері та батька не лише зі своїми рідними братами та сестрами, але й із зведеними братами та сестрами, законнонародженими чи незаконнонародженими, або з двоюрідними братами та сестрами під опікою їхніх батьків.⁹⁸ Хоча дехто не підтримував суперництво в родині, а закликав триматися купи. Наприклад, Алессандра Строцці вона спершу просила, щоб Філіппе частіше писав Маттео⁹⁹, а пізніше в листах просить Лоренцо, щоб він трималися поряд з Філіппе, а також докоряє його за те, що він рідко пише Філіппе.¹⁰⁰

Отже, уявлення про взаємо відносини між батьками та дітьми надають безліч джерел, як картини, ікони та трактати, так і автобіографії та листування. Картини та ікони надають, як бажаний ідеал родинних відносин, так і демонструють існуючу байдужість батьків до них. Трактати виражають побажання у взаємовідносинах між батьками та дітьми. Автобіографії та листування допомогли розкрити сутність справжніх відносин. Завдяки цьому було продемонстровано, що не відстань впливала на відносини, а різні уявлення батьків та дітей про майбутнє. Строгість та жорстокість, могла не бути ознакою не любові дитини, бо в уявленні італійського суспільства в добу Відродження – це було нормою. Демонстрацією не любові до дітей була байдужість. Також в цю добу існувала не рівномірність в прояві любові і хлопчики отримували більше увагу від батьків ніж дівчата, але про них не забували,

⁹⁶ Tasso B. Lettera a Sig. mio Offerv. il Sig. Cavalier Taffo, 15 febbraio 1556... Vol. 3. P. 81-82.

⁹⁷ Cardano G. The Book Of My Life...P. 38

⁹⁸ Ross J. B. The Middle-Class Child...P. 196.

⁹⁹ Strozzi A. Lettere ... P.34

¹⁰⁰ Tav само. - P. 225 -230

коли питання йшло про одруження. Також існувала велика конкуренція дітей за увагу батьків, але не всі підтримували її у своїй родині.

3.2. Права та обов'язки дитини в сім'ї

Діти, молодь і дорослі в Європі епохи Відродження всюди були оточені нагадуваннями про їхні обов'язки перед Богом і суспільством, а також про їхній обов'язок жити хорошим життям не лише для себе, але й для інших. У суспільстві, де політичні та моральні дебати зосереджені на обов'язках, а не на правах, зображення чесноти та заклики слідувати їм можна знайти всюди. Окрім цього не потрібно забувати про обов'язок перед батьками, особливо перед батьком.¹⁰¹

З трактатів стає зрозуміло, що найпершим обов'язком дитини – це було виражати повагу до батьків та старших. Дж. Домініччі вимагав, щоб сини були покірні перед батьком та ніколи з ним не сперечатися. Використовували шанобливі мовні звороти «пане батько» або «мадонна мати» тощо. Посилює важливість пошани батьків тим, що каже, що шанування матері приносить багатства, а батька – живе довше.¹⁰² Гуманіст Л. Альберті писав, що обов'язком молоді любити та слухатися старих, шанувати старість і виявляти повагу та шану.¹⁰³ Не бути з тими, хто виховує, важкими, жорстокими, впертими, пихатими, а бути навпаки легкими, поступливими та гнучкими. Таким чином їм потрібно звертатися зі своїми думками до дорослих, радитись з ними та слухати їх та слідувати повчанням.¹⁰⁴

Наступним обов'язок сина та доньку було допомагати батькам у справах та дома. В молоді роки – це могло проявлятися, у вигляді їх супроводу. Наприклад, Дж. Кардано у своїй автобіографії, що починаючи з ніжного віку щодня супроводжував батька. Цим він займався до 16 років. Загалом в родині Кардан це була звичайна

¹⁰¹ Lines D. A. From Schools to Courts: Renaissance Ethics in Context. *Rethinking Virtue, Reforming Society: New Directions in Renaissance Ethics*, c. 1350- c.1650/ edited by Lines D. A., Ebbesmeyer S. Turnhout: Brepols, 2013. P. 57

¹⁰² Dominici G. gola del governo di cura familiare. *Regola del governo di cura familiare compilata dal beato Giovanni Dominici Fiorentino, dell'ordine de frati Predicatori/* dato in luce e illustrato con note del D. Salvi. Firenze: Presso Angiolo Garinei libraio, 1860. P. 157-166

¹⁰³ Alberti L.-B. Libri della famiglia... P.20

¹⁰⁴ Там само. - P.23

справа, бо пізніше цією практикою займалися його кузени.¹⁰⁵ Це могла бути поміч в догляді за молодшими дітьми. В листах А. Строцці постійно спонукала свого старшого сина доглядати за молодшими. У 7 листі вона просила його, Філіппе, щоб він був поряд з Матео, не бив його, докоряв йому м'яко, коли він помилявся. У 9 листі вона вже просить від сина, щоб він слідкував, щоб його молодший брат був щасливим, чистим та охайним.¹⁰⁶ Проте не кожна дитина виконувала свої обов'язки. Старші брати та сестри могли не піклуватися за своїми молодшими, як брати Паголо, яким було байдуже на нього, що навіть витратили спадок. Цей навіть обов'язок міг зробити дитину, яка виконує цей обов'язок більш затребуваними на шлюбному ринку. Ось в одному з листів Аліссандри ми можемо побачити, як позитивно відгукувалися про дівчат, які допомагали слідкувати за молодшими братами та сестрами. Вона так відгукувалася про дівчину, яку розглядала в невістки для свого старшого сина: «вона доброї вдачі та здібна, бо керує великою родиною з 12 дітей: 6 хлопчиків і 6 дівчинок; і, як я чую, вона всім керує, бо мати завжди вагітна і не дуже здорова. Мені повідомили ті, хто бував в їхньому домі, що вона сама керує домом, бо так її привчив батько».¹⁰⁷

Вже більш старшому віці обов'язком дітей було доглядати своїх старих батьків. На початку XV ст. Дж. Домінічі писав, що дитина повинна доглядати за своїми батьками, якщо вони не можуть обійтися без допомоги через бідність, старість або хворобу і нема більше нікого іншого, хто міг допомогти. Підкреслював важливість цього обов'язку тим, що гірше за «невірного той, хто відмовляється від співчуття своїм».¹⁰⁸ Л. Альберті теж закликав, щоб молодь не лінувалася та допомагали батькам в старості та немочі, забезпечуючи їх комфортом та відпочинком.¹⁰⁹

Як вже вказувалося в підрозділі 2.1 італійське суспільство доби Відродження вважало, що сини це було продовженням свого батька. На законодавчому рівні це

¹⁰⁵ Cardano G. The Book Of My Life...P. 38

¹⁰⁶ Strozzi A. Lettere ... P.112

¹⁰⁷ Strozzi A. Lettere ... P. 444-445.

¹⁰⁸ Dominici G. Regola del governo di cura familiare... P. 63

¹⁰⁹ Alberti L.-B. Libri della famiglia... P.22

проявлялося у сплаті боргів, формуванні посагу для сестер, у разі, якщо батько помирав, а також в тому, що син, як і батько відповідали за зроблені вчинки один одного. Дослідивши джерела вдалося зафіксувати, що такі самі обов'язки, які потрібно було виконувати перед батьком були і перед матір'ю. В цьому аспекті варто взяти до уваги лист 9 квітня 1464 року Алессандри Строцці. В ньому вона пише сину: «що той, кого я залишу своїм спадкоємцем, буде зобов'язаний моїми боргами з податків чи інших речей».¹¹⁰ Вона ж ньому спонукає свого сина Філіппо тим що якщо він відмовиться від спадщини, це було б шкідливо для нього.¹¹¹ Зі заповіту Флоренції Капелло демонструється обов'язок дітей, особливо синів виплачувати своїм сестрам. Наприклад, її сини були зобов'язані давати сестрам, які стали черницями, по 50 дукатів зі своїх часток до кінця її життя або виплатити 500 дукатів сестрам для одруження. В її ж заповітах відкривається такий момент, що на початок XVII ст. з'являється те, що доньок теж могли зобов'язати доньок виконувати обов'язок, як сплачувати сестрам черницям 500 дукатів на рік разом з братами або доручила порохувати хлопців та дівчат, які не підуть в монастир, після чого розділила між ними її спадок, як вона попросила свою доньку К'ярі.¹¹²

Знову повертаючись до того, що син продовжував бути продовженням батька в добу Відродження – це виражалось в уявленні батьків, що обов'язком сина було продовжити справу або обрати професію, яку бажав батько. Наприклад батько Дж. Кардана бажав, щоб його син став юристом, як і він, бо хотів його посади в юридичній школі зі 100 коронованих була у сина, а не в кого іншого.¹¹³ У Б. Челліні батько дуже хотів, щоб він став великим музикантом, що з дитинства змушував грати на флейті та разом з музикантами палацу виступав перед синьйорією Б. Челліні. Його батько навіть не хотів чути від знайомих про навчання іншим мистецтвом, поки сам син не попросив і то все життя намагався змусити сина грати: відправляючи до музичних майстрів та жалібно благаючи грати. Так само його

¹¹⁰ Strozzi A. Lettere ... P.285

¹¹¹ Там само. - P.285-287

¹¹² Capello F. Testamenti. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605* // a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 76-77

¹¹³ Cardano G. The Book Of My Life...P. 41

брата, Чеккіно, батько змушував вивчати латину, щоб той став юристом, але він став військовим.¹¹⁴ В заповітом Антоніо Грімані його синам потрібно було продовжити мильний бізнес. Навіть Алессандра в своєму листі 8 вона просила сина вже повернутися додому, бо він достатньо дорослий, щоб керувати справами.¹¹⁵

Діти були майбутнім продовженням родини. Тому в обов'язок дітей обох статей входило обов'язково шлюб, який був печаткою продуманих і свідомих соціальних союзів, спрямованих на продовження роду і, перш за все, на створення нащадків.¹¹⁶ Від доньки вимагали стати ідеальною нареченою, яка буде морально та фізично здоровою, шанобливою, вірною, надійною та привабливою. В ніякому разі незіпсованою. Доньку—перелюбниці, каралися втратою приданого. Вона як і син повинна була підтримувати честь родини.¹¹⁷ Наприклад Джованні Мореллі в своїх спогадах приводить в приклад його сестру Меа, яка своїми рукою робити те, що вимагається від жінки, була чесною та поміркованою у вчинках, але делікатна при розмові.¹¹⁸ Б. Тассо в своєму листі 18 квітня 1556 року надавав характеристики про свою доньку, що вона в нього красива душею і тілом, вихована під наглядом його дружини, тому, як і мати є доброчесною молодою жінкою.¹¹⁹ З таких критерій було те, що дівчата повинні були вміти вести господарство від приготування їжі та прибирання будинку до виготовлення тканини та пошиття з неї одягу. Вони також повинні були піклуватися про своїх молодших братів і сестер, щоб навчити їх майбутній ролі матерів.¹²⁰

Одруження не лише було обов'язком доньки, але і сина. Наприклад, Алессандра Строцці вимагала від свого сина скорішого одруження. Тому в листі 20 квітня 1465 року вона радіє тому, що Філіппе схильний одружитися. Вона думає найпрекраснішим шлюб для них в будь-який час буде з донькою Франческо ді

¹¹⁴ Cellini B. Vita...P. 18-19

¹¹⁵ Strozzi A. Lettere ... P.100

¹¹⁶ Tripodi C. Il padre a Firenze nel Quattrocento: l'educazione ...P. 32.

¹¹⁷ Kirsher J. Family and marriage: a socio-legal perspective... P. 91

¹¹⁸ Morelli G.-P. Ricordi... P. 200

¹¹⁹ Tasso B. Lettera a Sig. Cavaliera de' Taffi, 18 aprile 1556. *Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi.* Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 3. P. 94-95.

¹²⁰ Ross J. B. The Middle-Class Child...P. 207

мессер Гульєльміно Танаглі, якщо він захоче віддати свою доньку. Вона впевнена в тому, що погодиться, бо він, Філіппе, володіє хорошими чеснотами та багатством, а це для їх часу є рідкістю.¹²¹

Після одруження, наступним кроком в обов'язках вже дорослих дітей було надати спадкоємця. В автобіографії Дж. Кардана постійно звучать думки про спадкоємця. Згадаємо суд і ту фразу перед суддями про те, що вбивство сина є втратою надії на продовження спадковості.¹²² Або як він пише, що його люба та прекрасна донька мала єдиний мінус – це безпліддя. Його надія тепер лише на онуці, який в майбутньому, можливо, наддасть спадкоємця.¹²³

В добу Відродження робився великий акцент і на моральних обов'язках дітей. Сина-спадкоємця повинен був залишатися хороброю та чесною людиною. Вже в 13-24 роки дітей вже вважалися підлітками. В цьому віці їх відпускали повністю в зовнішній світ і тепер від них залежало збереження чеснот та знань отриманих в родинному середовищі. В цьому віці можуть брати участь у більш громадських заходах, будь то школа чи молодіжні братства.¹²⁴ В трактатах, листах та автобіографіях можна знайти багато думок батьків, як повинна поводитись дитина в соціумі. Л. Альберті виражає бажання, щоб дітям слід слідувати за чеснотами та уникали пороків. З чеснот він називає терпіння, працьовитість, вміння швидко заспокоїтись та не тримати образ, смілива на публіці, бо манери та прихильність оточуючих – це благословення. Для того, щоб перемогти людські пороки потрібно вміти пристосовуватись до потреб і часу з розумом, приєднуватись до звичаїв та звичок людей зі скромністю, людяністю та розсудливістю, і понад усе всім своїм талантом, мистецтвом, навчанням та працею прагнути спочатку бути, а потім здаватися чеснотливими, бо доброчесність приносить плоди.¹²⁵ Джованні Мореллі закликає молоде покоління в веденні справи бути обачним, не брати борги, нікому не довіряти, перевіряти з ким маєте справу, нотувати дії, які ви проводите, не

¹²¹ Strozzi A. Lettere ... P.394-395

¹²² Cardano G. The Book Of My Life...P. 39

¹²³ Cardano G. The Book Of My Life...P. 93, 108

¹²⁴ Miller S. R. Parenting in the Palazzo: Images and Artifacts of Children... P. 77

¹²⁵ Alberti L.-B. Libri della famiglia... P.22-26; 47

хизуватися. Для останнього Джованні дає поради: якщо хто питає, говоріть суму в два рази менше, переконайтесь, що ваші володіння корисні, але не на показ, завжди говоріть про тягар, але «говоріть неправду близько до правди, щоб він міг вам допомогти та не звинуватив у брехні».¹²⁶ Він закликає не ображати людей, які нічого не зробили, але якщо зробили, то зганьбити їх і ніколи не прощати їх; не дозволяти собі слухати погане про рідних; не проявляйте боягузтво, а відверто бажайте вигравати і програвати; будьте ввічливі, вдячні та не скупі; хочете стати професіоналом відайте себе знанню; постійно оцінюйте свої сили тощо. Ще з таких корисних установ є те, що залишайтеся нейтральним та зберігайте дружбу з усіма та не говоріть ні про кого, щоб догодити одному більше, ніж іншому, якщо вони бажає мати спокій та дружбу з усіма в комуні Флоренції.¹²⁷

Сини мали право на спадок, а доньки на утримання та посагу. Тому обов'язком кожної матері та батька було організувати це при житті або після смерті за допомогою заповіту. Прикладом живої організації умов є Алессандра Строцці, Бернардо Тассо та П'єтро Аретіно. Алессандра як любляча мати піклувалася про спадок для дітей. Так вона для своїх дітей купила невеликий будинок, що належить мессеру Паллі (Нікколо д'Айнольфо Пополескі), який межує з їх. Б. Тассо просить у герцога Альби допомоги, згадуючи все, що він зробив та втратив заради нього, лише щоб той допоміг повернути тисячу п'ятсот дукатів приданого дружини для дітей, які Двір заблокував через братів дружини. Він благає прийняти під свою опіку невинність цих бідних дітей, яких він Б. Тассо не зміг забезпечити спадком, але бажає хоча б надати придане дружини.¹²⁸ П'єтро Аретіно теж проявляє сильну любов до доньки, як нам демонструє грудневий лист 1552 до графа Монте, де він просить, він взяти собі сімсот скудо золотом, а пізніше перетворив їх на нерухоме майно для наймолодшій донці П'єтро Аретіна, Австрії.¹²⁹

¹²⁶ Morelli G.-P. Ricordi... P. 220-221

¹²⁷ Там само. - P. 218-229

¹²⁸ Tasso B. Lettera al Duca d'Alva, 25 marzo 1556. *Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi*. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 189-192.

¹²⁹ Arentino P. Lettera al Contedi Monte, Dicembre 1552. *Il sesto libro delle lettere di M. Pietro Aretino*. Parigi: Matteo il Maestro, 1609. P. 184.

Щодо другого прикладу розглянемо три заповіти. Першим подивимся заповіт Бенвенуто Челліні. В ньому він просить організувати для своїх кровних доньок Репарати та Маддалени повинно бути надатися кожній по 1 тис. золотих флоринів приданого. Сума повинна скластися з частини готівки та коштовностей, а також з частини виручки від продажу двох його будинків на вулиці Бенедетта та на площі Санта Марія Новелла, Флоренція. Цікаво, що сума їх приданого може збільшитись, якщо брат Андреа Сімоне отримає від іншого родича спадок, тоді їх придане буде становити вже по 2 тис. кожній. Його спадкоємцю Андреа Сімоне отримає 3 тис. флоренів спадку, якщо йому ніхто інший з родичів не наддасть.¹³⁰

Тепер перейдемо до Венеції та під кінець доби Відродження. Пропонуємо розглянути заповіти Флоренції Капело та її чоловіка, Антоніо Грімани. Першим розглянемо заповіти Флоренції Капело. Заповіт 1594 року Флоренції Капело демонструє, її майно, як рухоме, так і нерухоме належить дітям обох статей. Якщо хтось з дітей помриє, його частка переходить до інших. Його вони можуть отримати: сини при досягненні 20 років або після одруження, дочці лише після одруження. Доньки, які ідуть в черниці отримують від братів і сестер 500 дукатів на рік до кінця життя.¹³¹ В 1605 році додається, щоб месер Антоніо поки працює вкладав все інвестоване майно на користь її дочок, а у разі припинення йому потрібно зібрати 3 тисячі дукатів для їх користі. Також вона своїй донці Чечілії залишає їй 100 дукатів на рік до кінця її життя. В останньому заповіті 1610 року вже дається точна інформація про спадок для доньок від неї: К'яретті – 12 тисяч дукатів, Марієті – 8 тисяч дукатів і Беттіні – 4 тисячі дукатів. Для доньок черниць виплати 40 дукатів на рік.¹³²

Заповіті березня 1624 року Антоніо Грімани, чоловік Флоренції Капел, як дружина заповідає 100 дукатів на рік для Чечілії, як ми дізнаємося звідти є німою та глухою. Він хотів надати 30 тис. посагу своїй донці К'яретті, але вона відмовилась на

¹³⁰ Cellini B. Testamento. *La vita di Benvenuto Cellini : scritta da lui medesimo, restituita esattamente alla lezione originale con osservazione filologiche e brevi note/ per cura di B. Bianchi.* Firenze: Successori Le Monnier, 1866. P. 562-563.

¹³¹ Capello F. Testamenti. *Lettere familiari della...* P. 76

¹³² Grimani A. Testamenti. *Lettere familiari della...* P. 87.

його користь. Марію він відправив до Сан-Лоренцо з трьома тисячами дукатів, Бетту – до Сан-Заккарії з двома тисячами дукатів та ще три тисячі дукатів на витрати, крім подарунка. Ще він додав до 40 дукатів дружини свої 20 дукатів від себе на рік. Його ж син Дзуане отримав від нього 33 тис. дукатів. За другим заповітом його сини отримають, як легат 20 тис. дукатів з мильного бізнесу, срібні вироби, частково позолочені на 4 тис. дукатів, та всі коштовні меблі на 14 тис. дукатів, маєток біля Серві для проживання, рухоме та не рухоме майно, будинки в Аброзо та Комаско для оренди. Він також врахував момент, якщо діти посваряться, то тоді Дзуане та Альвізе як старші отримають маєток біля Серві, а молодшим синам, Дзуан Баттіста та Франческо - будинок Аброзо та Комаско, якщо їх куплять. Однак, якщо молодші захоче залишитися в цьому домі, їх не мають права виганяти.

Іноді щоб отримати спадок дітям потрібно було виконати забаганки свої батьків. Наприклад, синам Флоренції Капело потрібно було одного з власних дітей назвати Сільвано, якщо вони хочуть щось отримати.¹³³ А ось батько їх Антоніо Грімани зробив умову для доньок, якщо вони вирішають оскаржити заповіт, отримають менше.¹³⁴

Проведене дослідження змогло допомогло окреслити, які обов'язки вимагало італійське суспільство від дітей в добу Відродження: слухатись та поважати своїх батьків; допомагати їм у справах, як слідкувати за молодшими і це дуже сильно цінувалося на шлюбному ринку; піклуватися за батьками у старості; брати обов'язки батьків після їх смерті; продовжити справу та рід сім'ї. З прав в них було право на утримання, посаг та спадок, але щоб їх отримати після смерті батьків потрібно іноді було виконати їх вказані вимоги у заповіті.

¹³³ Capello F. Testamenti. *Lettere familiari della...* P. 78

¹³⁴ Grimani A. Testamenti. *Lettere familiari della...* P. 88.

РОЗДІЛ 4

ДИТЯЧЕ ПОВСЯКДЕННЯ

4.1. Режим дня молодших і старших дітей

Про домашню діяльність дитини, де і як вона їла, спала, справляла нужду, грала, відомо дуже мало. Ні архітектура, ні гуманісти не можуть відкрити завісу точного режиму дня. Проте приблизне уявлення про режим дня дитини в добу Відродження за допомогою джерел та історіографії нам скласти вдалося.

Загально відомо, що в перші роки свого життя більшість немовлят в добу Відродження жили не з рідними батьками, а у годувальниць, продовжуючи традицію Середньовіччя. Їх відразу забирали від матерів і передавали під опіку няні або годувальниці. Діти перебували зі своїми годувальницями частіше всього до 2-3 років, хоча існують записи про тривалість до 7 років або іноді навіть довше.¹³⁵ Як приклад, батько Джованні Мореллі був зі своєю годувальницею до 10 або 12 років. Ймовірно був би більше, як би його батько не помер. Стосовно розташування то П.Б. Ньюман писав, дітей чоловічої статі, особливо перших синів, зазвичай віддавали поближче, тоді як доньок віддавали до більш віддалених місць.¹³⁶ З цим навряд чи можна погодитись як показує практика в джерелах віддавали всіх поближче до себе то до годувальниць, якими вже користувалися старші діти, як було у випадку Дж. Мореллі.

Послугами годувальниць користувалися навіть родини зі скромним достатком . Зможні могла наймати одночасно кількох годувальниць.¹³⁷ В 70 листі Алісандри Строцці було вказано, що в їх будинку вже була годувальниця, але вони шукали ще одну через те, що незабаром повинен був народитися ще один онук.¹³⁸

Головною метою батьків було виживання дітей та вирощення здорового

¹³⁵ Miller S. R. Parenting in the Palazzo: Images and Artifacts of Children... P. 68-72

¹³⁶ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P. 56

¹³⁷ Miller S. R. Parenting in the Palazzo: Images and Artifacts of Children... P. 69

¹³⁸ Strozzi A. Lettere ... P.585

потомства, особливо спадкоємця. Годувальницю дитині підбирали ретельно. Для пошуку могли винаймали агентів або посередників і один з найвідоміших був Датіні, самодіяльний торговець, та його дружина.¹³⁹ Частіше це були жінки з нижчого соціального прошарку, але були знатні дами, якщо це була дитина вищого за рангом аристократа або короля. Від них вимагали, щоб вони були розсудливими, вихованими, чесними та не п'яницями, бо вважалося, що через грудне молоко передаються риси характеру.¹⁴⁰ Про важливість підбору годувальниці писав в «Родинній книзі» Л. Альберті, що батько заздалегідь повинен відшукати годувальницю та перевірити, щоб вона не була хвора, розбещена, вільна, чиста, без вад та поганої репутації, бо це все впливає на молоко. У разі поганої годувальниці дитині може передатися пороки, як гнів, жорстокість, звірячість, лінь, боязкість, страхи та інше.¹⁴¹ Важливість підбору можна підкреслити, що у випадку невдалого вибору годувальниці батьки могли отримати задушену дитину, як це сталося у Б. Челліні, який відвідавши рідного сина дізнався, що він був задушений обраною годувальницею.¹⁴² Це був не поодиначий випадок, бо П.Б. Ньюман у своїй праці згадує, що у XV ст. була винайдення у Флоренції захисна клітка під назвою аруччіо, яка повинна була захисту немовля від задавлення годувальницею. Якщо батьки любили своїх дітей, то вони відвідували та ретельно контролювали стан власної дитини.¹⁴³ У виявленні недоліків в годувальницю міняли. Дж. Кардану через це батьки змінили два рази годувальницю. Перший раз, бо годувальниця захворіла на чуму. Другий раз причиною стала вагітність годувальниці.¹⁴⁴ Якщо батькам було байдуже на дитину, то життя дитини в перші два роки чи більше бути ненадійним і жалюгідним.¹⁴⁵ Пригадаємо, Паголо, батька Дж. Мореллі, його власний батько відправив до годувальниці, яка постійно била його.¹⁴⁶

¹³⁹ Ross J. B. The Middle-Class Child in Urban Italy... P. 189.

¹⁴⁰ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P. 47-55

¹⁴¹ Alberti L.-B. Libri della famiglia... P.34-37

¹⁴² Ross J. B. The Middle-Class Child in Urban Italy... P. 196

¹⁴³ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P. 56-57

¹⁴⁴ Cardano G. The Book Of My Life...P. 9

¹⁴⁵ Ross J. B. The Middle-Class Child in Urban Italy... P. 191

¹⁴⁶ Morelli G.-P. Ricordi... P. 190

За покинутими дітьми дбайливо опікувалися лікарні і вони робили все, щоб допомогти дітям. Для них наймали годувальниць та гувернанток. Щодо годувальниць в лікарнях їх поділяляли на дві основні категорії: ті, яких найняли Інноченті, і ті, яких Інноченті купили на місцевому невільницькому ринку.¹⁴⁷

Авжеж надавати грудне молоко могла і рідна мати, якщо вона могла та хотіла або дозволяв чоловік це робити. У випадку з бідними селянами це була звична справа кормити матері самій своїх дітей. Лист Лукреції, який написаний 19 вересня 1505 року демонструє, що жінки знатних родин теж могли кормити дітей: «Наш хлопчик сьогодні був таким, і йому дали певний електуарій, а зараз подивимося, чи давати йому груди, як ваша ясновельможність дізнається з листа, який вам пише лікар і який буде тут доданий»¹⁴⁸ Щодо гуманістів за таку модель виступав Леон-Баттіста Альберті. Л. Альберті аргументував це тим, що якщо рідко зустрічаються годувальниці, які були би веселими, частими, без проблем зі здоров'ям та вихованими, а матері завжди є найскромніші та найвихованіші, ніж няні. І їх молоко має всі необхідні елементи для немовляти, щоб воно росло та розвивалося. Це бачення зображали на картинах, як мати частіше всього Мадонна кормить власними грудьми Ісуса, як на картині Андреа Соларі «Мадонна із зеленою подушкою» (додаток А). Якщо ми подивимося на неї, то побачимо наскільки художник без сорому нам демонструє цей процес. Він для своєї мадонни та Ісуса обирає таку позу, щоб максимально акцент на кормлінні грудьми, бо будь-хто поглянить на картину перше впаде саме це. Дитина не закриває груди матері, а матір не намагається приховати груди, лише підтримує їх, щоб дитині було зручно. Акцент на кормлінні також присутній в картині Бернардіно Луїні «Мадонна годує грудьми немовля» першої половини XVI ст. (додаток А).

Однак через труднощі у кормління частіше була все ж практика звертатися до годувальниці. Рідко розглядався варіант давати тваринне молоко, бо воно важко перетравлювалися, не забезпечувало всіма потрібними елементами, було дуже

¹⁴⁷ Gavitt P. Charity and children in renaissance florence : the ospedale degli innocenti 1410-1536. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1990. P. 162

¹⁴⁸ Borgia L. Lettera ad Alfonso I d'Este, 19 Settembre 1505. *LUCREZIA*... P. 230-231.

негігієнічними, через що дитина могла захворіти на такі хвороби, як туберкульоз і коров'яча віспа. Також згадуючи, що через молоко може передаватись характер дитини, вважалося, що дитина після тваринного молока отримає звірину поведінку.¹⁴⁹ Тому залишався лише вибір з годувальницями. Від вчати від грудей могли з прорізанням перших зубів. Л. Сандрі в своїй роботі згадує лист Марією Сальвіаті, яка повідомила Елеонору про прорізування зубів у її старшої доньки і радить про припинення годування грудьми годувальниці.¹⁵⁰ Або пригадати 70 лист, де Алессандра вже натякає сину, що вже вересні краще онука відлучити від грудей.¹⁵¹ Багаті родини могли найняти улюблену годувальницю дитини, як прислугу для подальшого догляду.

Щодо спального місця, то діти рідко після повернення мали власні кімнати. Дівчата спали б у роздягальні матері, а хлопчики спали б у «сильній». Дитячі кімнати могли бути прикрашені релігійними зображеннями та предметами, такими як картина Мадонни з немовлям або статуетка Богородиці. Спальним місцем для немовля служила колиска, яку використовували як у сільських, так і в дворянських домах, призначалися для заспокоєння немовлят і зазвичай були оснащені механізмом для гойдання. Також зазвичай колиски включали каркас із дугоподібних ребер, щоб безпечно тримати ковдри зверху та захищати немовлят від випадання в разі надмірного розгойдування або удушення.

Прикрашали дитяче ліжечко предметами-талісмани, такі як гілки коралів, спеціальні каблучки чи хрести або навіть сріблястий зуб вовка, бо вважали, що це допоможе дитині вижити.¹⁵² Майже всі ці талісмани присутні на роботі «Мадонна з Перголи» (додаток А). Бернардинно Детті, якщо ми подивимось на хлопчика справа в його руках знаходиться хрест, гілочка коралів, вовчий зуб, а також божий агнівець ще один з талісманів здоров'я. Гілці коралів, яким приписували такі властивості, як сила відлякувати блискавки та захищати від захистити його від усіх типових дитячих

¹⁴⁹ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P.57-58

¹⁵⁰ Sandri L. Educazione, ruolo sociale e mortalità dei bambini in Toscana nel Rinascimento. *I Medici. Uomini, potere passione*/ a cura di A. Wieczorek, G. Rosendahl, L. Donatella. Regensburg: Schnell & Steiner, 2013. P. 296.

¹⁵¹ Strozzi A. Lettere ... P.585

¹⁵² Miller S. R. Parenting in the Palazzo: Images and Artifacts of Children... P. 69-73

хвороб, як, наприклад дискомфорт від прорізання зубів. З цього виходить практична функція цих предметів. Саме їх могли давати дітям, коли прорізувалися перші зуби. Особливо популярним серед знаті в добу Відродження в Італії були саме карали. Їх обробляли до ідеальної гладкості, щоб дитина могла використати їх, як пустушка для гризіння в пошуках полегшення під час прорізування зубів.¹⁵³ На картинах XV- XVI ст. вони постійно присутні на картинах. Починаючи від «Мадонни Казіні» (додаток А). 1426-1427 рік авторства Мазаччо закінчуючи «Портретом Джованні Медічі» (додаток А). Аньоло Бронзіно 1545 р. про їх значення, як аксесуар розкажемо в наступному підрозділі про зовнішній вигляд дітей.

Повертаючись до теми зубів в добу Ренесансу, як в Середньовіччі медики радили протирати ясна дитини медом, змішаним з невеликою кількістю солі, або давати смоктати корінь солодкій. Під час прорізання зубів могли давати гризти серветки або інші речі. Діти, які були достатньо дорослими для твердої їжі, спочатку годували дуже м'якою їжею, як каші з зерна або варених фруктів та овочів.¹⁵⁴ Проте з фруктами та овочами потрібно бути обережним, бо діти легко могли в той час отруїтися, як це, наприклад, відбулося з Дж. Карданом, коли він переїв зеленого винограду.¹⁵⁵ М'ясо немовлятам попередньо пережовували трохи його батьками або годувальниця, а потім годували нею дитину пальцями. Таким чином, раціон дитини поступово розширювався, поки у нього виростало достатньо зубів, щоб самостійно жувати. Найпоширенішими напоями були вода звичайну з перевірених чистих джерел, або з додаванням меду чи вина, а також соки, але це було рідко через те, що вони дуже швидко починали бродити. Найбільш поширена практика давати вино розбавлене водою.¹⁵⁶

В добу Ренесансу дітей купали, але не так часто, як зараз, бо отримання великої кількості чистої теплої води для купання було основною перешкодою для особистої

¹⁵³ Graziano L. La Collanina di corallo: un vero must per il bambino Medievale. *UNA PENNA SPUNTATA*. URL: <https://unapennaspuntata.com/2021/06/08/corallo-neonati-medioevo/>

¹⁵⁴ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P. 60-61

¹⁵⁵ Cardano G. The Book Of My Life...P. 10

¹⁵⁶ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P. 60-61

гігієни. І все-таки навіть в Середні віки немовлятам рекомендувалося часте купання в теплій воді. Підтвердженням цієї практики є кількість випадків утоплення та майже утоплення немовлят, коли їх залишали без нагляду в умивальниках. Після купання немовля чи дитину обережно й ретельно висушували. Після висихання немовлятам рекомендувалося протирання олією, щоб захистити їхню ніжну шкіру.¹⁵⁷ Через чуму могли купати в оцті для профілактики, як покупали Дж. Кардано після того, як він повернувся від годувальниці, що захворіла на чуму. Також з його записів згадується купання в теплому винні, щоб оживити дитину.¹⁵⁸ Окрім купання, матері та годувальниці також доглядали за своїми немовлятами та дітьми, оглядаючи їх волосся та обережно вибираючи вошей, оскільки воші були загальною проблемою як для дорослих, так і для дітей у той час.

У немовлят розвагою були підстрибування на колінах у дорослих і гра в «підглядання», а також історії, вірші та пісні від дорослих. Щодо іграшок то це було брязкальця іноді виготовляли з металу та дерев'яні кубики.¹⁵⁹ Самих цих іграшок ми не знайшли, але їх зображення зберіглося на тогочасних картинах. Ось наприклад брязкальце з дзвіночками зображене на картині Аньоло Бронзіно «Портретом Гарсія де Медічі» (додаток А).

Більш старші діти в добу Ренесансу починали гратися маленькими дерев'яними конячками, тарілки, іграшки у вигляді пташок, позолочені барабани, ляльками, мініатюрних іграшки, як маленький вівтар, маленькі ризи, маленькі свічки, маленькі дзвони.¹⁶⁰ Про дерев'яного коня, як іграшку згадує Дж. Кардан, коли описує, як він юнаком з мечем на стегні та плащем, що елегантно розвівався навколо нього, сідав на свого дерев'яного коня.¹⁶¹ Дж. Мореллі згадує про дитячі іграшки, як дзиґа та залізні кільця, коли просить молодь замість азартних ігор повертатися до дитячих забавок.¹⁶² В Дж. Домінічі згадуються іграшки у вигляді пташок та

¹⁵⁷ Там само. - Р. 62

¹⁵⁸ Cardano G. The Book Of My Life...P. 5-9

¹⁵⁹ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P.77

¹⁶⁰ Miller S. R. Parenting in the Palazzo: Images and Artifacts of Children... P. 76

¹⁶¹ Cardano G. The Book Of My Life...P. 26

¹⁶² Morelli G.-P. Ricordi... P. 222

позолочені барабани, хоча в негативному контексті, як символ марнотратства.¹⁶³ Велика кількість тогочасних іграшок демонструє «Мадонна з Перголи» Бернардінно Детті на підлозі в нас лежить іграшковий молоток, маленький дзвіночок, якщо уважно передивитися на задній фон зліва від Мадонни видно щось схоже на ляльку або фігурку.

Дозвілля старших дітей починає орієнтуватися не лише на розваги та задовільнення потреб, але й отримання корисних навичок для майбутнього. Ігри та іграшки в добу Відродженням стають інструментами у навчанні та вихованні дитини. Гавіт П. у своїй праці згадує трактат XVI ст. про жіночу освіту авторства Лодовіко Дольче, де він стверджує, що дівчата повинні грати з іграшками пов'язаними з домашніми справами, щоб навчатися через імітаційну гру домашніх обов'язків, які вони успадкують, коли виростуть.¹⁶⁴ Іграшками для дівчат через це слугували глиняні або металеві іграшкові каструлі, сковорідки, тарілки та інші мініатюрні моделі знарядь. Дівчата всіх класів часто використовували ляльок, щоб наслідувати своїх матерів і «грати в будинок». Їх робили з тканини або дерева і навіть з квітів.

Ігри та іграшки хлопців навпаки були направлені на те, щоб виростити з них воїнів або священиків. Для імітації лицарів їм надавали іграшкові мечі, списи та обладунки. Селянські хлопці самі уявляли використовуючи для цього довгі стебла та листя рослини.¹⁶⁵ Така увага для підбору іграшок для задання напряму для майбутньої професії дотримувався Дж.Домінічі для нього, щоб хлопчик виріс солдатом потрібно було купувати мечі та кинджал стануть воїнами, якщо грають з вівтарем та дзвоном, то священиками.¹⁶⁶

Уявлення про інші корисні заняття в добу Відродження гарно описує купець XV ст. Джованні Мореллі. Для нього важливо, що діти розмовляли та грали з добрими, освіченими та добродішними однолітками, як в школі, так по за нею.

¹⁶³ Dominici G. Regola del governo di cura familiare...P. 151.

¹⁶⁴ Miller S. R. Parenting in the Palazzo: Images and Artifacts of Children... P. 76

¹⁶⁵ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P.78-79

¹⁶⁶ Dominici G. Regola del governo di cura familiare...P. 146.

Займалися у вільний час музикою, фехтуванням та танцями. Він рекомендує дітям кожного дня, хоча б годину читати різних авторів, бо кожний чогось навчить: Вергілія, якій відповідь на будь-яке запитання, порадить та навчить, Боецій, Тулію, Данте та різні поети навчать досконало говорити, Арістотель навчить філософії; Святе Писання ознайомить святими пророками; Біблія за допомогою святих та великих справ Господніх навчить вірі. В нього звучить порада не вередувати їжею та їсти все.¹⁶⁷

Почнемо з музики, яка була невід'ємною частиною дитячих розваг. З книги П.Б. Ньюмана нам відомо, що діти часто грали у вільний час на маленьких барабанах, тарілках, бубнах, свистках та флейтах, а також дуже сильно полюбили співати. Струнні інструменти зустрічалися рідше і частіше в будинках багатих родин.¹⁶⁸ З автобіографії Б. Челліні, коли він виражає невдоволення від занять музикою він каже таку фразу: ...маленькі діти зазвичай отримують задоволення від флейти і подібних забав, я навпаки відчував дуже сильне невдоволення; тому я тільки з послуху грав і співав.¹⁶⁹ Цей фрагмент підтверджує те, що більшість дітей цікавилася музикою та отримували задоволення від цього, хоча бували винятки, як Б. Челліні, які терпіти не могли займатися цим. Однак, потрібно пам'ятати, що його батька змушував його займатися співам та грою на музичних інструментах, через це він міг мати не любов до цього заняття порівняно з його однолітками.

З початку XV ст., культура пропагувала фізичні вправи як додаткову цінність. Ця тенденція демонструється в трактатах та джерелах протягом XV –XV ст. В XV ст. Дж. Домінічі радив батькам, щоб батьки змушували дитину «бігати, стрибати, гратися та розважатися, щоб він не відділявся від Бога, а з'єднувався з самим собою».¹⁷⁰ Л. Альберті казав у своєму трактаті про корисність вправ в юному віці, бо це «зберігають життя, запалюють природне тепло та бадьорість, пінять зайві та погані матеріали, зміцнюють все чесноти та нерви».¹⁷¹

¹⁶⁷ Morelli G.-P. Ricordi... P. 224-226

¹⁶⁸ Newman P. B. Growing up in the middle ages...P. 97-98

¹⁶⁹ Cellini B. Vita...P. 9

¹⁷⁰ Dominici G. Regola del governo di cura familiare...P. 145-146.

¹⁷¹ Alberti L.-B. Libri della famiglia... P.48-49

Тому діти старшого віку займалися численними фізичними навантаженнями. Зважаючи на джерела одним з найрозповсюджених заняттям будь-якого хлопця було фехтування. Про це заняття згадує не лише Дж. Мореллі в XV ст. Ми це бачимо, що актуальність не зникає і в XVI ст., бо Дж. Кардан з юних років займався усіма видами фехтування, що здобув визнання навіть серед найсміливіших. З його автобіографії стає відомо, що фехтування надавало навички володіти, як різними різновидами мечей від довгого до коротко, так і щитом, кинджалом, ножом або списом. Він навіть був навчений вихопити оголений кинджал, сам без зброї. Окрім фехтування займався бігом і стрибками, верховій їзді, плаванні тощо.¹⁷²

Іншим не менш популярним спортом була стрільба з луку. Уже в сім років хлопчикам дарували перші справжні луки. Ці луки були невеликими та легкими, тому для того, щоб натягнути тятиву, потрібно було відносно мало сили. З цього моменту хлопчик навчався навикам стрільби з лука. Він також почав розвивати фізичну силу, необхідну, щоб стати хорошим стрільцем з лука. У міру дорослішання йому поступово давали все більші та потужніші луки. Він також розвинув свої навички прицілювання та випускання стріл, щоб вражати цілі на все більшій і більшій відстані. Нарешті, ставши дорослим, він міг володіти луком такого ж зросту, як і він сам. Цей навик знайшов застосування під час полювання (або браконьєрства), а також на війні.¹⁷³

Верхова їзда була важливою навичкою серед знаті, бо їздити верхи на конях дозволяли лише ті, чия родина могла собі дозволити тримати коня. Знатні хлопчики вчилися їздити верхи в ранньому віці. Більшість шляхетних дівчат, здається, також навчилися їздити верхи, але немає ніяких доказів того, коли вони зазвичай починали навчання.¹⁷⁴

Вони мали багато ігор з м'ячем. Молодші діти, ймовірно, грали в прості ігри, як-от лови. В той час існували і аналоги сучасних ігор такі, як футбол. Скрізь, де грають у м'яч, деякі князі будують кімнати, обладнані для цієї гри, але саме у

¹⁷² Cardano G. The Book Of My Life...P. 26

¹⁷³ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P.89-90

¹⁷⁴ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P.90

Флоренції грають у елітний футбол, хоча більше кулаками, ніж ногами. Наприклад, у флорентійському футболі існувала чітка диференціація, сьогодні ми б сказали, між джентльменами та гравцями, почесними солдатами, нотаблями, лордами та принцями, тоді як «гра Чиветтіно» у Флоренції була грою, призначеною для плебсу, а не для вихованої молоді. Таким чином, конкурентна практика визначала й позначала соціальну приналежність.¹⁷⁵

Популярність цих різновидів спортивних ігор була зумовлена тим, що хлопців з малого віку намагалися зробити воїнів. Це бажання гарно виражено в трактаті Л. Альберті він закликав дітей стріляють з луків, їздять верхи та займаються іншими схожими іграми. Для натхнення він наводить, як приклад Цезаря, що він цим займався. Для підкреслення важливості вміння їзди на конях, він писав, що вміючи тримати зброю в момент руху зробить їх корисними для держави.¹⁷⁶

Аналізуючи перелік Джованні Мореллі можна виділити те, що старше покоління рекомендувала читати дітям різнопланові книги для розвитку, починаючи з античних авторів, як згаданий ним Вергілій та Аристотель, не забувати доробки Середньовічних авторів, як Боецій, а також бути ознайомленими з різними поетами їх доби, як Данте Аліґ'єрі, а вже ж не забувати вивчати Біблію та Святе письмо.¹⁷⁷ Про користь книг виражає свою думку Л. Альберті, що він би хотів бачити, як молодь більше читає, бо це ознака джентльмена.¹⁷⁸ З цього виходить підтвердження того, що таке дозвілля могли дозволити собі лише багаті, не зважаючи на те, що з'явився у XV ст. друкарські верстати. Тому більш поширеним для всіх верст залишалися народні віршики, загадки, скоромовки та легенди.

Велику популярність серед дитячого дозвілля займають настільні ігри, такі, як шахи. Серед знаті чоловіки та жінки часто починали вчитися грати в шахи ще в дитинстві.¹⁷⁹ Підтвердженням, що шахи були універсальною грою для обох статей можна за допомогою картини Софонісби Ангіссоло «Портрет її сестер, які грають в

¹⁷⁵ Freccero R. Storia dell'educazione fisica e sportiva in Europa. Torino: Levrotto & Bella, 2012. P. 13-15

¹⁷⁶ Alberti L.-B. Libri della famiglia... P.72

¹⁷⁷ Morelli G.-P. Ricordi... P. 225-226

¹⁷⁸ Alberti L.-B. Libri della famiglia... P.68

¹⁷⁹ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P.92-93

шахи» (додаток А). На ній ми бачимо, як дві старші сестри грають, а молодша спостерігає за ними. Цікаво, що Дж. Кардан відносив шахи до азартних ігор, як гру в кості.¹⁸⁰ У той же час Джованні Мореллі теж виступав проти зарі чи будь-якою грою з гральними кубиками, але пропонував грати в кальдерон, альосі та гральні карти.¹⁸¹

Пропоную закінчити на розвагах і поговорити про їжу для старших дітей. Існувало дуже велика кількість порад про їжу. В Дж. Мореллі звучить порада не вередувати їжею та їсти все. Дж. Домінічі теж виступав, щоб їли все підряд та не вередували. Корисним він вважає їсти гірку їжу, як персикові кісточки, салат з хмизу та міцних трав, оладки та подібні дрібниці.¹⁸² Сан-Бернардіно вимагав годувати дітей гіркою та грубою їжею. Паоло да Сертальдо виступав за те, щоб годувати хлопця добре, а дівчатам не дозволяти товстіти. Якщо судити зі струнких маленьких дітей на сімейних портретах того часу, навіть діти багатіїв не були перегодовані.¹⁸³

У лікарнях покинуті хлопчики та дівчатка жили окремо, але їли разом за столом. Лікарня відклала ще чотирнадцять хлібин «для хлопчиків і дівчаток, які цілий день ходять у крамниці», що дало кожній із цих дітей 21 унцію на весь день.¹⁸⁴

У підсумку режим дня немовляти залежав від годування, безпечного сну, комфорту та розваг. Ці умови досягалися завдяки ретельному підбору годувальниці, створенню спеціальних колисок або конструкцій для уникнення випадання або придушення дитини. Найбільшим дискомфортом дитини було прорізання зубів, тому було надана велике різноманіття іграшок, які можна було погризти. В більш старшому віці додавалося ігри та заняття, які слугували для розвитку навичок та формування майбутньої всебічно розвиненої особистості. Це були ігри та іграшки, яка допомагали імітувати побут та життя дорослих. Їх дозвілля складалося з великої кількості фізичних вправ, які готували з хлопців воїнів. Для розвитку душі та розуму слугували такі заняття, як музика, танці, читання книжок та гра в настільні ігри.

¹⁸⁰ Cardano G. The Book Of My Life...P. 73

¹⁸¹ Morelli G.-P. Ricordi... P. 222

¹⁸² Dominici G. Regola del governo di cura familiare...P. 186

¹⁸³ Ross J. B. The Middle-Class Child in Urban Italy... P. 205

¹⁸⁴ Gavitt P. Charity and children in renaissance florence : the ospedale...P. 170

4.2. Виховання й освітня підготовка нащадки: гендерні аспекти

В епоху Відродження відмінно від Середньовіччя з'являється емоційна прихильність або інтерес до дітей. Починаючи з XV ст. з'являються дидактичні трактати педагогів-гуманістів, які натхненні класичними авторами, закликали до м'якості і турботи про особистість. Робиться великий акцент на важливість виховання дітей, але водночас в суспільстві зберігаються деякі застарілі батьківські практики. Тоді ж починається формуватися образ батька. Йому надається ключова роль у забезпеченні здоров'я та виховання дитини. Від нього залежить, яким виросте син.¹⁸⁵

У рамках турботи про своїх дітей батьки навчали їх основним навичкам, необхідним для функціонування в суспільстві. Загально всі вчили таким основам, як їсти, одягатися, говорити та підтримувати себе в чистоті. Також навчалися моральним цінностям та релігійні переконання. Батьки повинні були навчити дітей самостійності, щоб вони в майбутньому могли самі прокладати шлях у світі.¹⁸⁶

Дж. Домінічі в своїй праці виводить п'ять цілей, який повинен виконати батько при вихованні дітей: виховати їх для Бога, для себе, для них самих, для республіки та для долі. Основуючись на цих цілях, він надає поради. Для того, щоб виховати любов до Бога потрібно, щоб в домі були скульптури та картини на релігійну тематику, брати їх до церкви та давати гратися іграшками, які є мініатюрами церковних речей. Для того, щоб шанувати батьків потрібно було тримати їх в дисципліні, щоб вони дякували, мовчали в присутності батька, відповідали з баговинням та говорили, коли вчиняли шкоду. Для виховання рис, щоб вони були вільними та належали собі потрібно було їм дати можливість бути, ким вони хочуть залежно від їх здібностей. Також змалечку вони повинні навчитися визнавати свою провину, вміти прощати, не позичати, зберігати цноту.

Виховання для республіки полягало в тому, щоб зробити, особливо з хлопців

¹⁸⁵ Cavallo S. Fatherhood and the non-propertied classes in Renaissance and early. *The Power of the Fathers: Historical Perspectives from Ancient Rome to the Nineteenth Century*. 2016. P.33

¹⁸⁶ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P.106-107

лідерів, захисників і тих людей, що вміють діяти та вчиняти справедливо. Для цього вони повинні знати граматику, історію та трохи право. Останні поради стуються виховання для долі, переважно це навчання полягало в тому, щоб підготувати дітей переживати будь-які обставини та просунутись по життю тощо.¹⁸⁷ Швидше за все, на думку авторки дослідження, таке виховання було направлено для того, щоб з одного боку створити особу, яка служить Богу, батькам та державі, а з другого – людину, яка належить собі і може пристосуватися до будь-яких обставин.

Разом з тим, гуманіст Л. Альберті у виховання дітей радив робити акцент на тому, що батькам потрібно закласти в дітей добрі манери, бо вони мають велику цінність для молодої людини. Зупинимось на головних порадах для цього. Перша порада була така, що якщо діти вже готові вивчати науку та мистецтв, то краще їх навчати з раннього віку. Друга – батьки постійно повинні аналізувати звички дітей, щоб визначити, що діти роблять з задоволенням, а що менш охоче. Третя стосується покращення пам'яті, щоб її поліпшити можна послати дітей до кількох людей з посланням. Четверта в тому, що батьки не забували – вони приклад для дітей. Тому, якщо вони будуть нескромним, гордовитим та жорстокими, а бо будуть бити свої дітей, то в майбутньому діти візьмуть це в приклад. П'ята порада при вихованні не забувати розповідати історії про чесноти інших, а також про вади.¹⁸⁸ У цьому трактаті, порівняно з минулим, автор більше зосередився на тому, щоб батьки підлаштувалися під потреби дитини, щоб розкрити її, і без сильного втручання, лише як приклад повчати їх. Проте в обох акцентують на присутності батька.

Аналогічно Джованні Морелі підкреслює слова гуманістів про важливість ролі батька у вихованні дітей. Батько це той, хто надає поради, які продемонструють негативні наслідки неправильних дій та спосіб їх вирішення за допомогою власного та чужого досвіду та він той, хто навчить, як себе поводити з різними людьми від звичайних містян до посадовців. Тому відсутність батька – це те, що може нашкодити дитині, але він знаходить рішення, як це компенсувати. Його пропозиція в

¹⁸⁷ Dominici G. Regola del governo di cura familiare...P. 130-185

¹⁸⁸ Alberti L.-B. Libri della famiglia... P.42-67

тому, що юнак повинен сам взяти відповідальність за це та навчитися читати і писати за допомогою листів, нотаріальних документів чи інших творів, щоб вміти їх розуміти та писати.¹⁸⁹

Уже з 6-7 років хлопців навчали читати та налаштовували на навчання або освоєння ремесла залежно від версти. Однак, Пальмієрі та Ручеллаї пропонували починати раніше вчити дитину літерам, використовуючи маленькі пристрої, такі як формування літер у фруктах і солодощах. За освіту безпосередньо вважався відповідав батько. Він міг як сам надати освіту сину, так найняти репетитора.¹⁹⁰ Наприклад, у Дж. Кардана цим займався батько. Спочатку батько його навчив основам арифметики та познайомив з арканами. У 9 років навчив основам арабської астрології та покращити запам'ятовуючи навички сина. У 12 років навчив читати та розуміти перші шістьом книгам Евкліда.¹⁹¹

Діти, у разі зроблених гарних справ, отримували нагороду, а у разі не послуху – покарання. Нагородою слугували подарунки. Дж. Домінічі пропонував дарувати дітям взуття, навчальному знаряддя, як чорнильниця дошка або крейду та інших речах.¹⁹²

Незважаючи на розвиток ідей гуманізму в епоху Відродження, тілесні покарання були прийнятними, як покарання. Якщо діти не виконували вказівок батьків, вони часто зазнавали фізичних покарань. Зазвичай таке відбувалося за допомогою батога або палиці.¹⁹³ Домініканський монах Домінічі вважав, що не люті побої йдуть дітям на користь.¹⁹⁴ Такої думки дотримувався Дж. Мореллі, коли бив свого сина Альберто, а також батьки Дж. Кардана.

Хоча тілесні покарання, звичайно, були поширеними, були й ті, хто сумнівався в ефективності побиття дітей як засобу виправлення їхньої поведінки та визнавали, що існують кращі методи.¹⁹⁵ Проти них виступав Мафео Веджо у своєму трактаті.

¹⁸⁹ Morelli G.-P. Ricordi... P. 224-225

¹⁹⁰ Ross J. B. The Middle-Class Child in Urban Italy... P. 211

¹⁹¹ Cardano G. The Book Of My Life...P. 142

¹⁹² Dominici G. Regola del governo di cura familiare...P. 134.

¹⁹³ Ross J. B. The Middle-Class Child in Urban Italy... P. 213-214

¹⁹⁴ Dominici G. Regola del governo di cura familiare...P. 156.

¹⁹⁵ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P. 107

Гуманіст Л. Альберті в своєму теж виступав проти жорстокості та пропонував виправляти кожен поганий вчинок словами, а саме порадами.¹⁹⁶ Пізніше він ще скаже, що краще зосереджуватися, щоб дитина не допускала помилок, ніж на покараннях.¹⁹⁷ Приміром, Алессандра Строцці, яка писала своєму сину: коли він помиляється, докоряй йому м'яко і таким чином ви принесете більше плоду, ніж побиттям.¹⁹⁸

На цьому моменті ми бачимо, що вихованням дитини міг займатися не лише чоловік, але й жінка. Внесок жінок у вихованні дітей применшувалися. Наприклад, Л.-Б. Альберті вважав, що жінка може виховувати дітей лише в ранньому віці, а далі цим займатися повинен батько, бо він навчить більше чеснот. Однак у реальності це було не завжди так і мати могла відігравати більшу роль у житті рідної дитини, ніж батько. Це було пов'язано, як з тим, що мати за віком ближча була за віком, так і за обставин.

На початку дорослішання саме мати або інші жінки-вихователь зазвичай ініціювали навчання дитини. Батько доєднався вже до навчання дітей більше в підлітковому віці. Жінки частіше закладали основу мовних навичок дитини за допомогою дитячих віршів, оповідань і пісень, а також основи віри та молитви.¹⁹⁹ І. Сандрі наводить приклад жінки-виховательки Марією Сальвіаті, яка була матір'ю Козімо І. Саме вона особливо вплинула на виховання перших трьох: Марії, Франческо та Ізабелли.²⁰⁰ Або Алессандри Строцці, яка брала участь у навчанні власних онуків. В листі 4 березня 1468 р. написано, що саме вона вчить свого онука, Альберті, читати та говорити.²⁰¹ Говорячи вже про більш старших дітей, то Алессандра Строцці покращувала навички власного сина, Маттео, за допомогою диктовки листів, щоб він писав швидко так само гарно, як повільно.²⁰²

Від матері вимагали бути різною. Для доньок вони повинні були бути

¹⁹⁶ Alberti L.-B. *Libri della famiglia*... P.17

¹⁹⁷ Там само. - С. 59

¹⁹⁸ Strozzi A. *Lettere* ... P.86

¹⁹⁹ Ross J. B. *The Middle-Class Child in Urban Italy*... P. 200

²⁰⁰ Sandri L. *Educazione, ruolo sociale e mortalità dei bambini*... P. 296.

²⁰¹ Strozzi A. *Lettere* ... P.587

²⁰² Strozzi A. *Lettere* ... P. 33-34

прикладом чеснот, як батько до сина. З сином вона повинна бути суворою, щоб мати його авторитет. Ось, наприклад, Б. Тассо в листі датованим 1 травня 1556 року він дає поради синьйорі Кавальєрі де Таффі. Хоча спочатку він починає з того, що для виховання дівчат матері достатньо бути прикладом добродішних якостей, щоб вони стануть до “дорогоцінних і багатих коштовностей”, а ось з синами, які стають юнаками все набагато складніше, бо в них “бажання задоволень і насолод народжується набагато раніше, ніж правило і норма розуму”. Тому, щоб виховати свого сина Енея їй потрібно буде розсудливі поради, щоб їх направляти, суворою, щоб тримати в послуху, але потрібно враховувати натуру дитини, бо благородна та ніжна дитина, навпаки може в кинутись в пороки. Потрібно слідкувати за його оточенням, щоб він не набрався поганих впливів. Він просить, щоб як буде відправляти на навчання сина в Падуї підбрала йому вчителя не тільки з гарними знаннями, але й розумом та звичками. І для такої мети не повинна вона шкодувати грошей. Для початку їй сину слід вивчити логіку, бо вона вчить знаходити і сперечатися.²⁰³

Щодо виховання доньок, то їх потрібно було виховати цнотливими та скромними. Порівняно з хлопцями, їх могли не навчити читати, бо вважалося, що якщо дівчинка не йде в черниці, їй це не треба. Гуманісти, як наприклад Паоло да Чертальдо, вважали, що дівчинку важливо навчати лише домашніх справ: пекти хліб, мити птицю, просівати борошно, варити й прати, стелити ліжка, прости, вишивати шовком і кроїти полотняні й вовняні речі, сушити їх. Сан-Бернардіно писав, що саме така праця навчить бути дівчинку бути хазяйновитою та скромною.²⁰⁴

Однак не всі батьки дослухалися до цієї поради, наприклад, донна Лена, донька нотаріуса та дружина кузена Джованні, була навчена не лише поратись добре руками, але вміла писати та читати через це була дуже мудрою та красномовною жінкою.²⁰⁵ Він також пише, що його сестри Меа та Сандра читали і писали так само

²⁰³ Tasso B. Lettera a Sig. Cavaliera de' Taffi, 1 maggio 1556... Vol. 3. P. 95-99.

²⁰⁴ Ross J. B. The Middle-Class Child in Urban Italy... P. 206-207

²⁰⁵ Morelli G.-P. Ricordi... P.195

добро, як будь-який чоловік. На додачу сестра Меа вміла досконало співати й танцювати, і обслуговувати стіл чоловіків чи жінок. Сандра вміла добре й сміливо сказати, що хоче.²⁰⁶ Однак це твердження не можна вважати хибним, бо були жінки, який не вчили писати, наприклад, Фіоренца Капелло не вміла добре писати і намагалася вже навчитися у дорослому віці. Про це вона говорить своєму чоловіку Антоніо Грімани: «Не думаю, що для тебе було новиною, що я не вмію писати, але оскільки я бачу твоє бажання, я спробую вчитися зараз, поки маю час, не обтяжений тягарем дому чи дітей».²⁰⁷

У добу Відродження більшість батьків, якщо це було поряд могли відавати своїх дітей на навчання десь в 8-9 років, як це зробив Дж. Мореллі та Дж. Чілліні, але віддалене навчання відправляли вже з 15 та 16 років, як це нам показують джерела. Наприклад, Алессандра Строцці чекала 16 років, щоб відправити свого сина Маттео на навчання. Деякі батьки купці занадто сильно поспішали у навчанні власних дітей, щоб зробити їх хорошим торговцем і добропорядним громадянином, як Джованні ді Паголо Мореллі у своїм спогадах він згадує, що його син Альберто «...через чотири роки він хотів піти до майстерні, в шість він знав Псалтир, у вісім років - Донаделло... у дев'ять років він вивчав латину та навчився легко читати купецькі листи».²⁰⁸

Більш розповсюдженою справою протягом всього Відродження залишається відправляти дітей навчатися справі до майстрів для отримання практичних навичок. Загалом у торговельному суспільстві хлопчик в ідеалі повинен був пройти три етапи навчання: навчився читати, навчився рахувати та вести бухгалтерію, а потім став підмайстром у когось. Більшість дітей навчалися майбутнім професіям через учнівство та інші форми навчання на виробництві.²⁰⁹ Наприклад, Б. Челліні, як ми знаємо з його автобіографії він навчався у різних майстрів ювелірній справі: спершу його на навчання відав батько до ювеліра Мікеланджело з Пінці-ді-Монте, у 15 років

²⁰⁶ Morelli G.-P. Ricordi... P. 200-202

²⁰⁷ Capello F. Lettera ad Antonio Grimani, 26 Ottobre 1601. *Lettere familiari della nobildonna*... P. 42-43.

²⁰⁸ Morelli G.-P. Ricordi... P. 275

²⁰⁹ Ross J. B. The Middle-Class Child in Urban Italy... P. 211-212

покинувши батька, він спершу та влаштувався до ювеліра Антоніо ді Сандро в Марконе, у якого він став найкращих юнаків у цьому мистецтві, третім його вчителем став Франческо Касторо в Сієні, а пізніше працював та отримував знання у Ерколе дель Піфферо в Болонії. Опинався він там, як раз через те, що батько відправив його навчатись у майстра музики. Зазначимо, що його ж брат отримував навички військової справи, у самого Джованніно де Медичі, батька Козімо II.²¹⁰

У міських майстернях діти проводили більшу частину дня, навчаючись ремеслу та піддаючись суворій дисципліні майстрів.²¹¹ Окрім навчання до майстра частково переходив батьківський обов'язок, як піклування, як було сказано в листах А. Строцці, що Нікколо піклувався про Філіпе Строцці, коли той був у нього.²¹² Зважаючи на ці факти було зроблено висновок, що підбір вчителя був реально важливою справою, бо не всі були добрими вчителями, як Нікколо, зустрічалися і жорстоке поводження під час навчання у майстра. Наприклад, тогочасний педагог-гуманіст Вегіо Маффео, який написав трактат по навчанню дітей, спершу навчався у вчителя, який, як він пише, лякав його погрозами, гнобив його страхом, заганяв його в самотність, не давав його духу дихнути. Потім випадково перевели до іншого вчителя, людяного й доброзичливого, і тоді Вієго цілком віддався вивченню літератури і брався за будь-яку справу без примусу. Вієго наголошує на батьківській відповідальності в перші роки навчання, пропонуючи використовувати родича або старшого брата як наставника та участь батьків у тому, щоб слухати, як дитина розповідає те, що вона нібито навчилася.²¹³ Деякі батьки прислухалися цієї поради і виправляли до майстерень, де навчалися їх старші сини. Алессандра так і зробила, коли Матео відправила до того ж майстра, у якого Філіппе.

Зазначимо, що батьки, навіть на відстані та відправлені до хорошого майстра могли далі продовжувати виконувати свої виховні функції. Алессандра в декількох своїх листах дуже часто повчає своїх дітей та надає настанови. Ось, наприклад в

²¹⁰ Cellini B. Vita...P. 13-21

²¹¹ Sandri L. Educazione, ruolo sociale e mortalità dei bambini... P. 293.

²¹² Strozzi A. Lettere ... P.67

²¹³ Ross J. B. The Middle-Class Child in Urban Italy... P. 213

листі 24 серпня 1447 року вона згадує, що він розчарував її минулого року своїми вчинками і просить, щоб він поважно та з вдячністю ставився до свого вчителя Нікколо, який багато робить до нього, а також вказує на його вік, що йому вже 19 років і він не дитина, тому повинен виконувати домашні справи та як купець тримався гідно.²¹⁴ Або її лист до другого сина Лоренцо 27 лютого 1452 року, де вона знову акцентує увагу на віці при відчитуванні. Вона згадує, що йому вже 20 років і що його помилки вже не можна списати на не знання, тому повинен контролювати себе, бути мудрим та жити добре.²¹⁵ В 22 березня 1463 листі вона просить Філіппо, щоб він чекав та робив добро, бо злі вчинку ображають Бога. Тому нехай він вчиняє так, як би він хотів, щоб чинили з ним.²¹⁶

Коли діти ставали більш дорослішим їх могли відправити до школи. Іноді школа могла бути на стільки близько, як Б. Тассо, що можна було навіть писати в листі, що діти “завжди в школі”.²¹⁷ Початкова та середня освіта не були обов’язковими в епоху Відродження, проте все ж процвітали різноманітні види закладів, орієнтованих особливо на потреби суспільства, що дедалі більше урбанізувалося.²¹⁸ Цікаво, що у педагогів-гуманістів було різне бачення надання освіти дітям. Одна частина гуманістів, як Вієго Мафео бачили позитивну перевагу в тому, щоб відправити дитину з дому на навчання серед однолітків, але головне підібрати доброго вчителя. Друга частина, як Дж. Домінічі, виступали проти навчання в школі, бо вважали, що там збирається безліч злих, розпусних людей, які погано вплинуть на дитину.²¹⁹ Тому заможні люди все частіше покладалися на приватні репетиторів для навчання своїх дітей. Навіть монастирі часто залежали від послуг приватних учителів, які приходили ззовні.

Щодо тих, хто обирав соціалізацію дитини, існували церковні школи, як школах протестантської Реформації, в яких навіть була можливість навчання дівчат,

²¹⁴ Strozzi A. Lettere ... P.8-9

²¹⁵ Strozzi A. Lettere ... P. 127-128

²¹⁶ Strozzi A. Lettere ... P.272-273

²¹⁷ Tasso B. Lettera a Sig. Cavaliera de' Taffi, 1 maggio 1556... Vol. 3. P. 95-99.

²¹⁸ Lines D. A. From Schools to Courts: Renaissance Ethics in Context... P. 58

²¹⁹ Dominici G. Regola del governo di cura familiare...P. 133.

а також католицькі школи християнської доктрини.²²⁰ Ізабелла д'Есте, яка була жінка-покровителька мистецтва поширювала гуманістичну культуру в італійських дворах, підтримала Вітторіно да Фелтре у створині «Ca' Zoiosa» або «Дому радості». Школа була заснована на принципах стародавньої гімназії у світлі гуманістичних і християнських ідеалів, орієнтовану на учнів обох статей, це був безпрецедентний заклад для того періоду.²²¹

У школі спершу дітей в 6-7 років навчали читати та писати. Пізніше починалося вивчення латинської граматики та літератури, а потім і риторику. Також вивчалася в добу Відродження вивчалася грецька, бо деякі батьки вимагали її знати, як Б. Тассо. Б. Тассо, щоб зробити з сина..., Крістофоро, освідченого дворянина. Спершу Крістофоро починає читати грецькою та робить відмінювання іменників і дієслів.²²² Вже в грудні 1555 року він вже знає грецьку краще ніж латину²²³, а вже квітні 1556 року Б. Тассо вже окрім основних уроків грецької, змушує їх вивчати додаткові уроки, а вчителів їх просить ретельно їх перевіряти для цього Б. Тассо платить пів скудо золотом кожний місяць.²²⁴

Для навчання використовувалися, як правило, морального або моралізаторського характеру тексти: Дистиха Катона, Байки Езопа, Епіграма Проспера з Аквітанії та «Розрада філософії» Боеція, прозові твори Цицерона, як «De officiis», «De amicitia», «De senectute» або «Epistulae ad familiares», про яку згадує в своїй статті С.С. Фрік.²²⁵ Також він додає, що в шкільній програмі були ще присутні твори епічної римської поезії, як «Енеїда» Вергілія, комедійні п'єси Теренція, разом із поезією Горация та Овідія, доповнили дуже дорослу літературу, з якою хлопчики стикалися в школі.²²⁶ Для гуманістів мова й мораль були настільки нерозривно пов'язані, що вивчити гарну латинь означало засвоїти чесноти римлян. Такої думки

²²⁰ Lines D. A. From Schools to Courts: Renaissance Ethics in Context... P. 59

²²¹ Freccero R. Storia dell'educazione fisica e sportiva in Europa...P. 25

²²² Tasso B. Lettera a Sig. mio Offerv. il Sig. Cavalier Taffo, 16 November 1555... Vol. 3. P. 71-74.

²²³ Tasso B. Lettera a Sig. mio Offerv. il Sig. Cavalier Taffo, 29 Dicembre 1555... Vol. 3. P. 78-81.

²²⁴ Tasso B. Lettera a Sig. Cavaliera de' Taffi, 11 aprile 1556... Vol. 3. P. 92-93.

²²⁵ Lines D. A. From Schools to Courts: Renaissance Ethics in Context... P.60

²²⁶ Frick C. C. Boys to Men: Codpieces and Masculinity in Sixteenth-Century Europe. *Gender and early modern constructions of childhood*/ edited by N. J. Miller, N. Yavneh. London – New York: Routledge, 2011. P. 161-162

дотримувався Л. Альберті він радив вивчати граматику у Прісціяна та Сервія, красномовство - Туллієм, Лівієм, Саллюстієм.²²⁷

Хоча шкільні підручники для дітей наводили приклади чесноти та включали прислів'я, діалоги чи орації, пов'язані з правильним вибором у житті, будь-яке серйозне обговорення етики мало почекати до навчання в університеті.²²⁸ Крім розумових навичок школи надавали і фізичне виховання, яке базувалося на фізичних вправах стародавніх греків: риболовля, стрільба з лука, фехтування, а також вправи зі стрибкової гімнастики, греко-римської боротьби, бойових маневрів і танцю.²²⁹

Школи зазвичай обирали лише ті, чиї батьки планували для своїх синів професійну кар'єру нотаріусів, адвокатів, лікарів, служителів церкви чи професійних риторів. Усі ці професії зазвичай вимагають подальшого навчання на рівні університету.²³⁰ Дж. Кардан був з тих, хто продовжив набувати свої знання в вищих навчальних закладах. В майже 20 років він вступив до університету в Павії. В 21 рік вже провів публічні дебати з Корті, одним із деканатів медичного факультету. Відвідував лекції Бранди Порро з філософії, слухав Франческо Тегго з Новари, Корті та «Меморію з медицини», а також бачив Джироламо Аккоромбоне та іспанського філософа Тозето Момо. Під час навчання Дж. Кардан вже читав лекції діалектики, а також курс початкової філософії.²³¹

Зайве говорити, що більшість із цих варіантів більшості не були доступні для дівчат, хоча найелементарніший етап освіти був доступний для них, і кілька заможних сімей також вирішили, щоб їхні дочки навчалися приватно з вищих предметів.²³² Одним з найбільш розповсюджених видів отримання освіти для дівчинку було відправлення на навчання монастир. Там вони могли, як обрати залишитись в монастирі та стати чернцями, так і декілька років повчитися там, а після повернутися додому. Про можливість доньок стати черницями думав і Б.

²²⁷ Alberti L.-B. *Libri della famiglia. Opere volgari*/ a cura di C. Grayson. Bari: Gius. Laterza & Figli, 1960. P.71

²²⁸ Lines D. A. *From Schools to Courts: Renaissance Ethics in Context...* P.61

²²⁹ Freccero R. *Storia dell'educazione fisica e sportiva in Europa...*P. 25

²³⁰ Lines D. A. *From Schools to Courts: Renaissance Ethics in Context...*P. 58

²³¹ Cardano G. *The Book Of My Life...*P. 142

²³² Lines D. A. *From Schools to Courts: Renaissance Ethics in Context...*P. 58

Челліні, коли складав свій заповіт. Він заповідає про те, якщо хтось з його доньок забажає стати черницями, то опікуни повинні платити монастирю звичайну милостиню, яку зазвичай отримують від інших.²³³ Проте найбільше деталей про освіту доньок в монастирі розкривається на матеріалах родинних листів Флоренції Капело. В листі Камілло Сант-Уліана до Антоніо Грімани 22 листопада 1600 року нам надається декілька цікавих моментів. По перше, приблизний вік, коли починали відправляти доньок на навчання в монастир – це 10 років, якщо спиратися на вік його племінниці. По друге, що існували монастирі, як Сан-Стефано, які шукали лише черниць, а також існували ті, що могли брати дівчат для надання освіти, як пізніше буде відомо такі послуги надавав монастир Санта-К'яра. Це ми беремо з його фрази: “Це правда, що цей монастир (тут мається на увазі Сан-Стефано) приймає дочок не заради їхньої освіти, а просто для того, щоб вони стали ченцями.”²³⁴ В листі 16 серпня 1604 року присутня інформація, що багато монастирів зобов’язувалися спершу взяти дівчат, які є родичками черниць, а ще для відправлення на навчання батьки повинні були надати ім'я та прізвище доньки, її вік та характер. Говорячи про монастир Санта-К'яра, вартість освіти та харчування була однаковою для всіх.²³⁵

У таких освітніх монастирях після прийняття могли організувати святкування для прибулих дівчат, як це робилося в Санта-К'яра. У Санта-К'ярі це була організація невеликої сценки зі зображуючи життя деяких святих.²³⁶ Після чого їх відправляли в безпечні гуртожитки.²³⁷ Там їх могли навчати читати та шити.²³⁸

Підбиваючи підсумки підрозділу, є очевидним, що у вихованні дітей у перші роки їх життя в добу Відродження займалися батьки. Не зважаючи на те, що трактати наголошували більше на важливості ролі батька в цьому, але в реальності мати відігравала не меншу роль і могла навіть повністю перейняти обов’язки обох батьків. Виховання дітей було направлено на те, щоб підготувати їх до дорослого життя за

²³³ Cellini B. Testamento. *La vita di Benvenuto...* P. 563

²³⁴ Sant'Uliana C. Lettera ad Antonio Grimani, 22 novembre 1600. *Lettere familiari della nobildonna...* P. 40.

²³⁵ Sant'Uliana C. Lettera ad Antonio Grimani, 16 agosto 1604. *Lettere familiari della nobildonna...* P. 50-51.

²³⁶ Suor Cristina. Lettera ad Antonio Grimani Padova, 27 gennaio 1605. *Lettere familiari della nobildonna...* P. 54.

²³⁷ Mersi G. Lettera ad Antonio Grimani Padova, 6 febbraio 1605. *Lettere familiari della nobildonna...* P. 54-55.

²³⁸ Suor Cristina. Lettera a Fiorenza Capello Padova, 18 marzo 1605. *Lettere familiari della nobildonna...* P. 60-61.

межами дому та зробити їх корисними громадянами держави, а також повноцінними всебічно розвиненими особистостями. В добу Відродження було розповсюджене навчання у майстрів, але почали з'являтися більше шкіл, які готували до університету. Попри те, що рівність в отриманні освіти у дівчат була менша порівняно з хлопцями через ще досі присутні стереотипи у суспільстві, але серед заможних родин, які любили свої доньки – це була посиljena задача. Також в цей час з'являється більше закладів, які готові надавати освітні послуги дівчатам. Наприклад, монастирі, які не лише виховували майбутніх черниць, як показали джерела, але виступали осередком освіти.

4.3. Зовнішній вигляд дитини

Доба Відродження стає тим періодом, коли з'являється найбільше уявлення зовнішнього вигляду дитини. Це пов'язано з тим, що на зміну старим традиціям зображення дітей, як маленьких дорослих або лише у вигляді Ісуса Христа, в XV ст. починають з'являтися дитячі портрети та пугто, а автори намагаються більше передати вигляд справжніх дітей, навіть в іконографії. Таким чином допомагає побачити вигляд тогочасних дітей. З'являється велика кількість гуманістичної літератури за вихованням дітей, де демонструються ідеали зовнішності. Особистісні джерела розкривають те, як могли виглядати діти.

На картинах ці зміни у зображенні дітей яскраво видно, бо художники намагаються зобразити максимально точно пропорції дитини з її дитячою повнотою та округлістю. Побачити це можна, як на іконі 1426-1427 року «Мадонна лоскоти» (додаток А) Мазаччо, на якому видно, що малюк Ісус має більше округлі форми порівняно з витягнутими рисами Мадонни. Завдяки подвійному підборіддю, виділеним щічкам та короткій шийі створюється ефект більш миловидного обличчя порівняно з дорослою фігурою. Такої ж техніки дотримується і В. Фоппа в своїй іконі «Мадонна та дитина з янголом» (додаток А), хоча порівняно з минулою ця Мадонна теж більш округла, але автор все одно зберігає характерні риси дорослої, як довга шия та овальне лице. Також художник додав більше пухлості тілу порівняні з

Мазаччо. Проте найцікавіше зображення дитини надають художники XVI ст. А. Бронзіно, Дж. Вазарі та С. Ангвіссоло. В них можна прослідкувати, як вони намагалися продемонструвати відмінності дітей за віком та різні форми обличчя. Краще всього різницю у віці та індивідуальність кожного видно там, де зображено по декілька дітей, як на картині Дж. Вазарі «Дон Джованні та Дон Гарсія Медічі» (додаток А). Тут одразу видно через більш витягнуті риси, що Джованні старше за Гарсія. Також видно їх відмінність в рисах Джованні має більш гострий ніс та темне коричневе волос, а Гарсія ніс маленький та округлий, а на голові в нього руде волосся. Індивідуальність сестер забродила і С. Ангвіссоло в картині «Портрет сестер художниці, що грають в шахи» (додаток А). Дивлячись на їх обличчя видно не лише вікові зміни, але й їх емоції.

Опис тогочасних вигляду ми можемо побачити не лише на картинах, а в письмових джерелах. Джованні Мореллі у свої спогадах надає дуже детальний опис своїх кузенів, братів та сестер. Себе та своїх кузенів він описує, як дуже повних, а також мали або блондинисте або руде волосся. Свої сестрам він надає більш детальний опис. Його сестра, Джованна Бартоломея або просто Меа була звичайного зросту, з гарним білявим волоссям, дуже гарно складена особа, а її руки, як він пише «зроблені з віварію, зроблені так гарно, що здавалося, що вони були намальовані для рук Джотто». Інша його сестра Сандра Джованна у свої 19 років була звичайною, темною та блідою; вона не була ні товстою, ні дуже худю, обличчя та інші кінцівки мають дуже гарну форму.²³⁹

З цікаво в письмових джерелах, що не зустрінеться на картинах, можна знайти опис дітей з фізичними вадами. Дж. Кардана, наприклад, в своїх записах ділиться описом сина, який був глухий на праве вухо і мав маленькі, білі, неспокійні очі, з двома пальцями на лівій нозі, які були з'єднані однією перетинкою, зі згорбленою спиною.²⁴⁰ Таки описи допомагають зрозуміти, якою могла бути різна та не ідеальна зовнішність порівняно з картинами.

²³⁹ Morelli G.-P. Ricordi... P. 195-203

²⁴⁰ Cardano G. The Book Of My Life...P. 5

Одяг у дівчат та хлопців нічим сильно не відрізняв в дитинстві. Немовляти протягом перших кількох місяців свого життя було загорнуте в тканину, яку можна було прати, залишали відкритим лише обличчя. Їх кожну кінцівку ретельно обгортали, оскільки тіла новонароджених вважалися пластичними, як віск, і тому потребували коригувальних обмежень щільного загортання в смуги тканини.²⁴¹ Також могли надягати чепчики, сорочки, плащі на підкладці, халати з рукавами.²⁴² У віці шести місяців усі немовлята переходили від сповивання до каміції з льону або вовни, які могли мати комір і рукави, іноді прикрашені мереживом. Найпоширенішими покупками в XIV –XV ст. включали стрічки, короткі жилети, вузькі та тонкі штанці з якісних тканин та численні тапочки, взуття та сабо.²⁴³ В XVI ст. стає поширеною унгереска або унгери́на – це була вільна сукня з коміром з шнурівкою спереду, довгими рукавами з прикріпленими до плечей додатковими шнурками, яка додавалася як верхній одяг для дитини. У хлопчиків ще додається між каміцією та унгерескою, джуббоне, або довгий дублет, а також довгі шкарпетки кальце. Приблизно у вісім місяців додають ще білі атласні черевички шкарпетини. В 2 роки унгереска залишається лише в дівчат, а у хлопців на зміну цьому з'являється джуббоне (довгий дублет) і касакку (верхня туніка) та взуттям іспанського крою, а також довгі панчохи та гульфік.²⁴⁴

Вже старші діти одягалися так само, як і їхні батьки. Використовувались такі ж самі тканини, кольори і фасони, але враховувався їх зріст, як це демонструють твори мистецтва того періоду. Хлопчики під низом носили каміцію – це довга сорочка, яка заправлялася в панчохи, з повними рукавами, зібраний на шиї та зап'ястях. Наступним одягали жилет або дублет, що закривав верхню частину тіла, під назвою фарсетто, поступився місцем довшому та жорсткішому стьобаному джуббоне. Підкладкові штани з підкладкою та підошвою (кальце-браше, кальце-солате)

²⁴¹ Frick C. C. Boys to Men: Codpieces and Masculinity in Sixteenth... P. 165.

²⁴² Newman P. B. Growing up in the middle ages...P. 62

²⁴³ Miller S. R. Parenting in the Palazzo: Images and Artifacts of Children... P. 77

²⁴⁴ Frick C. C. Boys to Men: Codpieces and Masculinity in Sixteenth... P. 165

перетворилися на бриджі, а потім розширилися до панталон у формі гарбуза.²⁴⁵ На верх могла одягатися туніка або коротка джуббію та віллано або трохи довші фасони, як чоппу, котту, лукко та безрукавка джорне.²⁴⁶ Прикладом цього картина Джованні Баттіста Мороні «Портрет графа Альберті та сина» (додаток А). На хлопці ми бачимо, як проглядається нижня сорочка каміцію, далі іде фарсетта, на ноги одягнуті в бриджі та панчохи.

Дівочий одяг, як і хлопчачий складався теж з декількох шарів під низом в них було нижня блузка каміція, яку було часто видно з кожного отвору в одязі. По верх цієї блузи одягали сукню простого крою, з довжиною до щиколотки або до підлоги; можливо, навіть з невеликим шлейфом такий вид сукні називали в XV ст. називали гонелла, гамурри або котти тощо. Третій шар одягу вже залежав від сезону в літку – це було безрукавка джорнея, взимку – чіоппу вже з довгим рукавом. Цей третій шар одягався на вулицю вдома ходили без нього. Був ще четвертий шар, але його носили вже одружені жінки.²⁴⁷ В XVI ст. відбуваються зміни гонелла талія стає високою, рукава низько та плоскі, а також відкриті на плечах. Характерною рисою цього періоду є широка та квадратна або округла горловина.²⁴⁸ Що ми бачимо на портреті «Ізабелли де Медічі» (додаток А) А. Бронзіно. На Ізабеллі одягнена мережива каміція, а також блакитну з білими вставками гонеллу. Такий фасон сукні є і на її рідній по батьку сестрі Біа де Медічі, але вже тут нижня сорочка не видна.

Одяг для дітей зазвичай шили з тих же тканин, що й одяг їхніх батьків. Багата верста носила одяг із шовку, оксамиту, тканини з найкращої вовни та навіть тканина із золота.²⁴⁹ Що сукні могли робитися з кольорового карпета підтверджує лист 27 січня 1605 року, коли настоятелька сестра Хрестина каже, що “якщо виявиться, що є одяг, який вам підходить, з шовку або кольорова карпета, не потрібно робити інших

²⁴⁵ Там само. - P. 165-166

²⁴⁶ Frick C. C. Dressing Renaissance Florence: families, fortunes, and fine clothing. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2002. P. 161

²⁴⁷ Там само P. 162-163

²⁴⁸ L'abbigliamento del XVI secolo. Vivi italiano. URL: <https://viv-it.org/schede/4-1-l%E2%80%99abbigliamento-del-xvi-secolo?page=0%2C1>

²⁴⁹ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P. 102-103

витрат”.²⁵⁰ Купці та ремісники одягали своїх дітей у кращі сорти вовни та льону, які були тоншими та м'якшими. Однак для повсякденного носіння навіть дворянство, здається, часто носило більш практичний вовняний та лляний одяг. Діти селян носили такі ж грубі, але міцні полотняні та вовняні тканини, як і їхні батьки. Про цю різницю в матеріалі одягу зазначається і у Дж. Домінічі, коли він описує, з якої тканини купувати одяг донькам залежності від їх версти. Якщо вони доньки робітників та пастухів, то повинні носити з вовняні та грубі тканини, а, якщо доньки багатих та шляхетних, то краще використовувати шафранове сукно і шовк.²⁵¹ Додомо, що фасони одягу перераховані тут більш стосуються знатної або заможної частини населення.

За кольорами одяг міг робитися з тканин персикового, темно-коричневий, цегляно-червоний, жовтий, темно-червоний, золотисто-жовтий, помаранчевий, зелений, небесно-блакитний, темно-пурпурно-блакитний, чорного тощо. Наприклад подивимося на одягу у всіх картинах доби Відродження вони повністю показують весь спектр різноманіття кольорів у тканинах. Білосніжна сукня Біо де Медічі, червоні костюми Гарсія та Джованні, або сукні сестер С. Ангвіссоло, в яких є поєднання небесно блакитно з червоним або темно-синій з жовто-золотим. Особливий символізм надавали червоній тканні та аксесуарам. Л. Гарціано пише, що червоні аксесуари чи тканини мало профілактичне значення: вважалося, що цей колір захистити їх від крововиливів та всіх захворювань, що викликають червоні висипання на шкірі, і, загалом, також від припливів, спричинених високою температурою. Тому, як вона пише хірург Андрі де Мондевіль, навіть пропонував загортати дітей у червоні тканини принаймні в гострій фазі хвороби.²⁵² Таким чином, як дорослі, так і діти, одягалися в більш різноманітні та цікаві кольори, ніж просто похмурі коричневі та сірі. Вони всі робилися з природних барвників добутих з

²⁵⁰ Suor Cristina. Lettera ad Antonio Grimani Padova, 27 gennaio 1605. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605*/ a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 54.

²⁵¹ Dominici G. Regola del governo di cura familiare... P. 112.

²⁵² Graziano L. La Collanina di corallo: un vero must per il bambino Medievale. *UNA PENNA SPUNTATA*. ULR: <https://unapennaspuntata.com/2021/06/08/corallo-neonati-medioevo/>

рослин, тварин і мінералів.²⁵³

Щодо аксесуарів, то найрозповсюдженим серед немовлят та маленьких дітей був червоний корал. Його зазвичай вішали на шию. Майже завжди корал кріпився на срібному кільці, крізь яке просмикували стрічку з тканини, щоб перетворити кулон на намисто, або на тонку пряжку, щоб затягнути туніку на талії. Іноді в те саме намисто вони також вкладали вовчі зуб. Популярність такого намиста серед цього віку пов'язано з тим, як ми зазначали раніше, що він виконував роль пустушки підчас прорізання зубів. Тому він був достатньо гладкий, щоб не пошкодити дитячу ротову порожнину.²⁵⁴ Цей аксесуар, як ми побачимо на картинах завжди фігурує з немовлятами та дітей приблизно до трьох років, як на в портретах Гарсія та Джованні А. Бронзіно або на шиї немовля Ісуса в «Мадонна лоскоту» (додаток А) Мазаччо та П. Франческа «Богоматір із Сенігаллії» (додаток А).

Ще одним популярним аксесуаром був медальйон агнця Божого. Він порівняно з гілкою карала частіше фігурує в письмових джерелах, як подарунок для дитини. В листі 20 вересня 1505 року Лукреція одягає на свого сина Алессандро медальйон агнця Божого, який надіслала настоятелька монастиря Санта-Марія-делла-Мурата. З коментаря до листа ми дізнаємося, що медальйон або підвіску агнця Божого одягали на шию або на одяг, щоб виявити побожності до Розп'яття та захистити дитину від зла та хвороб.²⁵⁵ Згадка про подарунок дитині агнеця Божого присутня також в листі брата Агостіно з Ареццо до П'єтро Аретіно. Він пише, що у Феррарі йому подарували агнець Божий, шкода, що він не кращий, але я одразу ж вирішив, що він буде для дочки П'єтро Аретіно, Перині.²⁵⁶

Серед доросли дівчат популярним було носіння прикрас з перлин та золота. Роздивляючись картини ми бачимо, що у намистах, сережках, прикрас для волосся постійно фігурує поєднання перлин та золота. Якщо глянімо на картини «Портрет

²⁵³ Newman P. B. Growing up in the middle ages... P.102

²⁵⁴ Graziano L. La Collanina di corallo: un vero must per il bambino Medievale. *UNA PENNA SPUNTATA*. URL: <https://unapennaspuntata.com/2021/06/08/corallo-neonati-medioevo/>

²⁵⁵ Borgia L. Lettera a badessa delle Murate di Firenze, 29 Settembre 1505. *LUCREZIA BORGIA*... P. 234.

²⁵⁶ d'Arezzo Agostino. Lettera al Magnifico M. Pietro Aretino, 13 aprile 1537. *Lettere scritte al signor Pietro Aretino*... P. 350-351

Біа де Медічі» (додаток А) та «Ізабелли де Медічі» (додаток А) А. Бронзіно, а також на картині С. Ангвіссола «Портрет сестер художниці, що грають в шахи». (додаток А). Проте в прикрасах використовували також використовували дорогоцінне. Наприклад, донька П'єтро Аретіно, Австрія, отримала в подарунок від синьйора Антоніо сережки з золота, які всюди інкрустовані бірюзою та рубінами.²⁵⁷

Підбиваючи підсумки, в добу Відродження і справді почали більше старатися зобразити справжніх дітей з їхніми особливостями зовнішності та віковими змінами, але картини та ікони досі зберігають ідеалізований вигляд, уникаючи змалювання не ідеальних рис та фізичних вад. В особистих джерелах – це робиться більш відкрито, що додає повноти до зовнішнього образу дитини. Щодо одягу то нам найбільше відомо про одяг знатних та заможних людей через збережені картини. Приблизний опис дітей з родин низького достатку можна взяти лише з трактатів. Відзначимо ще, що в одязі та аксесуарах зберігається символізм.

²⁵⁷ Arentino P. Lettera al Pola, 1552. *Il sesto libro delle lettere di M. Pietro Aretino*. Parigi: Matteo il Maestro, 1609. P. 119.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження про дитину у візії італійського суспільства в добу Відродження дозволяє зробити такі висновки:

1. Аналіз історіографії та джерельної бази показав, що історія дитинства є достатньо молодого наукою, яка виникла 60 років тому. Спершу вона висунула твердження, що любові батьків до дітей в Середньовіччі та Ранній модерний час не існувало. Це твердження дало стимул для створення великої кількості праць, зокрема про дитину та дитинство в добу Відродження. Результатом цього, що на момент ХХІ ст. ми змогли зібрати праці, які б стосувалися різних аспектів дитинства від дітей в системі права до досліджень виховних практик. Джерельна база дослідження є достатньо великою та різноплановою, що охоплює уявлення від вищої ланки, як держави, до бачення мислителів та адвокатів гуманістів та художників, а також самих батьків. Для цього використовуються статuti італійських міст, звід законів канонічного права, коментарі адвоката, трактати, листи, автобіографії, спогади, заповіти, картини та ікони.

2. Законнонароджений син в добу Відродження за своїм соціально-правим статусом був прямим спадкоємцем батька. Через це навіть відсутність заповіту або емансипація не скасовувала отримання спадщини. Бувши спадкоємцем він був нероздільним з батьком, що зобов'язувало їх обох бути відповідальними один за одного. Батько повинен був захищати сина, син же після смерті батька брати його обов'язки та борги. Лише емансипація скасовувала ці зобов'язання. Донька ж за своїм соціальним статусом мала менше прав ніж навіть позашлюбні сини. Вона могла стати спадкоємицею в дуже рідкісних випадків, але такий статус мав свою перевагу у вигляді приданого та повної відсутності нести відповідальність за дії батька. Позашлюбні діти в правовій системі ділилися на два типи ті, хто народився від наложниці та ті, хто від не законних шлюбів. Перший мав більше переваг у родині та суспільстві відродження ніж другий тип. Вони мали більше прав та більше шансів стати легітимними. Легітимність надавалася декількома способами: через

шлюб, суд, заповіт, імператорським рескриптом та за допомогою свідків. Отримання легітимності ставало порятунком для цих дітей та можливістю стати спадкоємцем.

3. Ідеали взаємовідносин вкладалися у мистецтві та трактатах. Більшість підкреслювало важливість любові між батьками та дітьми, а також особливому зв'язку між ними на картинах та іконах – це закладали за допомогою міміки, жесту, пози та ракурсу зображення. В трактаті – це закладалося у нагадуванні про обов'язки батьків перед дитиною. Проте справжній погляд на взаємодії розкривається в джерелах особистого походження. З них ми зробили висновки, що не дистанція була погіршенням відносин, а різні погляди, які виникали через розбіжність поглядів батьків та дітей про майбутнє. В часи популярності ідей гуманізму зберігалися бачення того, що побиття, жорстоке та строге ставлення до дитини є нормальним і це більше демонструє прояв любові батьків до дітей ніж ніжність та турбота. Таких батьків пробивало на прояв почуттів, коли дитина хворіла та перебувала в не безпеці. Хоча існують батьки, які дослухалися до порад гуманістів. Ось відсутності любові демонструвалося через максимальну байдужість та відсутність почуттів до дитини, яке могло виникати через не рівномірне ставлення до дітей. Більше уваги та любові надавали старшим дітям чоловічої статі, бо їх розглядали, як спадкоємців. На молодших та доньок могло не вистачати сил та ресурсів, тому ними могли жертвувати та нехтувати, але це не завжди було так і батьки могли знаходити улюбленців і серед них. Тому це була постійна конкуренція дітей за увагу попри те, що не всі це підтримували й намагалися вибудувати дружні стосунки між дітьми.

4. Обов'язки дітей в родині будувалися на тому, щоб діяти в інтересах батьків. Діти повинні були слухатись та виражати повагу до них. Не нехтувати обов'язком допомагати батькам та піклуватися про них, коли вони будуть старими та потребуватимуть максимальної уваги від них. Вони повинні були забезпечити збереження честі та справи, а також продовжити існування роду. За це вони отримували забезпечення всім необхідним, спадок та придане.

5. Спершу режим дня дитини складався зі задоволення власних потреб і батькам для виконання цього потрібно було забезпечити дитину регулярним та

поживним годуванням, який могла надати іноді мати та часто годувальниця. Також організувати безпечне місце для сну та спеціальними предметами для прибирання дискомфорту під час прорізання зубів. В старших дітей дозвілля вже було побудовано для покращення навичок поза навчанням, а також їх фізичного, розумового та морального розвитку. Наприклад, як заняття фехтування, стрільби та ігри м'яч; читання античних творів, церковних книг, середньовічних та тогочасних віршів та романів.

6. Відповідальність за виховання дітей та подальшу їх освіту в добу Відродження навчальні трактати покладали на батьків. З них вимогли надання перших навичок та закладання хороших чеснот. Одні дотримувалися тактики суворого виховання з покараннями, але з додаванням заохочування для закріплення хороших вчинків, другі ж, хто підтримав ідеї гуманізму бачив шлях виховання дітей у порадах та наданні батьками власного прикладу або прикладу з історії. Освіту в добу Відродження більшість дітей отримувала завдяки учнівству у майстрів, але також розвивається варіант навчання у школах для тих, хто хотів в майбутньому вступити до університету. У вихованні та навчанні дівчинки була присутня дискримінація, але все ж знаходились ініціативні батьки, які організовували всі умови та можливості для розвитку власних доньок. Проте це більше стосувалося заможних родин в інших різниця в освіті доньки та сина була досі великою.

7. В італійському суспільстві доби Відродження дитина на картинах набуває ще більше ознак дитячих рис, що допомагає приблизно уявити, як виглядали вони в реальності. Також вони стають джерелом у тому, щоб відтворити одяг дітей, який не зберігся. Проте вони ще досі зберігають ідеалізацію у зображенні зовнішності уникаючи недоліків та фізичних вад. В джерелах особистого походження батьки не бояться надавати чіткі описи власних дітей, що допомагає збагатити варіанту образу дитини. Трактати ж надають бачення зовнішності для всіх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Alberti L.-B. Libri della famiglia. *Opere volgari*/ a cura di C. Grayson. Bari: Gius. Laterza & Figli, 1960. P.3-344. ULR: https://preserver.beic.it/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE8026287 (дата звернення: 19.05.2025)
2. Alciati A. Paradoxorum ad Pratum lib. VI ; Dispunctionum lib. III; In treis libros Cod. lib. III; De eo quod interest liber unus ; Praetermissorum lib. II. ; Declamatio una ; De stip. diuisionib. commentariolus. Basileae: In officina Andreae, 1531. 300 p. ULR: https://archive.org/details/gri_33125008128858/page/n299/mode/2up (дата звернення: 15.05.2025)
3. Anguissola S. Portrait of the artist's sisters playing chess. Cremona. 1555
4. Arentino P. Lettera al Saracino, Settembre 1551. *Il sesto libro delle lettere di M. Pietro Aretino*. Parigi, 1609. P. 46-48. ULR: <https://archive.org/details/delprimosestolib06aret/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 09.05.2025)
5. Arentino P. Lettera al Pola, 1552. *Il sesto libro delle lettere di M. Pietro Aretino*. Parigi: Matteo il Maestro, 1609. P. 119. ULR: <https://archive.org/details/delprimosestolib06aret/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 09.05.2025)
6. Arentino P. Lettera al Contedi Monte, Dicembre 1552. *Il sesto libro delle lettere di M. Pietro Aretino*. Parigi: Matteo il Maestro, 1609. P. 184. ULR: <https://archive.org/details/delprimosestolib06aret/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 09.05.2025)
7. Arentino P. Lettera a M.P., Dicembre 1553. *Il sesto libro delle lettere di M. Pietro Aretino*. Parigi: Matteo il Maestro, 1609. P. 182-184. ULR: <https://archive.org/details/delprimosestolib06aret/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 09.05.2025)

8. Borgia L. Lettera ad Alessandro VI, 25 Giugno 1494. *LUCREZIA BORGIA LETTERE 1494-1519/* a cura di D. Ghirardo. Mantova: Tre Lune Edizioni, 2020. P. 77-78.
ULR: https://archivi.cultura.gov.it/fileadmin/risorse/Notizie/Immagini_notizie/2023/02_Febbraio/24_Lucrezia_Borgia/lettere_lucrezia_borgia.pdf (дата звернення: 09.05.2025)
9. Borgia L. Lettera ad Alessandro VI, 27 Luglio 1494. *LUCREZIA BORGIA LETTERE 1494-1519/* a cura di D. Ghirardo. Mantova: Tre Lune Edizioni, 2020. P. 79-81.
ULR: https://archivi.cultura.gov.it/fileadmin/risorse/Notizie/Immagini_notizie/2023/02_Febbraio/24_Lucrezia_Borgia/lettere_lucrezia_borgia.pdf (дата звернення: 09.05.2025)
10. Borgia L. Lettera a Ercole I d'Este, 28 Settembre 1501. *LUCREZIA BORGIA LETTERE 1494-1519/* a cura di D. Ghirardo. Mantova: Tre Lune Edizioni, 2020. P. 99.
ULR: https://archivi.cultura.gov.it/fileadmin/risorse/Notizie/Immagini_notizie/2023/02_Febbraio/24_Lucrezia_Borgia/lettere_lucrezia_borgia.pdf (дата звернення: 09.05.2025)
11. Borgia L. Lettera a Ercole I d'Este, 11 Ottobre 1501. *LUCREZIA BORGIA LETTERE 1494-1519/* a cura di D. Ghirardo. Mantova: Tre Lune Edizioni, 2020. P. 100-101. ULR: https://archivi.cultura.gov.it/fileadmin/risorse/Notizie/Immagini_notizie/2023/02_Febbraio/24_Lucrezia_Borgia/lettere_lucrezia_borgia.pdf (дата звернення: 09.05.2025)
12. Borgia L. Lettera ad Alfonso I d'Este, 19 Settembre 1505. *LUCREZIA BORGIA LETTERE 1494-1519/* a cura di D. Ghirardo. Mantova: Tre Lune Edizioni, 2020. P. 230-231. ULR: https://archivi.cultura.gov.it/fileadmin/risorse/Notizie/Immagini_notizie/2023/02_Febbraio/24_Lucrezia_Borgia/lettere_lucrezia_borgia.pdf (дата звернення: 09.05.2025)
13. Borgia L. Lettera a badessa delle Murate di Firenze, 29 Settembre 1505. *LUCREZIA BORGIA LETTERE 1494-1519/* a cura di D. Ghirardo. Mantova: Tre Lune Edizioni, 2020. P. 234. ULR:

https://archivi.cultura.gov.it/fileadmin/risorse/Notizie/Immagini_notizie/2023/02_Febbraio/24_Lucrezia_Borgia/lettere_lucrezia_borgia.pdf (дата звернення: 09.05.2025)

14. Borgia L. Lettera a Francesco II Gonzaga, 16 Ottobre 1505. *LUCREZIA BORGIA LETTERE 1494-1519/* a cura di D. Ghirardo. Mantova: Tre Lune Edizioni, 2020. P. 249. ULR: https://archivi.cultura.gov.it/fileadmin/risorse/Notizie/Immagini_notizie/2023/02_Febbraio/24_Lucrezia_Borgia/lettere_lucrezia_borgia.pdf (дата звернення: 09.05.2025)

15. Borgia L. Lettera a Isabella d'Este, 4 Aprile 1508. *LUCREZIA BORGIA LETTERE 1494-1519/* a cura di D. Ghirardo. Mantova: Tre Lune Edizioni, 2020. P. 345. ULR: https://archivi.cultura.gov.it/fileadmin/risorse/Notizie/Immagini_notizie/2023/02_Febbraio/24_Lucrezia_Borgia/lettere_lucrezia_borgia.pdf (дата звернення: 09.05.2025)

16. Bronzino A. Portrait of Bia de' Medici. Firenze. 1542

17. Bronzino A. Eleonora di Toledo col figlio Giovanni. Firenze. 1545.

18. Bronzino A. Ritratto di Giovanni de' Medici. Firenze. 1545.

19. Bronzino A. Don Garcia de' Medici. Firenze. 1550

20. Bronzino A. Isabella de Medici. Firenze. 1552-1553

21. Capello F. Lettera ad Antonio Grimani, 26 Ottobre 1601. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605/* a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 42-43. ULR: https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/8122/1/Lettere_familiari.pdf (дата звернення: 10.05.2025)

22. Capello F. Lettera a suor Cristina, 1 Giugno 1605. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605/* a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 62-63. ULR: https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/8122/1/Lettere_familiari.pdf (дата звернення: 10.05.2025)

23. Capello F. Testamenti. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605* // a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 62-63. ULR: https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/8122/1/Lettere_familiari.pdf (дата звернення: 10.05.2025)
24. Cardano G. The Book Of My Life. *The Book Of My Life (De Vita Propria Liber)* / trabslated from the latin by J. Stoner. New York: E. P. Dutton & Co, 1930. P. 1-292. ULR: <https://archive.org/details/GirolamoCardanoTheBookOfMyLifeDeVitaPropriaLiber/page/n13/mode/2up> (дата звернення: 05.05.2025)
25. Cellini B. Testamento. *La vita di Benvenuto Cellini : scritta da lui medesimo, restituita esattamente alla lezione originale con osservazione filologiche e brevi note/ per cura di B. Bianchi. Firenze: Successori Le Monnier, 1866. P. 560-564.* ULR: https://archive.org/details/lavitadibenvenut00cell_0/page/624/mode/2up (дата звернення: 06.05.2025)
26. Cellini B. Vita. *La vita di Benvenuto Cellini : scritta da lui medesimo, restituita esattamente alla lezione originale con osservazione filologiche e brevi note/ per cura di B. Bianchi. Firenze: Successori Le Monnier, 1866. P. 1 – 490.* ULR: https://archive.org/details/lavitadibenvenut00cell_0/page/624/mode/2up (дата звернення: 06.05.2025)
27. Constitutiones dominii Mediolanensis. Mediolani, 1541. 238 p. ULR: https://archive.org/details/bub_gb_Y4IBNu222EkC/page/n236/mode/1up (дата звернення: 14.05.2025)
28. d'Arezzo A. Lettera al M. Pietro Aretino, 13 aprile 1537. *Lettere scritte al signor Pietro Aretino da molti signori, Comunità, Donne di ualore, Poeti, & altri Eccellentissimi Spiriti/* a cura di F. Marcolini. Venezia, 1552. P. 350-351. ULR: <https://archive.org/details/letterescritteal12unse/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 09.05.2025)
29. Detti B. Madonna della Pergola. Pistoia. 1523

30. Dominici G. Regola del governo di cura familiare. *Regola del governo di cura familiare compilata dal beato Giovanni Dominici Fiorentino, dell'ordine de frati Predicatori*/ dato in luce e illustrato con note del D. Salvi. Firenze: Presso Angiolo Garinei libraio, 1860. P. 1- 220. ULR: https://books.google.com.ua/books?id=BUVLYYq1miAC&pg=RA1-PT2&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=1 (дата звернення: 16.05.2025)
31. Foppa V. Madonna and Child with an Angel. Milan. 1479-1480
32. Francesca P. Madonna di Senigallia. Senigallia. 1474.
33. Grimani A. Testamenti. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605*/ / a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 62-63. ULR: https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/8122/1/Lettere_familiari.pdf (дата звернення: 10.05.2025)
34. Luini B. Madonna che allatta il Bambino. Milano. XVI
35. Masaccio. Madonna del solletico. Firenze. 1426-1427
36. Mersi G. Lettera ad Antonio Grimani Padova, 6 febbraio 1605. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605*/ a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 54-55. ULR: https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/8122/1/Lettere_familiari.pdf (дата звернення: 10.05.2025)
37. Morelli G.-P. Ricordi. *Ricordi. Nuova edizione e introduzione storica* / a cura di Claudia Tripodi. Firenze: Firenze University Press, 2019. P. 151- 299. ULR: <https://archive.org/details/oopen-20.500.12657-55544/page/298/mode/1up?view=theater&ui=embed&wrapper=false> (дата звернення: 04.05.2025)
38. Moroni G.B. Count Alborghetti of Bergamo and his son. Bergamo. 1545-1550.
39. Solario A. La Vierge au coussin vert. Milan. 1507-1510
40. Sansouino F. Lettera al M. Pietro Aretino, 18 Settembre 1540. *Lettere scritte al signor Pietro Aretino da molti signori, Comunità, Donne di ualore, Poeti, & altri*

Eccellentissimi Spiriti/ a cura di F. Marcolini. Venezia, 1552. P. 331-332. ULR: <https://archive.org/details/letterescritteal12unse/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 09.05.2025)

41. Sansouino F. Lettera al M. Pietro Aretino, 5 Ottobre 1540. *Lettere scritte al signor Pietro Aretino da molti signori, Comunità, Donne di ualore, Poeti, & altri Eccellentissimi Spiriti/* a cura di F. Marcolini. Venezia, 1552. P. 330-331. ULR: <https://archive.org/details/letterescritteal12unse/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 09.05.2025)

42. Sant'Uliana C. Lettera ad Antonio Grimani, 22 novembre 1600. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605/* a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 40.

43. Sant'Uliana C. Lettera ad Antonio Grimani, 16 agosto 1604. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605/* a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 50-51.

44. Sanudo L. Lettera a Fiorenza Capello, marzo 1605. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605/* a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 57-59. ULR: https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/8122/1/Lettere_familiari.pdf (дата звернення: 10.05.2025)

45. Statuta et decreta communis Genuae. Bononia: Caligula de Bazaleriis. 1498. 248 p. ULR: https://books.google.com.ua/books?id=N8Bpdq9bDNUC&pg=PT62&dq=Visdomini+A.M.+Statuta+et+decreta+communis+Genuae.+Genuae:+Caligula+de+Bazaleriis.&hl=uk&newbks=1&newbks_redir=0&sa=X&ved=2ahUKEwiMr8OXnLWNAxX7BxAIHQaCAP4Q6AF6BAgHEAM#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 14.05.2025)

46. Statuta populi et communis Florentiae publica auctoritate collecta castigata et præposita anno salutis 1415. Friburgi : apud Michaellem Kluch, 1777. Tom. 1. 546 p. ULR: <https://books.google.com.ua/books?>

[id=N5TqARPeDQAC&pg=PR1&hl=uk&source=gs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q=%20808&f=false](https://www.google.com/search?id=N5TqARPeDQAC&pg=PR1&hl=uk&source=gs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q=%20808&f=false)

(дата звернення: 14.05.2025)

47. Strozzi A. Lettere . *Lettere di una gentildonna fiorentina del secolo XV ai figliuoli esuli* / pub. da C. Guasti. Firenze: G. C. SANSONI, 1877. P. 1-606. ULR: <https://archive.org/details/letterediunagent00strouoft/page/606/mode/2up>

(дата звернення: 10.05.2025)

48. Suor Cristina. Lettera ad Antonio Grimani Padova, 27 gennaio 1605. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605/* a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 53-54. ULR:

https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/8122/1/Lettere_familiari.pdf (дата звернення: 10.05.2025)

49. Suor Cristina. Lettera a Fiorenza Capello Padova, 18 marzo 1605. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605/* a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 60-61. ULR: https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/8122/1/Lettere_familiari.pdf (дата звернення: 10.05.2025)

50. Suor Cristina. Lettera a Fiorenza Capello, 2 giugno 1605. *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani 1592 – 1605/* a cura di G. Paolin. Trieste: LINT TRIESTE, 1996. P. 63. ULR: https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/8122/1/Lettere_familiari.pdf (дата звернення: 10.05.2025)

51. Tasso B. Lettera a ???, 18 marzo 1553. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 98-102. ULR: https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

52. Tasso B. Lettera a M. Vincenzo Laureo, 6 settembre 1553. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 120-

124. ULR: https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

53. Tasso B. Lettera a M. Cammillo dalla Croce, 15 febbraio 1556. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 145-147. ULR: https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

54. Tasso B. Lettera al Principe di Salerno, 18 febbraio 1556. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 160-161. ULR: https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

55. Tasso B. Lettera a Donna Affra de' Taffi, 6 marzo 1556. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 172-176. ULR: https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

56. Tasso B. Lettera al Duca d'Alva, 25 marzo 1556. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 189-192. ULR: https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

57. Tasso B. Lettera al Sig. Rui Gomez, Principe d'Evoli, 14 marzo 1559. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 436-442. ULR: https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

58. Tasso B. Lettera al Sig. Rui Gomez, Principe d'Evoli, 14 marzo 1559. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 436-442. ULR: https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

59. Tasso B. Lettera al Sig. Rui Gomez, Principe d'Evoli, 14 marzo 1559. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 436-442. ULR: https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

60. Tasso B. Lettera al Sig. Rui Gomez, Principe d'Evoli, 14 marzo 1559. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 436-442. ULR: https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

61. Tasso B. Lettera al Sig. Rui Gomez, Principe d'Evoli, 14 marzo 1559. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 436-442. ULR: https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

58. Tasso B. Lettera a Sig. Marzio Sarrefale, 17 Settembre 1559. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 2. P. 473-474. ULR:

https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

59. Tasso B. Lettera a Sig. mio Offerv. il Sig. Cavalier Taffo, 6 Dicembre 1554. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 3. P. 98-102. ULR:

https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

60. Tasso B. Lettera a Sig. mio Offerv. il Sig. Cavalier Taffo, 16 November 1555. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 3. P. 71-74. ULR:

https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

61. Tasso B. Lettera a Sig. mio Offerv. il Sig. Cavalier Taffo, 29 Dicembre 1555. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 3. P. 78-81. ULR:

https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

62. Tasso B. Lettera a Sig. Cavaliera de' Taffi, 21 marzo 1556. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 3. P. 90-92. ULR:

https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

63. Tasso B. Lettera a Sig. Cavaliera de' Taffi, 11 aprile 1556. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 3. P. 92-93. ULR:

https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false

[id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false](https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false) (дата звернення: 08.05.2025)

64. Tasso B. Lettera a Sig. Cavaliera de' Taffi, 18 aprile 1556. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 3. P. 94-95. ULR: https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

65. Tasso B. Lettera a Sig. Cavaliera de' Taffi, 1 maggio 1556. Delle lettere di m. Bernardo Tasso/ a cura di G.-C. Volpi. Padova: Presso G. Comino, 1733. Vol. 3. P. 95-99. ULR: https://books.google.com.au/books?id=b0E0AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=XV&f=false (дата звернення: 08.05.2025)

66. Tasso T. Lettera a Sig. Curtio Arditio. *Delle lettere familiari del sig. Torquato Tasso, nuouamente raccolte, e date in luce*/ T. Torquato. Bergamo, 1588. P.1-4. ULR: https://archive.org/details/bub_gb_hP-rLuYbfeIC/page/n8/mode/1up?q=Bambini (дата звернення: 08.05.2025)

67. Visari G. Don Giovanni and Don Garzia de' Medic. Firenze. 1556-1558

68. Vinci DaL. The Virgin and Child with Saint Anne. Florence. 1501–1519.

Література

1. Орлова Т.В. *Історія дитинства - новий напрямок соціальної історії України. Гілея: науковий вісник*. 2011. Вип. 4. С. 138-144.
2. Ariès Ph. *Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris: Les Éditions du Seuil, 1975. 316 p.
3. Bertazzo C. Before the welfare state: the city and welfare in the Veneto, 13th to 15th centuries. *Reciprocity and redistribution: work and welfare reconsidered* / edited by Hagemann G. Pisa: Edizioni Plus - Pisa University Press. 2007. P. 182-208.

4. Cavallo S. Fatherhood and the non-propertied classes in Renaissance and early. *The Power of the Fathers: Historical Perspectives from Ancient Rome to the Nineteenth Century*/ edited by Lanzinger M. London – New York: Routledge. 2015. P.31-47.
5. Chabot I. Richezze femminili e parentela nel Rinascimento. Riflessioni intorno ai contesti veneziani e fiorentini. *Quaderni storici*. 2005. Vol. 40, No. 118 (1). P. 203-229.
6. Chojnacki S. Political Adulthood in Fifteenth-Century Venice. *The American Historical Review*. 1986. Vol. 91, No. 4. P. 791–810. ULR: <https://www.jstor.org/stable/1873322> (дата звернення: 30.04.2025)
7. Chojnacki S. Women and men in Renaissance Venice: twelve essays on patrician society. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2000. 384 p.
8. Endrődy-Nagy O. (2016). Paintings and Illuminated Manuscripts as Sources of the History of childhood: Conceptions of Childhood in the Renaissance. *The Beginning was the Image: The Omnipresence of Pictures: Time, Truth, Tradition*/ edited by A. Benedek, A. Veszelski. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016. P. 91-102.
9. Folin M. Bastardi e principesse nelle corti del Rinascimento: spunti di ricerca. *Schifanoia*. 2007. № 28. P. 246-259. ULR: <http://www.rmoa.unina.it/622/1/RM-Folin-Bastardi.pdf> (дата звернення: 26.04.2025)
10. Freccero R. Storia dell'educazione fisica e sportiva in Europa. Torino: Levrotto & Bella, 2012. 179 p.
11. Frick C. C. Dressing Renaissance Florence: families, fortunes, and fine clothing. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2002. 368 p.
12. Frick C. C. Boys to Men: Codpieces and Masculinity in Sixteenth-Century Europe. *Gender and early modern constructions of childhood*/ edited by N. J. Miller, N. Yavneh. London – New York: Routledge, 2011. P. 157-180.
13. Gavitt P. Charity and children in renaissance florence : the ospedale degli innocenti 1410-1536. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1990. 348 p.

14. Giallongo A. Rappresentazioni sentimentali dell'infanzia. *Studi sulla Formazione/Open Journal of Education*. 2010. P. 57-68.

15. Graziano L. La Collanina di corallo: un vero must per il bambino Medievale. *UNA PENNA SPUNTATA*. URL: <https://unapennaspuntata.com/2021/06/08/corallo-neonati-medioevo/>

(дата звернення: 28.04.2025)

16. Kirsher J. Family and marriage: a socio-legal perspective. *Italy in the Age of the Renaissance: 1300-1550*/ edited by Najemy J. M. New York: Oxford University Press, 2004. P. 82-102 .

17. Kuehn T. Illegitimacy in Renaissance Florence. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2002. 323 p. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015055597259&seq=225> (дата звернення: 28.04.2025)

18. L'abbigliamento del XVI secolo. *Vivi italiano*. URL: <https://viv-it.org/schede/4-1-l%E2%80%99abbigliamento-del-xvi-secolo?page=0%2C1> (дата звернення: 01.05.2025)

19. Lines D. A. From Schools to Courts: Renaissance Ethics in Context. *Rethinking Virtue, Reforming Society: New Directions in Renaissance Ethics, c. 1350-c.1650*/ edited by Lines D. A., Ebbersmeyer S. Turnhout:Brepols, 2013. P. 57-79

20. Miller S. R. Parenting in the Palazzo: Images and Artifacts of Children in the Italian Renaissance Home. *The Early Modern Italian Domestic Interior, 1400–1700: Objects, Spaces, Domesticities*/ edited by Campbell E.J., Miller S.R, Consavari E.C. London – New York: Routledge, 2016. P. 67-88. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=uevOCwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=info:PmfCgqqq9I0J:scholar.google.com/&ots=ruOUyokqAw&sig=tFTFxHOC1q0F3XqevpoKOWv6clY&redir_esc=y (дата звернення: 29.04.2025)

21. Newman P. B. Growing up in the middle ages. Jefferson: McFarland & Co, 2007. 311 p.

22. Ross J. B. The Middle-Class Child in Urban Italy, Fourteenth to Early Sixteenth Century. *The history of Childhood/* edited by L. DeMause. Lanham :Rowman & Littlefield Publishers, 1995. P. 189-216.

23. Sandri L. Educazione, ruolo sociale e mortalità dei bambini in Toscana nel Rinascimento. *I Medici. Uomini, potere passione/* a cura di A. Wieczorek, G. Rosendahl, L. Donatella. Regensburg: Schnell & Steiner, 2013. P. 293-297.

24. Tripodi C. Il padre a Firenze nel Quattrocento: l'educazione del pupillo in Giovanni Morelli. *Annali di Storia di Firenze*. 2008. № 3. P. 29-63. ULR: <https://www.torrossa.com/en/resources/an/2409495#> (дата звернення: 29.04.2025)

ДОДАТКИ

Додаток А

Anguissola S. Portrait of the artist's sisters playing chess. Cremona. 1555

Bronzino A. Portrait of Bia de' Medici. Firenze. 1542

Bronzino A. Eleonora di Toledo col figlio Giovanni. Firenze. 1545.

Bronzino A. Ritratto di Giovanni de' Medici. Firenze. 1545.

Bronzino A. Don Garcia de' Medici. Firenze. 1550

Bronzino A. Isabella de Medici. Firenze. 1552-1553

Detti B. Madonna della Pergola. Pistoia. 1523

Foppa V. Madonna and Child with an Angel. Milan. 1479-1480

Francesca P. Madonna di Senigallia. Senigallia. 1474.

Luini B. Madonna che allatta il Bambino. Milano. XVI

Masaccio. Madonna del solletico. Firenze. 1426-1427

Moroni G.B. Count Alborghetti of Bergamo and his son. Bergamo. 1545-1550.

Solario A. La Vierge au coussin vert. Milan. 1507-1510

Giorgio Vasari. Don Giovanni e Don Garzia de' Medici. Firenze. 1556-1558

Vinci DaL. The Virgin and Child with Saint Anne. Florence. 1501–1519.